Видавництво
„Знаття то сила!"

Фридрих Енґельс

НІМЕЦЬКА СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА

Зі вступом і увагами Фр. Мерінґа

З третього німецького видання
переклав
Володимир Левицький

Берлін — Київ

Фридрих Енґельс

НІМЕЦЬКА СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА

Зі вступом і увагами Фр. Мерінґа

З третього німецького видання
переклав
Володимир Левицький

Берлін — Київ
Накладом Закордонного Бюра У. С. Д. Р. П.
1920.

IV

Вступ.

У вступних увагах до другого видання цеї книжки вияснив Фридрих Енґельс, коли і серед яких обставин він писав її. Вона повстала під білим терором 1850 р. і свідчить теж про глибоке розуміння і про незломну сміливість, з якою Маркс і Енґельс виступали проти ударів контрреволюції.

В той час, як німецькі і взагалі континентальні втікачі, що напливали до Льондону, то дурили себе безсильними надіями, то знов пожирали безсильним гнівом, Маркс і Енґельс шукали зрозуміння боротьби і горя того часу, і це було для них від початку їх спільної діяльности найсильнішою спонукою і найвищою ціллю. У критичному розборі революційних і протиреволюційних сил вони випробували перший раз цілу гострість тої зброї, яку викували були собі в історичнім матеріялізмі, і дали перші спроби своєї незрівнаної здібности споювати нерозривно практичну пропаґанду з науковими дослідами.

На початку 1850 р. вони ще не дійшли були до тої свідомости, що революційний приплив, розбурханий парижськими лютовими днями 1848 р., нестримно завертається назад. Вони відновили тоді знову „Neue Rheinische Zeitung", як політично-економічний місячник, в якому старалися вияснити собі дотеперішній перебіг революції: з'окрема Маркс, розсліджуючи критично французькі події з рр. 1848—1850, а Енґельс, розсліджуючи німецьку кампанію за державну конституцію

з 1849 р. Обі ці праці видруковані тепер наново; Марксова як окремий твір, зредаґований ще Енґельсом і з його вступом, під назвою: Клясові боротьби у Франції 1848—1850 (Берлін 1895, накладом „Форвертс'у"); Енґельсова у виданню, яке я зладив з літературної спадщини Маркса, Енґельса і Лясаля (Третій том, Штутґарт 1902, накладом І. Г. В. Діца насл.).

Хоч як важні були ці праці і хоч як високо оцінили їх зараз після появи фахові критики, то проте нове публіцистичне підприємство не вродилося під щасливою зорею. Вони самі не віщували йому, що правда, довгого життя, але ж сподівалися цілком иньшої смерти: 19. грудня 1849 р. думав Маркс, що після появи трьох, може чотирьох місячних зшитків вибухне світовий пожар. Але ж замісць цього згасло останнє полумя революції. До того прилучилися ще деякі припадкові злидні; Марксова недуга здержувала правильну появу зшитків; також друкар у Гамбурзі не був на місці. У травні 1850 р. писала жінка Маркса до свого і чоловічого приятеля Вайдемаєра: „Одиноке, чого мій чоловік міг жадати від тих, що находили в нім неодну думку, яких він нераз підносив і піддержував, було те, щоб вони проявили більше ділової енерґії, більше співучасти в його журналі. Маю настільки гордости й відваги, щоб це сказати. Ця крихітка йому належалася. Думаю, що при тім ніхто не був обманений. Це болить мене. Але мій чоловік инакше думає. Він ще ніколи, навіть в найстрашніших хвилинах, не втратив був віри в будуче, навіть найліпшого гумору." Крик болю цеї благородної жінки був оправданий, але й найвірніші други її чоловіка мусіли признатися до свого безсилля. Лясаль, що над Райном побивався за абонентами, писав до Льондону, що треба як хомяк повзати по всіх норах у землі, щоби найти одного демократа, а сам Вайдемаєр, що з Франкфурту провадив серед південно-німецьких партійних товаришів пропаґанду за журналом, зібрав був до червня 1850 р. всього біля 54 ґульденів.

Але Маркс і Енґельс дійсно не тратили віри в будуче. Після того, як у квітні 1850 р. урвалася вже на четвертім зшитку сяк-так правильна поява журналу, випустили вони в падолисті 1850 р. ще подвійний зшиток, в якім не нарікали схвильовано і сердито на те, що революція погасла, але досліджували науково, **длячого** вона мусіла погаснути. В економічно-політичнім перегляді часу від травня до жовтня 1850 р., що теж видрукований наново в третім томі мого видання літературної спадщини, дійшли вони до такого висліду: „При такім загальнім добробуті, коли продуктивні сили міщанської суспільности розвиваються так буйно, як це тільки можливе серед міщанських відносин, не може бути бесіди про справжню революцію . . . . Нова революція можлива тільки як наслідок нової кризи. Але ж вона таксамо певна, як і ця остання.“ В цім останнім подвійнім зшитку журналу появилася теж праця Фридриха Енґельса про німецьку селянську війну, ціллю якої було „супроти хвилевої оспалости, що проявляється майже всюди після двох років боротьби“ вивести знову перед німецьким народом „незугарні, але сильні й завзяті постаті“ з революційної боротьби шіснацятого віку. Даремно шукав би хто в ній сліду знеохоти; далека від всякої фанфаронади дише вона незломним і нескаламученим бажанням боротьби.

Енґельс не робив ніяких самостійних джерельних студій до своєї праці, як це він сам підносить у замітці до першого, а потім у вступних увагах до другого видання. Щодо фактичного боку він спирається у всім на історію селянської війни Цімермана, яка ще й сьогодня дає найкраще зіставлення фактів, хоч вона не лиш, як казав про неї Енґельс в 1870 р., сям і там виказує браки, але теж щодо деяких подробиць є перестаріла; міщанські історики чим далі, тим більше тратять всяку вподобу у малюванню революційних рухів. Особливу вартість цій праці Енґельса надає одиноко її історична метода. Енґельс розділює і злучує історичний матеріял, зібраний Цімерманом, зі стано-

вища основ історичного матеріялізму і контролює вірність своїх поглядів шляхом паралєлі між німецькими революціями з рр. 1525 і 1848, порівнуючи схожість і ріжниці між ними з річевим спокоєм дослідника, який не кидав ніколи ні його, ні Маркса, ні в хвилині поразки, ні перемоги.

Так отже цей твір у хвилині появи був рішучим поступом в історичнім пізнанню реформаційної доби, образ якої виступав у неясних зарисах, закритий серпанком реліґійної ідеольоґії. Енґельс відкрив економічні пружини тої доби як остаточну, рішаючу причину її розвитку, серпанок спав, і показався пестрий образ розбурханих протилежних інтересів, осяяний новими продуктивними силами, що тормосили пережиті продукційні форми. Відірвані від прихильности й ненависти партій виступили Гутен, Лютер, Мінцер вже не в обманчивім світлі як мужі, що творять історію, але як живі постатті у своїм властивім світлі, замітні аж до кождої складки на чолі і кождої зморщини на обличчі як передові борці кляс, що в революційнім часі боролися зі собою на життя і смерть.

Зпершу цей твір потонув у вирі протиреволюції і ще майже десять літ потім навіть така людина як Лясаль сперечався з Марксом і Енґельсом про історичні питання, вияснені вже в нім основно. Але після двацятьох років Енґельс міг видати свій твір вдруге, хоча і з признанням, що, на його великий жаль, він все ще актуальний.

* *
*

Діялося це в 1870 р., на передодні німецько-французької війни. Переможці німецької березневої революції були змушені під пливом невмолимого ходу економічного розвитку взяти самі на себе її спадщину; те, чого не вдалося довершити з долини задля трусости німецької буржуазії, — національне обєднання Німеччини,— те почалося тепер шляхом революції з гори.

Але ж такі революції приносять завсіди тільки нужденну латанину, а через те й серед німецького робітничого руху, що віджив наново з 1863 р., повстала завзята суперечка, не про революцію з гори як таку і не про цілковиту недостаточність її вислідів, тільки про те, чи признати її як невідкличний поки що факт та поборювати її на створенім нею ґрунті, чи усунути її знову шляхом революції з долини, яка створила б потім національну єдність.

Ізза цього прийшло в серпні 1869 р. до цілковитого розламу молодої робітничої партії в Німеччині на дві фракції, Лясалеву і айзенахську. Перша з них приймала тодішній Північно-Німецький Союз як історичну подію, не зрікаючися через те ні в чім своїх соціялістичних принципів, коли знов айзенахська фракція, зберігаючи теж як найгостріше свої соціялістичні засади, хотіла удержувати близькі звязки з тодішньою народньою партією. Ця партія мала в північній Німеччині, крім одного королівства Саксонії, тільки небагато розкиданих прихильників, за те була вона сильніше заступлена в південно-німецьких державах, які, як відомо, в рр. 1866—1870 мали сумнівної вартости привілей: грати на власну руку ролю европейських великих держав. Однак ці звязки мали для Айзенахців швидко дуже прикрі наслідки. Фракція істнувала власне що один місяць, коли інтернаціонал відбув свій четвертий конґрес у Базелі та заявився на нім за правом суспільности перемінити землю у спільну власність.

Чесна народня партія обурилась ізза того, почала мов несамовита кричати проти „властелюбного грабіжництва“ інтернаціоналу та обвинувачувала його в помочі Бонапартому і Бісмаркові. Айзенахська фракція станула отже перед вибором: відректися цих міщанських приятелів або своїх соціялістичних засад. Всякий викрут був тим меньше можливий, що Лясалівці заявилися зараз за базельськими ухвалами і то з повним правом відповідно свому дотеперішньому становищу. Все ж

таки, хоч і не сама партійна управа айзенахської фракції, яка сиділа тоді в Бравншвайґу і скорше хотіла випустити офіціяльну заяву за базельськими ухвалами, але Лібкнехт як редактор партійного орґану „Volksstaat“, що виходив у Ляйпціґу, пробував такого викруту. Він писав до Бравншвайґу, що не хоче передчасно розсваритися з народньою партією і вважав, що досить того, коли партійний орґан не відрікається тільки від базельських ухвал. Однак, хоч така компромісовість не була зрештою звичаєм Лібкнехта, зробив він на ній особливо лихий досвід. Лясалівці глузували собі тепер, що Айзенахці не сміють признатися до основної засади наукового комунізму, до „школи Карля Маркса“, а сердеги з народньої партії домагалися виразного відречення від базельських ухвал. Очевидно, Лібкнехт пізнав скоро свою похибку і вже січні 1870 р. він характеризував народню орґанізацію цілком влучно як припадково зліплену принагідну партію, яка може тільки кричати і не годна ніколи загрожувати Північно-Німецького Союза.

Під свіжим враженням таких подій написав Енґельс свої вступні уваги до другого видання цього твору. Айзенахці хотіли бути в противенстві до Лясалівців властивими Марксістами, і дійсно Маркс і Енґельс у тодішніх внутрішніх партійних суперечках тримали з ними. На бажання Лібкнехта дозволив Енґельс на видруковання своєї праці про німецьку селянську війну у „Volksstaat'i“, а потім на видання окремою книжкою. А проте його вступні уваги кажуть Айзенахцям таку саму, коли не більш гірку правду, як і Лясалівцям. Лишім на боці, чи Енґельс вимірив проти поодиноких провідників Лясалівців слова, що кождий провідник робітників, котрий опирається на пролєтарську голоту (люмпенпролєтаріят), являється вже тим самим зрадником руху; в розгарі боротьби підносилися тоді подібні закиди, хоч і без основи. На кождий спосіб Енґельс заступав недвозначно однобічне становище Айзенахців, коли казав, що в „державній акції“ з 1866 р.

інтересували робітників, що правда, деякі пункти, які або мали дуже далеке відношення до них,— як втрачена невинність пруської корони, відколи вона проковтнула три чужі корони з божої ласки,— або були піднесені в першій мірі власне Лясалівцями,—як здобуття загального права голосування—, але що в суспільних відносинах Німеччини 1866 рік „майже ніцо“ не змінив. Щоби справити пересаду цього осуду, вистарчить пригадати пізніший вислів Енґельса, що в рр. 1866—1870 міщанські реформи, яких потребувала тодішня Німеччина, були переведені вправді пізно і неповно, коли порівнати з західно-европейськими культурними народами, але все таки „швидко і цілком ліберальним способом“.

Але вже в тих увагах зазначив Енґельс, що національний лібералізм і народня партія це тільки протилежні бігуни одної і тої самої впертої глупоти, а це все таки був виразний заміт по адресу Айзенахців. Незвичайної влучности цього пророцтва не треба вже доказувати сьогодня, коли нужденні рештки славетної народньої партії стогнуть у любій спілці з національними лібералами в ярмі бльокової політики. Не меньше виразним натяком на адресу Айзенахців були теж кінцеві речення вступних уваг Енґельса. Він підкреслює в них, що базельські ухвали про спільну власність землі незвичайно актуальні власне для Німеччини, де від тої хвилини, коли маса сільського пролєтаріяту навчиться розуміти свої власні інтереси, буде неможливий всякий бюрократичний, февдальний, реакційний або міщанський уряд. І тут не треба знову докладніше вияснювати, як дуже актуальні є ще сьогодня уваги Енґельса про це питання.

Один принагідний вислів у його вступних увагах вимагає ще короткого вияснення: Енґельс говорить про те, що на диво лиха пруська стратеґія перемогла під Садовою дивним дивом ще гіршу австрійську стратеґію. Видається, що, бодай щодо пруської стратеґії, мається тут діло з негарною тенденцією представляти все в лихому світлі. Але ж треба пригадати

собі тільки близші обставини, які дали причину до такого осуду, щоби признати його цілковите оправдання. Енґельс глузував вже з „елеґантности“ пруських перемог у німецько-данській війні, що, очевидно, спихали тоді на завись „розбишацької банди“ в Льондоні, хоча сьогодня навіть у творі пруського ґенерального штабу про війну з 1864 р. можна вичитати, як недоладно була ведена ця війна з пруського боку. Старий Вранґель провадив її як напів невідповідальний умово нездара. Таксамо старий Вільгельм у власній особі руйнував вже в самих починах війну з 1866 р. своєю славетною політикою, яку розлючений Бісмарк схарактеризував словами: ледви підігнали стару шкапу до рова, як вона стрибає вже величезними скоками взад! І про те можна сьогодня черпати всі бажані пояснення з урядової літератури про війну з 1866 р. Мольтке вирятував тоді справді попсовану ситуацію сміливим рішенням: дігнати втрачений час тим способом, що не збирав пруських військ денебудь у тилу, але повів їх концентрично, а потім двома великими ґрупами з Ляв-зіц і з Саксонії до Чехії. Але ця стежка до перемоги йшла на волос понад пропастю цілковитого розгрому і було б до того певно дійшло, коли б стратеґія старого Бенедека не була дивним дивом ще гірша від стратеґії старого Вільгельма.

* *
*

Коли Енґельс двацять літ після першого видання міг назвати свій твір актуальним, то не можемо ми відмовити йому цеї — в деякім розумінню справді болючої — прикмети сорок літ після її другого видання. Сам Енґельс носився в останніх десятьох роках свого життя багато з думкою видати його наново в розширенім і поглибленім виді і тільки перетяження иньшою працею перешкодило йому в тім. 31. грудня 1884 р. він писав до Зорґе: „Мою селянську війну я цілковито перероблюю. Вона стане вихідним пунктом

цілої німецької історії. Це дає теж багато праці. Але вступні студії вже майже покінчені."

Потім він писав до мене 13. липня 1893 р., заохочуючи мене, щоб я у своїй книжці про Лєсінґа розширив огляд часів Фридриха на цілу пруську історію: „Це ж треба буде раз зробити, заки розлетиться те порохно; розвіяння монархістично-патріотичної леґенди є, коли вже не конечною передумовою повалення монархії, яка прикриває клясове панування (бо чисто міщанська республіка в Німеччині пережилася, ще заки вона повстала), то бодай одним з найуспішніших способів для того. Там будете мати теж більше місця і нагоди представити пруську льокальну історію як частину загально-німецької мізерії. В цім пункті я подекуди не згожуюся з вашим поглядом, а власне щодо передумов розбиття і невдачі німецької міщанської революції з шіснацятого віку. Коли я заберуся до нового опрацювання історичного вступу до моєї селянської війни, що, як я сподіюся і хочу, станеться цеї зими, тоді буду міг там виложити ту справу. Не щоб я вважав ваші погляди невірними, але я ставлю побіч них другі і ґрупую їх трохи инакше. При студіях німецької історії, яка представляє одну-одиноку безперервну мізерію, я бачив все, що тільки порівнання з відповідними французькими добами дає вірне мірило, бо там діється якраз противне тому, що в нас. Там створення національної держави з розсипаних частин февдальної держави якраз тоді, коли в нас настав головний занепад. Там дивно обєктивна льоґіка в цілім перебігу процесу, у нас пустий і все більше пустий розгардіяш. Там анґлійський завойовник у середніх віках репрезентує чужу інтервенцію своїм вмішуванням на користь провансальської національности проти північно-французької; війни з Анґлійцями представляють собою, так сказати, трицятьлітню війну, котра кінчиться одначе усуненням чужого вмішування та покорення півдня півночі. Потім приходить боротьба центральної влади з опертим

на заграничні посілости бурґундським вазалем, що грає ролю Бранденбурґії-Прусії; і тут перемагає центральна влада та творить остаточно національну державу. І власне в тім самім моменті у нас розпадається цілковито національна держава (наскільки „німецьке королівство“ в межах святої римської держави можна назвати національною державою), і починається у великих розмірах плюндрування німецьких земель. Це порівнання засоромлює Німців у найвищім ступні, але длятого воно тим більше повчаюче, а відколи німецькі робітники поставили Німеччину в першім ряді історичного руху, можемо трохи лекше проковтнути цю ганьбу минулого. — Специяльно характеристичне для німецького розвитку є ще й те, що обі держави, котрі розділили між себе врешті цілу Німеччину, не є чисто німецькі, тільки це кольонії на завойованих славянських землях, Австрія — баварська кольонія, а Прусія саксонська, та що вони захопили владу в Німеччині тільки через те, що оперлися на чужі, ненімецькі посілости: Австрія на Угорщину (не говорю вже про Чехію), а Бранденбурґія на Прусію. На найбільше загроженій західній границі того не було, на північній границі припало Данцям боронити Німеччину перед Данцями, а на півдні було так мало що боронити, що гранична сторожа, Швайцарці, навіть самі відірвалися від Німеччини.“

А декілька місяців перед своєю смертю, 21. травня 1895 р., писав ще Енґельс до Кавтского в критиці його „Предтеч соціялізму“: „Я навчився з тої книжки дуже багато дечому, це для моєї перерібки селянської війни необхідна підготовна праця. Головні її хиби, на мій погляд, є дві: 1. Дуже неповний розслід розвитку й ролі тих елементів, що стоять цілковито поза февдальним уґрупованням, є здеклясовані і майже на становищі паріїв, елементів, які мусіли появитися неминуче з повстанням міст і творять в середньовіччу найнизшу безправну верству кождого міського населення поза громадськими звязками, февдальною залежністю і

цехами. Це тяжка справа, але це є **головна основа,** бо з розривом февдальних звязків витворюються з неї звільна початки пролєтаріяту, які в 1789 р. робили революцію на парижських передмістях; вони втягали в себе все, що викидала февдальна і цехова суспільність. Говориш про пролєтарів — цей термін тут недокладний — і враховуєш сюди ткачів, значіння яких цілком вірно змальовуєш. Але ж ти можеш причислювати їх до свого „пролєтаріяту“ аж від тоді, **коли** появилися здеклясовані, неприналежні до цехів ткацькі наймити і то, **наскільки** вони були. Тут треба ще багато доповнити. 2. Ти не цілком обхопив становище на світовому ринку, наскільки про те може бути бесіда, то б то міжнароднє економічне становище Німеччини при кінці пятнацятого віку. Це становище пояснює **одиноко,** чому міщансько-плєбейський рух у релігійній формі, який в Анґлії, Голяндії, Чехії потерпів невдачу, міг у шіснацятім віці мати в Німеччині **деякий** успіх: а власне успіх його **релігійної покришки** в той час, як успіх його міщанського **змісту** довершився аж у слідуючім віці і то в країнах витвореного міжтим нового напрямку на світовім ринку: Голяндії і Анґлії. Це довга тема, яку я сподіюся представити широко у селянській війні: коли б я нарешті прийшов до того!“

До того не дійшло, і ми мусимо жалувати цього тим більше, чим більш плодотворне і всесторонне було становище, яке мав на думці Енґельс для нової перерібки свого старого твору.

* *
*

Але ж, очевидно, ми не можемо через те недоцінювати того, що дає нам цей твір. Видати його наново та зробити приступним для робітників — це не лиш обовязок належного пієтизму супроти високо заслуженого для робітничої справи автора. Цей твір є ще сьогодня міцною зброєю пропаґанди та може так, як ніодин иньший, оживити перед модерним пролє-

тарем історичне ядро німецької революції, не лише розширити його знання історії, але теж загострити вірне зрозуміння завдань, які має розвязати його теперішня еманципаційна боротьба.

В деяких частинах перевищив цей твір Кавтскі описом доби реформації в своїм „Томасі Морі" і в своїх „Предтечах соціялізму"; багато того, на що Енґельс тільки натякнув, представив Кавтскі краще і багатше. Хто, заохочений цим твором, візьметься теж до книжок Кавтского, буде мати подвійну користь. Але цей твір перший вияснив основні риси німецької селянської революції і лишиться недосяжним як перший ввід в основне зрозуміння памятних, для кождого німецького робітника тричі памятних часів.

Штеґліц-Берлін, у березні 1908 р.

Фр. Мерінґ.

Фридрих Енґельс

Німецька селянська війна

Вступні уваги.

Оця праця була написана в Льондоні літом 1850 р. ще під безпосереднім впливом тільки що покінченої контрреволюції; вона появилася в 5. і 6. зшитку журналу: „Neue Rheinische Zeitung", політично-економічний огляд, під редакцією Карля Маркса, Гамбурґ 1850. — Мої політичні приятелі в Німеччині бажають собі нового видання її і я сповнюю їх бажання, бо, на мій жаль, вона ще й сьогодня актуальна.

Вона не має претенсії подавати самостійно досліджений матеріял. Противно, цілий матеріял щодо селянських повстань і Томаса Мінцера взятий з Цімермана. Його книжка, хоч і з деякими браками, дає все ще найліпше зіставлення фактів. Притім старий Цімерман радо займався своїм предметом. Тойсам революційний інстинкт, який виступає тут всюди в обороні поневоленої кляси, поставив його пізніше поміж найліпших на крайній лівиці у Франкфурті.

Коли ж натомісць у Цімермановім описі немає внутрішніх звязків, коли йому не вдалося представити релігійно-політичні спірні питання тої доби як відблиск рівночасної клясової боротьби; коли в тій клясовій боротьбі він бачить тільки поневолюючих і поневолених, злих і добрих та остаточну перемогу злих; коли його розуміння суспільних відносин, які вплинули на початок і кінець боротьби незвичайно неповне, то це була похибка часу, в якім повстала книжка. Противно, як на той час, вона написана ще дуже реалістично, і

творить похвальний виїмок між німецькими ідеалістичними історичними творами.

Моя праця накреслює тільки в загальних рисах історичний перебіг боротьби та пробує вияснити початок селянської війни, становище ріжних партій, які в ній виступають, політичні і релігійні теорії, в яких ці партії стараються вияснити собі своє становище, врешті сам вислід боротьби як конечність з історично даних суспільних життєвих умовин тих кляс; пробує виказати отже тодішній політичний лад у Німеччині, опір проти нього, політичні і релігійні боротьби того часу не як причину, але як результат того ступня розвитку, на якім стояли тоді в Німеччині хліборобство, промисл, сухопутні і водні шляхи, торговля крамом і грішми. Оцей виключно матеріялістичний погляд на історію не походить від мене, лиш від Маркса, він виступає теж в його праці про французьку революцію з 1848—49 рр. в тій самій часописі і в праці про 18. брімера Люї Бонапартого.

Паралєля поміж німецькою революцією з 1525 р. і з 1848—49 рр. була надто близька, щоби можна було її тоді цілком поминути. Побіч однакового перебігу, бо завсіди одно і те саме княже військо розбивало по черзі ріжні льокальні повстання, побіч часто смішно подібного виступу міщан в обох випадках, виступала одначе ясно і виразно одна ріжниця:

„Хто скористав з революції з 1525 р.? **Князі.** — Хто скористав з революції в 1848 р.? **Великі** князі, Австрія і Прусія. За малими князями з 1525 р. стояли малі міщухи, що приковували їх до себе податками, за великими князями з 1850 р., за Австрією і Прусією, стоять великі модерні буржуї, що поневолили їх швидко при помочі державних довгів. А за великими буржуями стоять пролєтарі.“

Прикро мені, коли мушу сказати, що це речення робить надто велику честь німецькій буржуазії. Вона мала нагоду, в Австрії і в Прусії, „поневолити швидко

монархію при помочі державних довгів“; але ніколи й ніде вона не використала цеї нагоди.

Через війну з 1866 р. спала Австрія буржуазії, наче дарунок з неба. Але вона не вміє панувати, вона немічна і нездібна до нічого. Лиш одно вона знає: лютувати проти робітників, коли вони ворушаться. Вона лишається при кермі тільки тому, що **Угри** її потрібують.

А в Прусії? Так, державний довг збільшився тут скажено, дефіцит проголошено перманентним, державні розходи ростуть з року на рік, буржуї мають більшість у палаті, без них не можна ані підвищити податків, ані затягнути позички, — але де ж їх сила над державою? Ще перед кількома місяцями, коли був знов дефіцит, мали вони найкращу позицію. При **деякій** витревалости вони могли вимусити гарні уступки. Що ж вони роблять? Вони вважають достаточною уступкою, коли правительство **позволяє** їм поставити собі під ноги 9 міліонів, не на **один** рік, ні, тільки **щорічно** і на дальшу будуччину.

Не хочу лаяти бідних „національних лібералів“ в парляменті більше, як вони на те заслуговують. Я знаю, що їх лишили на леду ті, що стоять за ними, — буржуазійна маса. Ця маса не **хоче** панувати. Їй все ще досить 1848 року.

Чому німецька буржуазія проявляє таку дивну труcливість, про те буде низше.

Зрештою висловлена вище думка сповнилася цілковито. Від 1850 р. бачимо чим раз виразніше упадок значіння малих держав, які служать ще лиш тільки знаряддям для пруських або австрійських інтриґ, чим раз більш завзяту боротьбу поміж Австрією і Прусією за самовладу, врешті насильний розрахунок з 1866 р., після якого Австрія задержує свої власні провінції, Прусія дістає безпосередно або посередно цілу північ, а три південно-західні держави поки що зависають у воздусі.

Для німецької робітничої кляси має в цілій тій державній акції значіння лиш ось що:

Перше, що робітники через загальне право голосування дістали змогу мати безпосереднє заступництво в законодатнім зібранню.

Друге, що Прусія дала добрий приклад і проковтнула три чужі корони з божої ласки. Щоб **після** такої процедури вона сама мала ще ту саму несплямлену корону з божої ласки, яку вона собі перше приписувала, в те не вірять навіть національні лібералі.

Третє, що в Німеччині є ще лиш один поважний ворог революції — пруське правительство.

І четверте, що австрійські Німці мусіли вкінці поставити собі тепер питання, чим вони хочуть бути: Німцями чи Австрійцями? З ким вони хочуть радше держати — з Німеччиною чи зі своїми ненімецькими залитавськими прищіпками? Що одного або другого вони мусять берегтися, це було давно вже самозрозуміле, але затушовувалося все ще дрібноміщанською демократією.

Щодо всіх иньших важних спірних питань з 1866 р., про які з того часу до несхочу велися переговори між „національними лібералами" з одного боку і „людовою партією" з другого, то історія найблизших літ докаже, що ці оба напрямки тільки тому так завзято себе поборюють, що це два протилежні бігуни одної й тої самої впертої глупоти.

У суспільних відносинах Німеччини рік 1866 майже ніщо не змінив. Тих кілька міщанських реформ, — рівні ваги і міри, свобода переселення, свобода зарібку і т. д., все те в відповідних для бюрократії межах — не дають навіть того, що давно вже має буржуазія иньших західно-европейських країв та не нарушують головної шикани: бюрократичної системи концесій. А всі закони про свободу переселення, право приналежности, знесення паспортів і инь. зробить для пролєтаріяту сяк чи так цілком ілюзоричними принята поліційна практика.

Далеко важніше від політичної акції з 1866 р. це піднесення промислу й торговлі, залізниць, телеґрафів і морської пароплавби в Німеччині від 1848 р. Хоч як далеко стоїть цей поступ позаду того, що рівночасно сталося в Анґлії, навіть у Франції, то для Німеччини це нечуване, і воно дало в двацяти роках більше, як звичайно дає ціле століття. Аж тепер Німеччина втягнена поважно і невідклично у **світову торговлю.** Капітали промисловців збільшилися швидко, а відповідно тому піднеслося суспільне становище буржуазії. **Ошуканство,** ця найпевніша ознака промислового розцвіту, появилося в широких розмірах та прикувало до свого тріюмфального воза ґрафів і князів. Німецький капітал будує російські і румунські залізниці — хай йому земля пером! — а ще перед пятнацяти роками німецькі залізниці жебрали в анґлійських підприємців.

Як же ж це можливе, що буржуазія не здобула собі теж політичної влади, що вона заховується так трусливо супроти правительства?

Німецька буржуазія має те нещастя, що вона після улюбленого німецького звичаю приходить за пізно. Часи її розцвіту припадають на той період, коли буржуазія иньших західно-европейських країв почала вже політично занепадати. В Анґлії буржуазія ввела до правительства свого властивого представника, Брайта, тільки шляхом розширення виборчого права, що в своїх наслідках мусить зробити кінець цілому пануванню буржуазії. У Франції, де буржуазія як така, як ціла кляса, панувала тільки два роки, 1849 і 1850, підчас республіки, вона ледви зуміла продовжувати своє суспільне животіння тільки тим шляхом, що відступила свою політичну владу Люї Бонапартому й армії. А при такім безмежно скріпленім взаїмнім впливі трьох найбільш розвитих европейських країв сьогодня вже неможливо, щоби в Німеччині буржуазія урядила вигідно своє політичне панування, коли в Анґлії і у Франції воно пережилося.

Це власне особливість буржуазії в противенстві до всіх попередніх пануючих кляс: в її розвитку приходить все зворотний пункт, від якого кождий дальший зріст її засобів сили, перш усього отже її капіталів, робить її чим раз більше і більше нездібною до політичного панування. **„За великою буржуазією стоять пролетарі.“** В тім самім ступні, як буржуазія розвиває свою індустрію, свою торговлю і свої комунікаційні засоби, зроджує вона теж пролетаріят. І на певнім пункті, — який не мусить виступати всюди рівночасно і на тім самім ступні розвитку — починає вона помічувати, що той її пролетарський двійник виростає їй понад голову. З тої хвилини вона тратить силу до виключного політичного панування; вона оглядається за союзниками, з якими вона, відповідно обставинам, ділиться владою або її цілком їм відступає.

У Німеччині цей зворотний пункт для буржуазії прийшов вже в 1848 р. І то німецька буржуазія злякалася тоді не так німецького, як французького пролетаріяту. Парижський липневий бій показав їй, що її жде; німецький пролетаріят був досить подратований, щоб доказати їй, що й тут вже зерно для такого самого жнива лежить у землі; і з тої днини вістря політичної акції буржуазії зломилося. Вона почала шукати за союзниками, примилювалася до них за всяку ціну — і сьогодня вона ще на тім самім місці.

Ці союзники всі реакційного характеру. Є тут королівство зі своєю армією і своєю бюрократією, є тут велика февдальна шляхта, є дрібне юнкерське хабаззя, є навіть попи. Зі всіми ними пактувала буржуазія і робила умови, щоб тільки спасти власну шкіру, поки врешті не лишилося їй нічого більше для торгу. І чим більше почав розвиватися пролетаріят, чим більше він зачав почуватися клясою і як кляса виступати, тим слабішою стала буржуазія. Коли дивно лиха пруська стратеґія перемогла під Садовою дивним дивом ще гіршу австрійську стратеґію, тяжко було

сказати, хто лекше зітхнув — пруський буржуй, що був разом побитий під Садовою, чи австрійський.

Наші великі міщане поступають в 1870 р. ще цілком таксамо, як середні міщане в 1525 р. Щодо дрібних міщан, ремісницьких майстрів і крамарів, то вони все лишаться однакові. Вони надіються перешахруватися до великого міщанства і бояться злетіти до пролєтаріяту. Підчас боротьби вони спасають свою шановну шкіру поміж страхом і надією, а після боротьби приєднуються до переможця. Така їхня вдача.

З розвитком промислу від 1848 р. ішла рівним кроком суспільна і політична акція пролєтаріяту. Роля, яку відіграють сьогодня німецькі робітники у своїх фахових орґанізаціях, спілках, політичних товариствах і зборах, при виборах і в так званім райхстаґові, доказує тільки, який переворот пережила непомітно Німеччина в останніх двацятьох роках. Це робить величезну честь німецьким робітникам, що **тільки вони** зуміли вислати до парляменту робітників і робітничих заступників, коли тимчасом ні Французи ні Анґлійці не доконали дотепер цього.

Але й пролєтаріят не виріс ще понад паралєлю з 1525 р. Ця кляса, залежна виключно і ціле життя від заробітної плати, не становить все ще більшости народу. Вона залежна отже теж від союзників. А їх вона може шукати тільки поміж дрібним міщанством, поміж міською пролєтарською голотою (люмпенпролєтаріятом), поміж дрібними селянами і сільськими зарібниками.

Про **дрібних міщан** ми вже говорили. Вони в найвищім ступні непевні; хиба, як хто вже переміг, тоді їхній крик по пивних шинках не має меж. Проте є між ними дуже добрі елєменти, що самі приєднуються до робітників.

Пролєтарська голота, ця збиранина упавших елєментів усіх кляс, що розтаборюється по великих містах, це найгірший з усіх союзників. Ця голота є абсолютно продажна і абсолютно нахабна. Коли

французькі робітники при кождій революції писали: Mort aux voleurs! Смерть злочинцям! і деяких навіть розстрілювали, то це не ділялося з одушевлення для власности, тільки в слушнім зрозумінню того, що перше всього треба спекатися цеї банди. Кождий провідник робітників, що вживає цю голоту за свою ґвардію, або на ній опирається, стається вже через те саме зрадником руху.

Дрібні селяне — більші належать до буржуазії — є ріжного роду. Це є або **февдальні селяне**, що з'обовязані до панщини свому ласкавому панові. Коли буржуазія занедбала зробити те, що було її обовязком, а саме визволити їх від панщини, то не буде тепер тяжко переконати їх, що свого спасіння вони можуть ждати ще лиш тільки від робітничої кляси.

Або ж це є **арендатори.** В такім випадку істнують переважно такі відносини, як в Ірляндії. Аренда така висока, що селянин зі своєю сімєю при середнім урожаю може ще ледви прожити, при лихім урожаю майже погибає з голоду, не може заплатити аренди і через те залежний цілком від ласки великого власника. Для таких людей буржуазія тільки тоді щось робить, коли примушена до того. Від кого мають вони ждати порятунку, крім робітників?

Лишаються селяне, що господарять на **власній дрібній земельній посілости.** Вони звичайно так обтяжені довгами, що є таксамо залежні від лихварів, як арендатори від дідичів. І їм лишається тільки невеличка і ще до того, залежно від добрих і лихих років, дуже непевна заробітна плата. Від буржуазії вони можуть найменьше ждати, бо висмоктують їх власне буржуї, капіталісти-лихварі. Але звичайно вони дуже привязані до своєї власности, хоча на ділі вона не до них належить, тільки до лихваря. Тому треба буде їм вияснити, що вони лиш тоді звільняться від лихварів, коли залежне від народу правительство перемінить всі ґрунтові довги в один державний довг і тим робом об-

низить процентову стопу. А це може перевести тільки робітнича кляса.

Всюди, де є середня і велика земельна посілість, становлять найбільш численну клясу на селі **сільські зарібники.** Так є в цілій північній і східній Німеччині і тут мають міські промислові робітники своїх **найчисленніших і найприродніших союзників.** Яке становище капіталіста до промислового робітника, таке великого власника або великого арендатора до сільського зарібника. Ці засоби, що одному помагають, мусять і другому помогти. Промислові робітники можуть лиш тоді визволитися, коли перемінять капітал буржуазії, т. зн. сирівці, машини і знаряддя, та харчові засоби, потрібні до продукції, у власність суспільности, т. зн. у свою власну, спільно використовувану ними власність. Таксамо сільські робітники можуть визволитися від своєї страшної нужди, коли перше всього їх головний варстат праці, сама земля, буде відібрана з приватної власности великих селян і ще більше февдальних панів і перемінена в суспільну власність та управлювана спілками сільських робітників на їх спільний рахунок. Тут приходимо до славного рішення міжнародного робітничого конґресу в Базелі: що суспільність має інтерес в тім, щоби перетворити земельну власність у суспільну, національну власність. Це рішення запало головно для тих країв, де є велика земельна власність і разом з тим управа великих земельних маєтків, на яких є один пан і багато зарібників. Такі відносини панують все ще в головному в Німеччині; через те це рішення, побіч Анґлії, є **дуже на часі якраз для Німеччини.** Сільський пролєтаріят, сільські зарібники — це та кляса, з якої в великій масі рекрутуються княжі армії. Це та кляса, яка на основі загального права голосування висилає тепер до парляменту велику силу февдальних панів і юнкрів; але це теж та кляса, що найблизше стоїть до міських промислових робітників, що живе в таких самих життєвих умовах, що навіть ще глибше застрягла в нужді,

ніж вони. Ця кляса, безсильна задля свого розбиття й розсипання, але її укрита сила відома настільки добре правительству і шляхті, що вони навмисне занедбують школи, щоб вона осталася несвідома. Оживити цю клясу і втягнути її до руху — це найблизше і найбільш пекуче завдання німецького робітничого руху. З того дня, коли маса сільських зарібників навчиться розуміти свої власні інтереси, з того дня стане для Німеччини неможливе реакційне, февдальне, бюрократичне або міщанське правительство.

Німецька селянська війна.

Німецький нарід має теж свою революційну традицію. Був час, коли Німеччина зроджувала характери, які можуть стати поруч найкращих революціонерів иньших країн; коли німецький нарід виявляв витревалість і енерґію, яка у сцентралізованої нації була б дала найбільш величаві успіхи; коли німецькі селяне і плєбеї були захоплені плянами й ідеями, яких дуже часто бояться їх нащадки.

Супроти хвилевої оспалости, що проявляється майже всюди після двох років боротьби, буде тепер на часі вивести перед німецьким народом знову незугарні, але сильні й завзяті постаті великої селянської війни. Три століття минуло з того часу і багато дечого за той час змінилося; а проте селянська війна не так занадто далека від теперішньої боротьби і противники, які себе поборюють, лишилися у великій части ті самі. Ті кляси і клясові фракції, що зрадили всюди в 1848 і 49 рр., ми зустрінемо вже як зрадників у 1525 р., хоча ще на низшому ступні розвитку. А коли грубий вандалізм селянської війни виявився в рухові останніх літ тільки де-не-де, як в Оденвальді, Шварцвальді, Шлеску, то на кождий спосіб у тім не є перевага новітнього повстання.

I.

Вернім насамперед на хвилину до відносин у Німеччині на початку шіснацятого віку.

Німецький промисл розвинувся в чотирнацятім і пятнацятім віках сильно. На місце февдального, сільського льокального промислу станув міський цеховий промисл, що продукував для ширшого кола і навіть для віддалених ринків. Виріб грубих вовняних матерій і полотна став постійною, широко розвитою галузою промислу, а в Авґсбурзі виробляли вже навіть гарніші вовняні і льняні тканини і шовки. Побіч ткацтва піднісся особливо той споріднений зі штукою промисл, що черпав свою поживу з духовного і світського люксусу пізнішого середньовічча: золоті і срібні вироби, різьбарство, вироби з міди, з дерева, виріб зброї, медалів, токарство і т. д. і т. д. Цілий ряд більше або менше важних винаходів, між якими історичне значіння має винахід стрільного пороху і друкарської штуки, причинився дуже до піднесення промислу. Торговля йшла рівним кроком з промислом. За час свого столітнього морського монополю Ганза піднесла цілу північну Німеччину зі стану середньовічного варварства; і хоча вже з кінцем пятнацятого віку вона почала швидко упадати під напором анґлійської і голяндської конкуренції, то все таки, не зважаючи на відкриття Васка де Ґами, йшов торговельний шлях з Індії на північ все ще через Німеччину, Авґсбурґ був все ще великим складом для італійських шовків, індійського коріння і всіх продуктів Лєвантії. Горішно-німецькі міста, особливо Авґсбурґ і Нірнберґ, були осередками значного на той час багацтва і люксусу. Продукція сирівців розвинулася теж значно. Німецькі гірники були в пятнацятім віці найсправніші на світі, розвиток міст вирвав теж і хліборобство із середньовічного варварства. Не тільки що великі простори були справлені, селяне розводили теж зілля для фарб та иньші чужі ростини, а їх дбала господарка мала корисний вплив на рільництво взагалі.

Але розвиток німецької національної продукції не дорівнював все ще розвиткові иньших країн. Хліборобство стояло далеко позад анґлійського і голяндського,

промисл за італійським, флямандським і анґлійським, а в мореплавстві почали вже випирати Німців Анґлійці і особливо Голяндці. Населення було все ще дуже рідке. Цивілізація проявлялася в Німеччині тільки спорадично і ґрупувалася довкола поодиноких осередків промислу і торговлі; інтереси тих поодиноких осередків розходилися дуже і мали тільки де-не-де спільні пункти. Південь мав цілком иньші торговельні звязки і ринки збуту, ніж північ; схід і захід стояли майже цілком поза межами всякого руху. Ніодно місто не зуміло стати промисловим і торговельним осередком для цілого краю, як це вже був напр. Льондон для Анґлії. Цілий внутрішній рух обмежувався майже виключно на прибережну і річну плавбу і на кілька великих торговельних шляхів, а саме з Авґсбурґу і Нірнберґу через Кельн до Голяндії і через Ерфурт на північ. Подальше від рік і торговельних шляхів лежали малі міста, які були виключені від великого руху та спокійно животіли далі серед умов пізнішого середньовіччя, потрібували мало чужого краму і давали самі мало виробів на вивіз. Зі сільського населення тільки одна шляхта стикалася з ширшим світом і новими потребами; селянська маса не виходила ніколи поза найблизші місцеві зносини і звязаний з тим місцевий горизонт.

Коли в Анґлії і Франції розвиток торговлі і промислу приніс зі собою тісну сполуку інтересів цілої країни і разом з тим політичну централізацію, то Німеччина довела тільки до зґруповання інтересів поодиноких провінцій довкола льокальних осередків, а тим самим до політичного роздроблення; те роздроблення закорінилося незабаром ще сильніше через виключення Німеччини від світової торговлі. Рівномірно з тим, як розпадалася **чисто февдальна** держава, розривалися взагалі всі державні звязки, перемінювалися великі державні ленники в майже незалежних князів, завязувалися союзи з одного боку поміж державними містами, з другого поміж державними лицарями, то одні проти других, то проти князів або

цісаря. Державна влада, що сама на своїм становищі стратила міцний ґрунт, хиталася непевно поміж ріжними елєментами, з яких складалася держава, і тратила чим раз більше повагу; її спроби перевести централізацію на лад Людвика XI.*) не вийшли, мимо всіх інтриґ і насиль, поза злуку австрійських наслідних земель. Серед того замішання, серед тих незлічимих перехресних суперечностей скористали і мусіли скористати остаточно представники централізації посеред роздроблення, централізації льокальної і провінціональної, **князі**, побіч яких сам цісар ставав чим раз більше таким князем, як і иньші.

Серед таких обставин змінилося в суті становище витворених у середньовіччу кляс, і побіч старих кляс витворилися нові.

З високої шляхти вийшли **князі**. Вони були вже майже незалежні від цісаря і мали майже всі суверенні права. Вони воювали й мирилися на власну руку, держали постійні війська, скликали сойми і стягали податки. Великій частині низшої шляхти і міст вони вже накинули були свою владу; вони вживали безперестанку всіх засобів, щоби прилучити до своєї

---

*) Людвик XI, що про його „спосіб централізовання“ згадує Енґельс, панував як французький король від 1461 до 1483. Як людина був він забобонний, лютий і лукавий, але в деякім розумінню він був перший модерний монарх, бо знищив великі васальні держави в межах своєї імперії, розширив свою владу до Піренеїв, Альп і юрайських гір, підпомагав хліборобство, гірництво, торговлю і промисл, зарядював ощадно державними грішми, завів постійні рахункові позиції, але й підніс податкові тягарі з 2 на 4 міліони. Коли відтак Енґельс в однім побічнім реченню мотивує розбиття Німеччини її виключенням від світової торговлі, то цим натякає він на факт, що розвиток товарової продукції довів до винаходу нових ринків збуту і нових торговельних шляхів, до тих великих ґеоґрафічних змін, які перенесли світову торговлю з побережжа Східного і Середземного моря на береги Атлянтійського океану і тим дали почин до занепаду північно- і південно-німецьких міст та взагалі до швидкого з'убожіння Німеччини.

области ще решту міст і бароній з державною безпосередністю. Супроти них вони виступали централізуючо, проти державної влади децентралізуючо. Внутрі їх правління було вже дуже самовільне. Вони скликали стани звичайно лиш тоді, коли не могли собі инакше порадити. Вони розписували податки і стягали гроші, коли їм подобалося; право станів дозваляти на податки признавалося рідко, а ще рідше воно виконувалося в практиці. Але навіть у таких випадках князь мав звичайно більшість при помочі двох станів, що були вільні від податків і з них користали, а саме лицарства і прaлатів. Грошеві потреби князів росли разом з люксусом і розширенням їх дворів, введенням постійного війська і збільшенням коштів правління. Податки пригнітали чим раз більше. Міста були звичайно вільні від них на основі своїх привілеїв; цілий податковий тягар спадав на селян, на домініяльних селян самих князів і на кріпаків та підданних ленних лицарів. Де не вистарчали безпосередні податки, там виступали посередні; до того уживалися найбільш рафіновані засоби фінансової штуки, щоби заповнити діраву державну касу. Коли вже ніщо не помагало, коли не було нічого більше заставити і ніодно вільне державне місто не хотіло давати більше кредиту, тоді князі приступали до монетних операцій найбруднішого роду, вибивали безвартну монету, установляли високий або низький примусовий курс, як було ліпше державній касі. Торговля державними і иньшими привілеями, які пізніше відбіралися знов насильно, щоби їх продати вдруге за дорогі гроші, використовування кождої спроби опозиції для руйнування огнем і мечем і т. д. і т. д. були теж багатими джерелами щоденних грошевих доходів тогочасних князів. Також судівництво було постійним і немаловажним предметом торгу для князів. Одним словом на тодішних підданих, яким крім того давалася доволі взнаки приватна жадоба наживи князівських війтів і урядовців, спливали в повній мірі всі благословенства „батьківської“ системи правління.

Середня шляхта зникла майже цілком із середньовічної феодальної єрархії; вона або вибилася до ряду незалежних малих князів, або впала до ряду низшої шляхти. **Низша шляхта, лицарство,** занепадала швидко. Велика частина її була вже цілком збідніла і жила тільки зі служби у князівських військових та цивільних урядах; меньша частина мала державну безпосередність. Розвиток військової штуки, зростаюче значіння піхоти, уліпшення пальної зброї відібрали вагу їх військовій службі як тяжкої кавалєрії, а рівночасно знищили неприступність їх замків. Розвиток промислу зробив лицарів зайвими цілком таксамо, як ремісників із Нірнберґу. Грошеві потреби лицарства причинилися значно до його руїни. Люксус на замках, супернichання у величности виступів на турнірах і святах, ціни зброї і коней зростали разом з поступом цивілізації в той час, як джерела доходу лицарів і баронів збільшалися мало що або й цілком ні. Сварки з обовязковим плюндруванням і підпалами, розбишацтво й иньші подібні шляхотні заняття стали з часом надто небезпечні. Данини і роботи панських підданих не приносили більше доходу, як давніше. Ласкаві панове мусіли для покриття своїх зростаючих потреб хапатися тих самих способів, що й князі. Обдирання селян шляхтою видосконалювалося з кождим роком. Кріпаків висисали до останньої каплі крови, на підданих накладали з ріжних приводів і на всяких підставах нові данини і роботи. Панщину, чинші, дачки, податки, посмертні данини, охоронні оплати і т. д. підвищували самовільно всупереч всім давнім умовам. Справедливости відмовлювали або торгували нею, а коли лицар не міг иньшим шляхом дібратися до грошей селянина, кидав його просто в башту і змушував викуплюватися.

Також з иньшими станами не жила низша шляхта у приязних відносинах. Ленна шляхта старалася дістати право державної безпосередности, а діставши це право, боронила своєї незалежности; з того були вічні

суперечки з князями. Духовенству, яке у своїй тодішній бундючности видавалося лицареві цілком зайвим станом, він завидував його великих маєтків, його багацтв, які не роздроблювалися задля безженства і церковних законів. З містами він сварився безперестанно; він був у них задовжений, живився плюндруванням їх области, грабунком їх купців, викупом за полонених, взятих у боях з ними. І боротьба лицарства зі всіми тими станами ставала тим гостріша, чим більше і для нього ставало грошеве питання життєвим питанням.

Духовенство, цей представник ідеольоґії середньовічного февдалізму, відчувало не меньше вплив історичної переміни. Друкарська штука і потреби розширеної торговлі відібрали йому монополь не лиш читання і писання, але й вищої освіти. Поділ праці виступив і на інтелєктуальнім полі. Новий стан правників усунув його з цілого ряду дуже впливових урядових місць. Воно почало у великій мірі ставати зайвим і пізнавало це саме по постійнім зрості власного лінивства і неуцтва. Але чим більш зайве було духовенство, тим численніше ставало воно — завдяки своїм велитенським багацтвам, які воно все ще збільшало всіми можливими способами.

Серед духовенства було дві цілком ріжні кляси. Духовна февдальна єрархія творила **аристократичну** клясу: тут були епископи й архиепископи, опати й ігумени та иньші пралати. Ці високі церковні достойники були або самі державними князями, або як февдальні пани володіли під зверхньою владою иньших князів великими просторами краю з численними кріпаками і підданими. Вони визискували своїх підвладних не то що таксамо безоглядно, як шляхта і князі, але бралися до діла ще більш безстидно. Побіч брутального насилля вживалися ними всі реліґійні шикани, побіч страхіття тортур всі страхіття проклону і відмови розгрішення, всі інтриґи сповідальниці, щоби тільки вирвати підданим останній шаг або збільшити церковний наділ. Фальшовання документів було у цих шановних добродіїв звичайним і улюбленим способом обману. Але хоч

крім звичайних февдальних данин і чиншів вони діставали ще десятину, їм все ще не вистарчало всіх тих доходів. Фабрикація чудотворних ікон і мощів, орґанізування спасаючих місць молитви, шахрайства з відпустами, — все те вживано довгий час з найкращим успіхом, щоб вирвати народові більшу данину.

На цих пралатів і на їх незлічиму монашу жандармерію, яка збільшалася постійно з розвитком політичних і релігійних нагінок, зверталася вся протипопівська ненависть не лиш народу, але й шляхти. Ті споміж них, що мали право державної безпосередности, стояли на заваді князеві. Легке, розкішне життя товстих епископів і опатів та їх монаших армій викликувало завість між шляхтою та обурення між народом, який мусів нести його кошти, і то тим сильніше, чим яркіше било воно по лиці їхні проповіди.

Плєбейська фракція духовенства складалася з проповідників по селах і містах. Вони стояли поза февдальною церковною єрархією та не мали участи в її багацтвах. Їх праця була меньше контрольована і, хоч як важна для церкви, була вона хвилево далеко меньше потрібна, ніж поліційні услуги держаних у казармах монахів. Длятого їм далеко гірше платили, а їхні земельні наділи були звичайно дуже малі. При своїм плєбейськім походженню стояли вони отже ще своїм життєвим положенням досить близько до маси, щоби, мимо свого попівства, заховати міщанські і плєбейські симпатії. Участь у тодішніх рухах, яка у монахів була тільки виїмком, була у них правилом. Вони давали тим рухам теоретиків і ідеольоґів, багато з них згинуло на шафоті як репрезентанти плєбеїв і селян. Народня ненависть проти попів звертається проти них лиш у поодиноких випадках.

Як цісар над князями і шляхтою, так стояв **папа** над вищим і низшим попівством. Як цісареві платили „загальний шаг", державні податки, так папі платили загальні церковні податки, з яких він покривав кошти розкошів римського двора. В ніоднім краю не стягали

тих церковних податків — задля сили і численности попівства — більш сумлінно і суворо, як у Німеччині. Так, передовсім, аннати при опорожненню епископств. Зі зростом потреб винайдено потім нові способи роздобування грошей: торг мощами, оплати за відпуст, ювилеї і т. д. Тим чином мандрували щорічно великі суми з Німеччини до Риму, гніт збільшувався через те і не лиш зміцнював протипопівську ненависть, але розбуджував національні почування, особливо серед шляхти, тодішнього найбільш національного стану.

Із первісних мешканців середньовічних міст розвинулися з розцвітом торговлі і промислу три гостро відокремлені фракції.

На верху міської суспільности стояли **патриціївські роди,** так звані **„достойники“:** Це були найбагатші сімї. Тільки вони засідали в раді і в иньших міських урядах. Вони отже не тільки заряджували міськими доходами, але й споживали їх. Сильні своїм багацтвом, своїм унаслідженим аристократичним становищем, признаним цісарем і державою, визискували вони всіми способами міську громаду і підданих містові селян. Вони займалися лихвою збіжжам і грішми, забирали для себе ріжнородні монополі, відбирали громаді по черзі всі права на співуживання міських лісів і пасовищ та вживали їх просто для власної приватної користи, накладали самовільно мита від доріг, мостів і брам та иньші оплати і вели торговлю цеховими привілеями, правами майстрів і горожан та судівництвом. З підміськими селянами вони обходилися не краще від шляхти або попів; противно, міські війти і начальники по селах, самі патриції, приносили з собою крім аристократичної суворости і захланности ще велику бюрократичну точність у стяганню оплат. Заряд міських доходів, зібраних таким шляхом, був у найвищім ступні самовільний; рахунки в міських книгах, чиста формальність, були крайно недбалі і заплутані; крадіжі і касові недобори були на дневнім порядку. Як легко було тоді цій упривілейованій на всі боки,

невеликій касті, звязаній тісно спорідненням й інтересами, збагачуватися незмірно міськими доходами, зрозуміємо, коли пригадаємо собі ті численні обманства і крадіжі, які вивів на дневне світло 1848 рік у стільки міських управах.

Патриції постаралися, щоби приспати права міської громади особливо у фінансових справах. Аж пізніше, коли обманства цих панів давалися надто взнаки, взялися громади знову до того, щоби забрати в свої руки що найменьше контролю міської управи. У більшости міст вони відзискали справді назад свої права. Але безперестанні суперечки поміж цехами, завзятість патриціїв і охорона, яку їм давала держава і правительства союзних міст, дали змогу патриціям підступом або насиллям відновити дуже швидко фактично свою давню самовладу. На початку шіснацятого віку стояла громада у всіх містах знову в опозиції.

Міська опозиція проти патриціяту ділилася на дві фракції, які виступають дуже виразно у селянській війні.

Міщанська опозиція, попередниця наших теперішніх лібералів, обіймала багатших і середніх міщан, а також, відповідно місцевим обставинам, більшу або меньшу частину дрібного міщанства. Їх домагання опиралися на чисто леґальнім ґрунті. Вони жадали контролі міської управи і участи в законодатній владі, через самі громадські збори або через громадське заступництво (велику раду, громадський виділ); дальше обмеження патриціївської протекційної господарки кількох родин, яка виступала чим раз більше отверто серед самого патриціяту. Крім того домагалися вони що найбільше ще обсадження деяких посад у раді особами з їх власного кола. Ця партія, до якої подекуди прилучувалася невдоволена і підупала частина патриціяту, мала на всіх загальних громадських зборах і в цехах велику більшість. Але прихильники ради разом з радикальною опозицією творили між дійсними **міщанами** лишень незначну меньшість.

Ми побачимо, як та „поміркована“, „леґальна“, „заможна“ й „інтеліґентна“ опозиція відгравала підчас руху в шіснацятім віці цілком ту саму ролю і з таким самим успіхом, як її наслідниця, конституційна партія, підчас руху в 1848 і 1849 рр.

Зрештою міщанська опозиція виступала ще дуже завзято проти попів, які своїм лінивим розкішним життям і свобідними обичаями дуже сердили її. Вона домагалася заряджень проти скандального способу життя цих достойних мужів. Вона жадала знесення власних судів і податкової свободи попів та обмеження скільности монахів взагалі.

Плебейська опозиція складалася зі з'убожілих міщан і маси міських мешканців, які не мали міщанських прав: ремісницьких челядників, зарібників і численних завязків пролетарської голоти, яких стрічаємо навіть на низших ступнях розвитку міст. Пролетарська голота (люмпенпролетаріят) це взагалі явище, яке виступає в більш або менш розвитій формі майже у всіх дотеперішніх суспільних фазах. Скількість людей без означеного способу зарібку або без постійного місця замешкання збільшилася сильно власне тоді через розпад февдалізму у суспільности, в якій кожда галуза зарібку, кожда життєва сфера була обложена безліччю недоступних привілеїв. Скількість волоцюгів не була у всіх розвитих краях ніколи так велика, як в першій половині шіснацятого віку. Частина тих волокитів вступала підчас війни в армії, друга ходила по краю за прошеним хлібом, третя шукала нужденного прожитку по містах поденним зарібком або иньшими заняттями поза цехами. Всі ті три части відіграють ролю і в селянській війні: перша у княжих арміях, що перемогли селян, друга у селянських змовах і селянських ватагах, де в кождій хвилині проявлявся їх деморалізуючий вплив, третя в боротьбах міських партій. Зрештою не можна забувати, що велика частина цеї кляси, головно та, що жила по містах, мала тоді ще в собі зерно здорової селянської вдачі і не розвинула ще

була продажности і зледащіння теперішньої цивілізованої пролєтарської голоти.

Бачимо, що плєбейська опозиція в тодішніх містах складалася з дуже мішаних елєментів. Вона з'єдиняла зледащілі складники старої, февдальної і цехової суспільности з нерозвитим ще, ледви повстаючим пролєтарським елєментом народжуючоїся модерної міщанської суспільности. З одного боку були тут з'убожілі цехові міщане, звязані ще привілеями з істнуючим міщанським порядком; з другого боку бувші селяне і відправлені слуги, що не встигли ще стати пролєтарами. Поміж цими обома ґрупами були челядники, що хвилево стояли поза офіціяльною суспільністю та своїм життєвим положенням були так близькі до пролєтаріяту, як це було можливе при тодішнім промислі і цехових привілеях; але рівночасно, завдяки власне тому самому цеховому привілеєві, це були майже самі будучі міщанські майстри. Партійне становище цеї мішанини елєментів було, очевидно, незвичайно непевне і відповідно льокальним обставинам ріжне. Перед селянською війною плєбейська опозиція виступає в політичних боротьбах не як партія, тільки як галасливий, скорий до грабежі і продажний за кілька бочок вина хвіст міщанської опозиції. Доперва селянські повстання створили з неї партію, але й тоді майже всюди була вона залежна у своїх домаганнях і виступах від селян — замітний доказ, як ще дуже було тоді залежне місто від села. Оскільки вона виступає самостійно, то домагається привернення міських ремісницьких монополів на селі і не хоче, щоб міські доходи були зменьшені через знесення февдальних тягарів на околицях міста і т. д.; одним словом, тоді стає вона реакційна, підпорядковується своїм власним дрібноміщанським елєментам та дає цим характеристичний вступ до траґікомедії, яку виводить від трьох літ модерне дрібне міщанство під фірмою демократії.

Тільки в Туринґії під безпосереднім впливом Мінцера і в декількох иньших місцях під впливом його учнів міська плєбейська фракція далася настільки пір-

вати заґальній бурі, що ембріонічний пролєтарський елємент захопив хвилево в ній перевагу над всіми иньшими факторами руху. Цей епізод, що становить кульмінаційну точку цілої селянської війни та ґрупується коло її найбільш величної постаті, коло **Томаса Мінцера,** був рівночасно найкоротший. Зрозуміло, що він мусів найскорше покінчитися, що рівночасно він мусів носити особливо фантастичний характер та що вислів його жадань мусів бути незвичайно недокладний; бо власне він мав найменьше певного ґрунту серед тодішніх обставин.

Під усіми тими клясами, крім останньої, стояла велика визискувана маса нації: **селяне.** На селянах спочивав тягар всіх верств суспільної будови: князі, урядники, шляхта, попи, патриції і міщане. Чи селянин був підданий князя, державного барона, епископа, монастиря, чи міста, всюди обходилися з ним як з предметом, як з вючним звірятем і ще гірше. Як це був кріпак, то він був відданий на ласку і неласку свого пана. Як це був підданий, то самі законні, умовні обовязки вистарчали, щоби його задавити; але ті обовязки щодня збільшалися. Найбільшу частину свого часу він мусів працювати на маєтку свого пана; з того, що він заробив собі в кількох вільних годинах, треба було заплатити десятину, чинш, данину, воєнний податок, краєвий і державний податки. Він не міг женитися, ні вмерти без того, щоб не платити свому панові. Крім звичайної панщини він мусів для ласкавого пана збирати підстілку, збирати суниці, збирати чорниці, збирати слимаки, гнати звірів на ловах, рубати дрова і т. д. Риболовство і полювання належали до пана; селянин мусів спокійно дивитися, як дичина руйнувала його жниво. Селянські громадські ліси і пасовища були майже всюди насильно забрані панами. Як над його власністю, так панував пан самовільно теж над особами селянина, його жінки і його дочок. Йому належало право першої ночі. Коли йому подобалося, він кидав його в башту,

де ждали на його тортури таксамо певно, як тепер слідчий суддя. Коли йому подобалося, він казав його бити на смерть або зрубати йому голову. Поміж високими постановами „Кароліни“*), що говорять „про відтинання вуха“, „про відтинання носа“, „про виколювання очей“, „про відтинання пальців і рук“, „про стинання голови“, „про колування“, „про спалення“, „про щипання розпаленими кліщами“, „про четвертування“ і т. д., нема ніодної, якої ласкавий пан і покровитель не примінював би після вподоби до своїх селян. Хто мав боронити його? По судах засідали барони, попи, патриції або правники, які добре знали, за що їм платять. Бо ж всі офіціяльні стани в державі жили з визиску селянина.

Селяне стогнали під страшним тягарем, але тяжко було намовити їх до повстання. Їх роздроблення утруднювало в найвищім ступні всяке спільне порозуміння. Довга привичка неволі, що переходила з роду в рід, відзвичаєння від ужитку зброї в ріжних околицях, більш або меньш доскульний визиск залежно від особи пана, все те причинялося до вдержання селян в спокою. Для того в середніх віках бачимо багато місцевих селянських овстань, але — що найменьше в Німеччині — перед селянською війною ніодного загального, національного селянського повстання. До того селяне не були в силі зробити самі революцію, як довго проти них стояла з'єдинена й одностайна орґанізована сила князів, шляхти і міст. Тільки шляхом союза з иньшими станами вони могли мати вигляд на перемогу; але як вони мали лучитися з иньшими станами, коли всі вони рівно їх визискували?

*) Кароліна — це була книга карних законів, т. зв. „Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V.“ (Закони горлового суду цісаря Карла V.), ухвалена на державнім соймі в Реґенсбурґу в 1532 р., незвичайно багата на люті кари. Як бачимо, Енґельс поповнює тут малу помилку в часі, бо Кароліна була введена в життя аж сім літ після німецької селянської війни. Але ж це не зміняє цілком річі, противно: Кароліна злагіднила все таки страшні кари карних законів, що обовязували перед нею.

Бачимо, що ріжні стани в державі: князі, шляхта, пралати, патриції, міщане, плєбеї і селяне творили на початку шіснацятого віку цілковито заплутану масу з найріжнорідніщими потребами, що перехрещувалися взаїмно у всіх напрямках. Кождий стан стояв другому на заваді, був з усіми иньшими в безнастанній, отвертій або скритій боротьбі. Поділ цілої нації на два великі табори, який був при вибуху першої революції у Франції, який є тепер на вищім ступні розвитку у всіх найбільш розвитих країнах, був серед таких обставин чисто неможливий; він міг лиш тоді, приблизно, повстати, коли піднялася найнизша, визискувана всіми иньшими станами верства нації: селяне і плєбеї. Ми зрозуміємо легко заплутання інтересів, поглядів і змагань в тих часах, коли пригадаємо собі, скільки замішання викликав в останніх двох роках теперішній, далеко меньше скомплікований склад німецької нації з февдальної шляхти, буржуазії, дрібного міщанства, селян і пролєтаріяту.

II.

Зґруповання тодішніх ріжноманітних станів у більші цілости було майже неможливе вже хоч би ізза децентралізації, льокальної і провінціональної самостійности, ізза промислової і торговельної чужости окремих провінцій між собою, врешті ізза лихої комунікації. Це зґруповання витворюється доперва через загальне розширення революційних релігійно-політичних ідей підчас реформації. Ріжні стани, які приєднуються до цих ідей або виступають проти них, з'осереджують, вправді з дуже великим трудом, цілу націю в три великі табори, католицький або реакційний, лютеранський або міщансько-реформуючий і революційний. Коли і в цім великім роздорі нації можна завважити мало консеквентности, коли в перших обох таборах є почасти ті самі елементи, то це пояснюється розпадом, в якім находилися майже всі офіціяльні середньовічні стани і децентралізацією, яка тим самим станам по ріжних місцях

вказувала хвилево противні напрямки. В останніх роках ми мали нагоду дуже часто бачити в Німеччині цілком такі самі події так, що помішання станів і кляс серед далеко більше заплутаних відносин шіснацятого віку не може нас дивувати.

Німецька ідеольоґія мимо найновішого досвіду бачить все ще в боротьбах середньовічча тільки гострі теольоґічні сварки. Коли би тодішні люде змогли були порозумітися щодо небесних справ, то, на думку наших патріотичних істориків і державних мудрців, не було б ніякої иньшої підстави, щоб сваритися про речі цього світа. Ці ідеольоґи досить легковірні, щоби приймати за добру монету всі ілюзії, які дана епоха мала щодо себе самої, або які мали ідеольоґи даного часу про свій час. Та сама кляса людей бачить, наприклад, в революції 1789 року тільки дещо гарячу дебату про вищість конституційної монархії над абсолютною, в липневій революції тільки практичну суперечку про безпідставність права з божої ласки, у лютовій революції тільки спробу розвязки питання: республіка чи монархія і т. д. Про **клясові боротьби,** які відбуваються підчас таких потрясень, формальним висловом яких є завсіди виписана на прапорі політична фраза, про ці клясові боротьби не мають ще й сьогодня наші ідеольоґи майже ніякого поняття, хоча вість про них досить голосно лунає не тільки ізза кордону, але теж із гамору тисячів тутешніх пролєтарів.

Таксамо теж у т. зв. релиґійних війнах шіснацятого віку розходилося передовсім про цілком позитивні матеріяльні клясові інтереси і ці війни були клясовими боротьбами цілком таксамо, як пізніші внутрішні боротьби Англії і Франції. Коли ті клясові боротьби проявлялися тоді під релиґійними зверхніми ознаками, коли інтереси, потреби і домагання поодиноких кляс ховалися під релиґійну покришку, то це не зміняє нічого і дасться легко вияснити тодішніми обставинами.

Середні віки розвинулися цілком із варварства. Вони мусіли зірвати зі старою цивілізацією, старою фі-

льософією, політикою і правознавством, щоби в кождій области почати наново. Одиноке, що вони переняли із погибшого старого світа, це було христіянство і декілька міст, напів зруйнованих і ограблених з їх цілої цивілізації. Наслідком цього було, що, як на всіх первісних ступнях розвитку, так теж і тут попи дістали монополь на інтелєктуальну освіту, а через те сама освіта дістала в суті теольоґічний характер. В попівських руках стала політика і право, як і всі иньші науки, тільки галузами теольоґії, до них приноровлювано ті самі принципи, що були в теольоґії. Церковні доґми були рівночасно політичними аксіомами, а біблія мала в кождім суді силу закона. Навіть тоді, як витворився окремий стан правників, остала наука права ще довго під опікою теольоґії. Це панування теольоґії в области цілої інтелєктуальної діяльности було конечним наслідком становища церкви як найзагальнішого вислову і санкції істнуючої февдальної влади.

Ясно, що всі загально висловлювані напади на февдалізм, передовсім напади на церкву, всі революційні, суспільні й політичні доктрини були рівночасно і передовсім теольоґічними єресями. Щоб можна було зачіпати істнуючі суспільні порядки, треба було здерти з них їх святість.

Революційна опозиція проти февдальности йде через цілі середні віки. Вона проявляється, відповідно відносинам часу, як містика, як відкрита єресь, або як оружне повстання. Щодо містики, то відомо, наскільки залежні були від неї реформатори шістнацятого віку; також і Мінцер взяв теж багато з неї. Єресі були висловом почасти реакції патріярхальних альпейських пастухів проти загрожуючої їх февдальности (Вальдензи); почасти опозиції міст проти февдалізму, з якого вони виросли (Альбіґензи, Арнольд з Брешії і т. д.); почасти простого бунту селян (Джон Бель, Майстер з Угорщини в Пікардії). Патріярхальну єресь Вальдензів і бунт Швайцарців

можемо поминути, бо це була формою і змістом реакційна спроба відмежування від історичного розвитку і то тільки з місцевим значінням. В обох других формах середньовічної єресі бачимо вже в дванацятім віці перші почини великого противенства поміж міщанською і селянсько-плєбейською опозицією, на які розбилася селянська війна. Це противенство тягнеться через ціле пізніше середньовічче.

Єресі міст — це були властиві офіціяльні єресі середньовічча —, вони звертаються головно проти попів, їх багацтв і політичного становища. Як тепер буржуазія домагається gouvernement à bon marché, дешевого правительства, так середньовічні міщане домагалися передовсім église à bon marché, дешевої церкви. Міщанська єресь, реакційна у своїх формах, як кожда єресь, яка у розвитку церкви й доґми може бачити тільки збочення, домагалася привернення первісного християнського простого церковного ладу і знесення замкненого в собі церковного стану. Цей дешевий лад усував черців, пралатів, римський двір, одним словом все, що було в церкві коштовне. Міста, що самі були републіками, хоч і під опікою монархів, висловили у своїх виступах проти папства перший раз в загальній формі, що нормальною формою міщанської влади є републіка. Їх вороже відношення до цілого ряду доґм і церковних законів пояснюється почасти тим, що вже було сказано, почасти иньшими їхніми життєвими відносинами. Задля чого напр. вони так гостро виступали проти безженства, про те дає найкраще вияснення Бокачіо. Головними представниками цього напрямку були: Арнольд з Брешії в Італії й Німеччині, Альбіґензи в південній Франції, Джон Вікліф в Анґлії, Гус і Калікстини в Чехії. Що опозиція проти февдалізму виступає тут тільки як опозіція проти **духовної** февдальности, це пояснюється цілком просто тим, що міста були вже всюди признаним станом, та могли достаточно поборювати світську февдальність своїми привілеями, зброєю або на станових зібраннях.

І тут бачимо вже те саме, що і в південній Франції, в Анґлії та Чехії, а саме, що найбільша часть низшої шляхти приєднується в боротьбі проти попів і в єресі до міст, — це явище пояснюється залежністю низшої шляхти від міст і спільністю інтересів супроти князів і пралатів. Те саме явище ми бачимо знову у селянській війні.

Цілком иньший характер мали єресі, що були безпосереднім висловом селянських і плєбейських потреб та лучилися майже завсіди з повстанням. Вони обіймали вправді всі домагання міщанської єресі щодо попів, папства і привернення первісного, християнського церковного ладу, але заразом вони йшли безмірно дальше. Вони домагалися привернення первісної християнської рівности поміж членами громади та признання її теж нормою для міщанського світа. Вони пристосовували рівність божих дітей до горожанської рівности і навіть почасти вже до маєткової рівности. Зрівнання шляхти зі селянами, патриціїв і упривілєованих міщан з плєбеями, знесення панщини, земельних чиншів, податків, привілєїв і, що найменьше, найбільш разячих маєткових ріжниць — це були домагання, які виставлялися більш або меньш виразно як конечні наслідки первісної християнської доктрини. Ця селянсько-плєбейська єресь, якої в часах розцвіту февдалізму, напр. у Альбіґензів, не можна було майже розділити від міщанської, розвивається з часом в чотирнацятім і пятнацятім віках в гостро відокремлений партійний погляд і виступає звичайно цілком самостійно побіч міщанської єресі. Так Джон Бель, проповідник повстання селян в Анґлії виступає побіч руху Вікліфа, так Таборити виступають в Чехах побіч Калікстинів. У Таборитів проявляється вже навіть республіканська тенденція під теократичною закраскою, її розвивають дальше при кінці пятнацятого і з початком шіснацятого віків представники плєбеїв у Німеччині.

Із цею формою єресі лучаться ще мрії заглиблених у містиці сект, як Ґайслера, Льолярда і т. д., які в часах поневолення продовжували революційну традицію.

Плєбеї були тоді одинокою клясою, яка стояла цілком поза офіціяльною суспільністю. Вони були поза февдальними і поза міщанськими звязками. Вони не мали привілеїв, ані власности; вони не мали навіть посілости обтяженої пригнітаючими тягарами, як селяне і дрібні міщане. Вони були під кождим зглядом без посідання і без права: Їх життєві обставини не доторкали навіть істнуючих інституцій, які їх цілком іґнорували. Вони були живучим симптомом розкладу февдальної і цехово-міщанської суспільности, а рівночасно першими вістунами модерно-міщанської суспільности.

З цього становища вияснюється, длячого плєбейська фракція вже тоді не могла спинитися на самім поборюванню февдалізму і упривілейованого міщанства, чому вона, що найменьше, у фантазії, мусіла виходити навіть поза повстаючу ледви модерно-міщанську суспільність, длячого вона, як цілковито непосідаюча фракція, мусіла оспорювати вже інституції, погляди і поняття, спільні всім формам суспільности, які опираються на клясових противенствах.

Хіліястичні мріі первісного христіянства давали задля того догідну основу. Але такі скоки не тільки поза теперішність, але навіть поза будуче, могли бути тільки насильні, фантастичні і мусіли при першій спробі практичного приноровлення вертати назад в обмежені границі, одиноко можливі в тодішніх відносинах. Виступи проти приватної власности, жадання спільної власности мусіли перемінитися в просту орґанізацію добродійности; хитка христіянська рівність могла що найбільше сягати до міщанської рівности перед законом; усунення всякої власти перемінюється врешті в утворення вибраної народом республіканської влади. Фантастична антиципація комунізму стала в дійсности антиципацією модерних міщанських відносин.*)

*) Про ріжні форми міщанської і плєбейської єресі говорить докладно Каутскі в своїх „Предтечах соціялізму“, на котрі тут ще раз звертаємо увагу. Бокачіо, творець іта-

Цю насильну антиципацію пізнішої історії, яка зрештою дається дуже добре вияснити життєвими обставинами плєбейської фракції, стрічаємо наперед у **Німеччині**, у **Томаса Мінцера** і в його партії. У Таборитів істнував вправді рід хіліястичної маєткової рівности, але тільки як чисто військове уладження. Аж у Мінцера стають ці комуністичні прояви висловом стремлінь справжньої суспільної фракції, аж у нього вони формулуються з деякою докладністю і від його часів ми віднаходимо їх при кождім великім народнім потрясенню, поки вони звільна не злилися з новітнім пролєтарським рухом; цілком так, як у середньовіччу, боротьба вільних селян з обмотуючою їх чим раз більше февдальною владою зливається з боротьбою кріпаків і підданих за цілковите зломання февдальної влади. У першім з трьох великих таборів, **консервативно-католицькім,** зібралися всі елєменти, в інтересі яких було удержання істнуючого ладу, отже державна влада, духовні князі і частина світських, багатша шляхта, пралати і міський патриціят; довкола прапору **міщанської, поміркованої** реформи Лютра збіраються знову посідаючі елєменти з опозиції, маси низшої шляхти, міщанство, а навіть частина світських князів, що сподівалися збагатитися конфіскатами духовних маєтків та хотіли використати нагоду, щоб здобути більшу незалежність від держави. Врешті селяне і плєбеї з'єдналися в **революційній** партії, а її жадання і доктрини висловив найгострізше Мінцер.

лійської прози, що жив від 1315 до 1375 р., змалював у своїй славній книзі новель „Декамерон" неморальність духовенства, яких доводив целібат, їх вимушена безженність, до безнастанних вломів у міщанське подружже, а це підсичувало міщанську єресь. „Хіліястичні мрії первісного християнства" полягали в очікуванню тисячлітнього божого царства, що мало б початися з новим видимим приходом Христа на землю; їх корінь був в обявленню Івана, а їхня поява в плєбейській єресі була тим більше природна, що жаданням цеї єресі недоставало ще реального ґрунту.

Лютер і Мінцер репрезентують своєю наукою, своїм характером і своїм виступом кождий цілковито свою партію.

Лютер перейшов у рр. 1517 до 1525 цілком ті самі переміни, які перебули невірні німецькі конституціоналісти в рр. 1848 до 1849, і які перебуває кожда міщанська партія, котра стоїть хвилину на чолі руху, а потім у тім самім руху дається перегнати плебейській або пролетарській партії, що була позаду.

Коли Лютер в 1517 р. виступав проти доґм і ладу католицької церкви, тоді його опозиція не мала ще ніякого означеного харатеру. Вона не виходила поза жадання давнішої міщанської єресі, але й не виключала ні одного дальше йдучого напрямку, і не могла инакше. У першім моменті мусіли бути з'єдинені всі опозиційні елементи, мусіла бути вжита найбільш рішуча революційна енерґія, мусіла бути піднесена ціла маса дотеперішніх єресів проти католицького правовірря. Цілком таксамо були наші ліберальні буржуї ще в 1847 р. революціонерами, називали себе соціялістами і комуністами та мріли про визвіл робітничої кляси. Сильна селянська вдача Лютра проявилася в тій першій добі його виступу в найбільш нагальний спосіб. „Коли б вони (римські попи) мали так далі лютувати, то, здається мені, навряд чи є кращий спосіб і лік, щоб цьому зарадити, як те, щоб королі й князі виступили силою, узброїлися, вдарили на цих шкідників, які затроюють увесь світ, та зробили нарешті кінець цій грі, **зброєю, не словами.** Коли караємо злодіїв мечем, убивців повішенням, а єретиків огнем, то чому не вдаримо **зі всякою зброєю** на цих шкідливих вчителів зіпсуття, на папів, кардиналів, епископів і цілий той рій римської Содоми **та не обмиємо наших рук в їхній крові?“**

Але цей перший революційний огненний запал не тривав довго. Блискавиця, яку кинув Лютер, вдарила. З одного боку селяне і плебеї бачили в його закликах проти попів, в його проповіді про християнську вільність гасло до повстання; з другого боку прилучилися

до нього більш помірковані міщане і велика частина низшої шляхти; навіть князів пірвала струя зі собою. Одні думали, що настав день обрахунку зі всіми їхніми гнобителями, другі хотіли зломити тільки силу попів, залежність від Риму, католицьку єрархію та збагатитися конфіскатами церковних маєтків. Поодинокі партії відділилися і найшли своїх представників. Лютер мусів вибирати поміж ними. Він, піклуванець саксонського курфірста, визначний професор з Вітенберґу, що за одну ніч став могучий і славний, цей великий муж, окружений юрбою залежних креатур і підхлібників, не вагався ні хвилини. Він кинув популярні елєменти руху і приєднався до міщанської, шляхетської і княжої ґрупи. Заклики до війни за знищення Риму замовкли; тепер проповідував Лютер **мирний розвиток і пасивний опір** (пор. напр. До шляхти німецького народу, 1520 і т. д). На запрохання Гутена, щоби приїхав до нього і до Зікінґена до Ебернбурґу, який був осередком шляхетської змови проти попів і князів, відповів Лютер: „Не хочу, щоб евангелія **боронити насиллям і проливом крови.** Слово перемогло світ, слово вдержало церкву, через слово прийде вона знову до ладу, а антихрист, як без насилля прийшов до сили, так без насилля і впаде.“

Від цього звороту, а властиве від цього докладного означення напрямку Лютра, почалися ті торги за задержання чи зреформовання поодиноких установ і доґм, ця противна дипльоматія, концесії, інтриґи й умови, результатом яких була Авґсбурґська Конфесія, ця виторгована нарешті конституція зреформованої міщанської церкви. Це цілком те саме шахрайство, що недавно повторилося в політичній формі аж до обридження в німецьких національних зборах, угодових зборах, ревізійних палатах і ерфуртських парляментах. Міщанський характер офіціяльної реформації виступив у тих переговорах цілком явно.

Що Лютер став тепер представником міщанської реформи і проповідував законний поступ, те мало свої

причини. Головна маса міст станула на боці поміркованої реформи; низша шляхта приєднувалася до неї чим раз більше, частина князів прилучилася до неї, друга частина вагалася. Її успіх був майже запевнений, що найменьше у великій частині Німеччини. При дальшому мирному розвитку не могли й иньші околиці опертися на все натискові поміркованої опозиції. Зате насильне потрясення мусіло довести до конфлікту між поміркованою партією і скрайною плєбейсько-селянською партією, мусіло відтрутити від руху князів, шляхту і деякі міста, та давало вигляди тільки або на перемогу селян і плєбеїв над міщанською партією, або на здавлення всіх революційних партій католицькою реставрацією. А як міщанські партії стараються, осягнувши найменьшу перемогу, лявірувати законним поступом поміж Скилею революції і Харибдою реставрації, на те маємо в останніх часах доволі прикладів.

Серед загальних суспільних і політичних відносин того часу мусіла кожда зміна вийти на користь князям та збільшити їх силу. Так теж і міщанська реформа, чим гостріше відділювала себе від плєбейських і селянських елєментів, тим більше підпадала під контролю зреформованих князів. Сам Лютер ставав чим раз більше їх наймитом і нарід знав дуже добре, що робить, коли казав про нього, що він став слугою князів, як і иньші, та коли в Орлямінде обкидав його камінням.

Коли вибухла селянська війна і то власне в тих околицях, де князі і шляхта були переважно католицькі, Лютер старався заняти становище посередника. Він виступав рішуче проти правительств. Вони завинили повстання своїм гнітом; не селяне виступили проти них, тільки сам Бог. Правда, повстання противиться Богові і евангелію, так говорив він на иньшім місці. Врешті він радив обом сторонам уступити та погодитися добрим способом.

Та, не зважаючи на ці доброзичливі спроби посередництва, повстання розширювалося скоро, обхопило навіть протестантські околиці, що були під владою лютеранських князів, панів і міст, та виросло швидко

понад голову міщанської, „розважної“ реформи. Найбільш рішуча фракція повстанців під проводом Мінцера розтаборилася в найблищім сусідстві Лютра — в Туринґії. Ще кілька успіхів і ціла Німеччина стояла би у вогні, Лютер був би окружений, може навіть покараний як зрадник і міщанська реформа була б зметена бурею селянсько-плєбейської революції. Не було часу надумуватися. На вид революції забулися всі старі ворожнечі; в порівнанню до селянських банд були слуги римської Содоми невинними ягнятами, лагідними божими дітьми; міщане і князі, шляхта й попи, Лютер і папа обєдналися „проти душегубних і розбійницьких селянських банд“. „Треба їх **роздавити, душити і колоти, потайно і явно,** хто тільки може так, як треба вбивати **скажену собаку!**“ кричав Лютер. „Тому, любі панове, спасайте, рятуйте; ріж, бий, мордуй їх, хто може, а як поживеш при тім смерти, то благо тобі, бо більш блаженної смерти не зможеш ніколи достигнути.“ Не треба тільки фальшивого милосердя над селянами. Хто милосердиться над тими, для яких Бог не має милосердя, тільки хоче їх покарати і знищити, той приєднується сам до повстанців. Потім самі селяне навчаться дякувати Богу, коли будуть мусіти віддати одну корову, щоби могти користуватися в мирі другою; а князі пізнають через повстання духа товпи, якою можна правити тільки силою. „Мудрець говорить: cibus, onus et virga asino (ослові треба страви, вюків і нагайки), у селян соломяні голови, вони не слухають слова, є безглузді, тож мусять слухати нагайки, рушниці, і так їм добре. Ми мусимо молитися за них, щоб вони були слухняні, а як ні, то милосердя не поможе багато. **Хай же гремлять між ними рушниці,** инакше вони будуть поводитися сто разів гірше.“

Цілком таксамо говорили наші колишні соціялістичні й філянтропійні буржуї, коли після березневих днів пролєтаріят став домагатися своєї пайки в плодах перемоги.

Лютер дав плєбейському рухові могутню зброю своїм перекладом біблії. У біблії він підніс проти

тогочасного сфевдалізованого християнства скромне християнство перших віків, проти розкладеної февдальної суспільности образ суспільности без поділеної на верстви, штучної февдальної єрархії. Селяне уживали цеї зброї на всі боки, проти князів, шляхти і попів. Тепер повернув її Лютер проти їх самих та зложив із біблії справжнє славословіє в честь настановленої Богом власти, якого не створив ніколи ніякий блюдолиз абсолютної монархії. Біблією усвячувалося князівство з божої ласки, пасивний послух, навіть кріпацтво. У нім він відрікся не тільки селянського повстання, але цілого власного виступу проти духовної і світської власти; це була зрада на користь князів не тільки народнього руху, але й міщанського.

Чи треба згадувати про буржуазію, що недавно дала знов докази відречення власного минулого?

Тепер порівнаймо з міщанським реформатором Лютром плєбейського революціонера **Мінцера.**

Томас Мінцер уродився у **Штольберґу** на Гарці біля 1498 р. Його батько мав згинути на шибениці як жертва самоволі місцевого ґрафа. Вже в пятнацятім році життя Мінцер з'орґанізував у школі в Галє тайний союз проти маґдебурґського архиепископа та взагалі проти римської церкви. Його знання тодішньої теольоґії придбало йому вчасно ступінь доктора і становище духовника в однім жіночім монастирі в Галє. Вже тут ставився він з найбільшою погордою до церковних доґм і обрядів, опускав при богослуженню цілковито слова переміни і, як розповідає Лютер, їв неблагословлені дари божі. Головним предметом його студій були середньовічні містики, особливо хіліястичні твори Йоахима Калябрійського. Мінцер був того погляду, що з реформацією і загальним заворушенням того часу наблизилося тисячлітнє царство, суд над звиріднілою церквою та зіпсованим світом, які той заповідав і змальовував. Його проповіди мали в околиці великий успіх. В 1520 р. він пішов до Цвікав як перший евангелицький проповідник. Тут найшов

він одну з тих мрійливих хіліястичних сект, що істнували скрито в ріжних околицях. Під їхньою хвилевою покірністю і самітністю ховалася більшаюча опозиція найнизших суспільних верств проти істнуючих відносин, а тепер зі зростом аґітації виступала чим раз більш отверто і настійчиво на дневне світло. Це була секта анабаптистів, на чолі якої стояв **Нікляс Шторх.** Вони проповідували прихід страшного суду і тисячлітнього царства; вони „мали візії, попадали в екстазу і вміли пророкувати“. Небавом вони попали в суперечку з цвікавською радою; Мінцер боронив їх, хоч ніколи не прилучився до них безумовно, тільки властиво мав їх під своїм впливом. Рада виступила рішуче проти них; вони мусіли покинути місто, а разом з ними й Мінцер. Було це при кінці 1521 р.

Він пішов до Праги та старався найти для себе ґрунт, навязуючи до гуситського руху; але його відозви мали тільки той успіх, що він мусів утікати і з Чехії. В 1522 р. він став проповідником у Альтшедті в Туринґії. Тут він почав від реформовання релиґійних обрядів. Ще заки Лютер важився піти так далеко, усунув він цілковито латинську мову та казав читати цілу біблію, не тільки приписані щонедільні евангелія і листи. Рівночасно він з'орґанізував пропаґанду в околиці. З усіх сторін збігався до нього нарід і скоро став Альтштедт осередком популярного протипопівського руху на цілу Туринґію.

Мінцер був ще тоді передовсім теольоґом; його виступи зверталися ще майже виключно проти попів. Але він не проповідував спокійних дебат і мирного поступу, як це робив уже тоді Лютер, він продовжував далі давніші революційні проповіди Лютра, та взивав саксонських князів і нарід до збройного виступу проти римських попів. „Каже ж Христос: Не мир приніс я вам, а меч. Що ж ви (саксонські князі) маєте з ним робити? Ніщо иньше, як тільки усунути геть і відділити лихих, що стоять на заваді евангелію, коли хочете бути слугами Господніми. Христос приказав

дуже суворо (Лука 19, 27): Візміть моїх ворогів і задавіть їх перед моїми очима . . . Не дуріть себе самих, що це має зробити божа сила без участи вашого меча-бо инакше він заржавів би вам у похві. Хто противиться божому обявленню, того треба геть усунути, без милости, як Ісхій, Кир, Йозія, Даниіл й Ілля нищили попів Ваала, бо иньшим способом християнська церква не поверне до первісного стану. Треба виполоти бурян з божого винограду в час жнива. Господь сказав (5. Мойсей, 7): Не милуйтеся над поганцями, руйнуйте їхні вівтарі, рвіть їхні образи й паліть їх, щоб я на вас не гнівався."

Але ці зазиви до князів не мали успіху, зате між народом росло революційне заворушення з дня на день. Ідеї Мінцера ставали чим раз більше гострі, чим раз більше сміливі, він відмежувався тепер рішучо від міщанської реформації і виступав від тепер просто як політичний аґітатор.

Його теольоґічно-фільософічна доктрина зачіпала всі головні пункти не тільки католицизму, але християнства взагалі. Він учив під християнськими формами пантеізму, що має дивну схожість з модерним спекулятивним світоглядом, а місцями межує навіть з атеізмом. Він відкидав біблію як виключне й непомильне обявлення. Властиве, живуче обявлення — це розум, це те обявлення, що істнувало у всіх народів і ще тепер істнує. Протиставити розумові біблію значить убивати духа буквою. Бо святий дух, про якого говорить біблія, не істнує поза нами; святий дух — це власне розум. Віра це ніщо иньше як оживлення розуму в людині, тому віру можуть мати теж і погане. Через віру, через живий розум людина убоготворюється і стає щаслива. Отже небо не є на тім світі, його треба шукати в цім життю, завданням віруючого є створити те небо, те царство боже тут на землі. Як немає на тім світі неба, так теж немає там ні пекла ні прокляття. Нема теж ніякого чорта крім людської лихої жадоби і пристрасти. Христос був людиною, як і ми, пророком і вчителем, а його тайна вечеря була

звичайними поминками, на яких споживали хліб і вино без ніяких иньших містичних додатків.

Ці науки голосив Мінцер звичайно скрито серед тих самих християнських фраз, під якими мусіла укриватися якийсь час новіша фільософія. Але архиєретична основна думка проблискує всюди з його творів і видно, що він далеко меньше поважно брав цю біблійну покришку, як неодин ученик Геґля в новіших часах. А прецінь поміж Мінцером і новітньою фільософією лежить триста років.

Його політична наука навязувала цілковито до його революційного релігійного світогляду і сягала таксамо далеко поза істнуючі безпосередно суспільні і політичні відносини, як його теольоґія сягала поза пануючі поняття його часів. Як релігійна фільософія Мінцера межувала з атеізмом, так його політична програма межувала з комунізмом, і неодна новітня комуністична секта не мала ще на передодні лютневої революції більш багатого теоретичного арсеналу, ніж твори Мінцера з шіснацятого віку. Його програма була не так збіркою жадань тодішніх плебеїв, як ґеніяльною антиципацією визвольних умов ледви що повстаючих пролетарських елементів серед тих плебеїв. Ця програма жадала негайного збудування божого царства, віщованого тисячлітнього царства на землі, шляхом привернення церкви до її початкового стану і усунення всіх установ, що суперечили тій ніби то первісній християнській, а на ділі дуже новій церкві. Під божим царством розумів Мінцер такий суспільний стан, в якім не було би клясових ріжниць, приватної власности та самостійної, чужої для членів суспільности державної влади. Всяка істнуюча влада, яка не схоче покоритися і прилучитися до революції, мала б бути повалена, всяка праця і всі маєтки мали б стати спільні, врешті мала б бути переведена найповніша рівність. Задля переведення цього мав бути утворений союз, не тільки на цілу Німеччину, але на цілий християнський світ; князі і пани мали бути запрошені до участи; в

противнім випадку мав союз при першій нагоді оружно повалити їх або убити.

Мінцер взявся зараз орґанізувати цей союз. Його проповіди приняли ще гостріший, ще більш революційний характер; побіч виступів проти попів він рівно палко метав громи проти князів, шляхти і патриціяту, змальовував огненими красками істнуючий гніт та виставляв проти нього свій фантастичний образ тисячлітнього царства суспільно-республіканської рівности. Рівночасно він оголошував один за другим революційні памфлєти і висилав на всі боки своїх післанців, а сам орґанізував союз у Альтштедті та околиці.

Першим плодом цеї пропаґанди було зруйнування Маріїнської каплиці в Мелєрбаху біля Альтштедту, після заповіди: „Руйнуйте їх вівтарі, розбивайте стовпи і паліть огнем їх ідолів, бо ви святий нарід“ (II. кн. 7,5). Саксонські князі прибули самі до Альтштедту, щоби втихомирити повстання, і казали прикликати Мінцера на замок. Там він мав проповідь, якої вони не звикли були чути від Лютра, того „смирного куска мяса з Вітенберґу“, як його називав Мінцер. Він настоював на тім, що безбожних володарів, а з'окрема попів і монахів, що вважають евангеліє єресю, треба вбити, і покликувався на новий завіт. Безбожні не мають права жити, хиба лиш з ласки вибраних. Коли князі не винищать безбожників, то Бог відбере їм меч, **бо власть меча в руках цілої громади.** Основа лихви, злочинства і грабіжі — це князі і пани; вони присвоюють собі всі сотворіння, риби в воді, птиці у воздусі, ростини на землі. А потім проповідують ще перед бідними заповідь: не кради, а самі беруть, що знайдуть, обдирають і луплять селян та ремісників; а як ці останні в чім найменьшім провиняться, мусять повиснути, а на те все „доктор Брехун“ каже потім: Амінь. „Пани самі роблять бідних людей своїми ворогами. Вони не хочуть усунути причин повстання, якже ж може бути довший час добре? Любі панове, то ж то швирне Господь залізним дрючком в старі горшки!

А як я те кажу, стаю ворохобником. Хай і так буде!“ (пор. Цімерман, Селянська війна, II, ст. 75.)

Мінцер казав видрукувати ту проповідь; саксонський герцоґ Йоган казав його друкареві в Альтшедті за кару покидати край, а на всі твори Мінцера наложено цензуру уряду герцоґа в Ваймарі. Але він не зважав на цей приказ. Зараз потім він дав видрукувати в державнім місті Мільгавзені дуже підбурюючий твір, в якім взивав нарід, щоби він „вибив широку діру, аби цілий світ міг видіти і зрозуміти, хто є ці наші великі Ганси, що богохульно зробили з Бога мальованого чоловічка“. Цей твір він закінчив словами: „Цілий світ мусить видержати великий удар; счиниться така завірюха, що безбожники впадуть з престолів, а малі будуть піднесені“. Як мотто на заголовку написав „Томас Мінцер з молотом“ таке: „Вважай, я вложив мої слова в твої уста, я поставив тебе сьогодня понад людей і понад держави, щоб ти викорінював, розбивав, руйнував і розсипав у порох, будував і засаджував. Залізний мур поставлений між королями, князями і попами і між народом. Хай сваряться вони між собою, перемога принесе загладу могучим безбожним тиранам.“

Розлам між Мінцером і Лютром та його партією вже давно був фактом. Лютер мусів сам приняти деякі церковні реформи, що їх завів був без його згоди Мінцер. Він слідив за діяльністю Мінцера з гнівним недовірям поміркованого реформатора проти більш енерґічної, дальше йдучої партії. Вже весною 1524 р. писав Мінцер до Мелянхтона, цього зразка філістерського, сухітничого домаря, що він і Лютер цілком не розуміють руху. Вони стараються задушити його вірою в біблійну букву, ціла їхня наука червива. „Кохані братя, киньте ждати й вагатися, настав час, літо перед дверима. Не піддержуйте дружби з безбожниками, не спиняйте, щоб слово не проявило цілої своєї сили. Не підхліблюйтесь своїм князям, бо погинете самі з ними. Не сердьтеся, ви лагідні учені, я не можу робити инакше.“

Лютер викликав Мінцера нераз на диспуту; тільки він готов був кождої хвилини виступити до боротьби перед народом, але не мав найменьшої охоти вдаватися в теольоґічні суперечки перед сторонньою публикою на університеті у Вітенберзі. Він не хотів „свідоцтво духа нести виключно у високі школи.“ Коли Лютер щирий, то хай вживе свого впливу, щоб покінчилися шикани проти Мінцерових друкарів та знесено приказ цензури, аби боротьба могла вестися без перешкод у пресі.

Тепер, після згаданої революційної брошури, виступив Лютер явно проти Мінцера як донощик. У своїм друкованім „листі до саксонських князів проти ворохобного духа“ назвав він Мінцера знаряддям чорта та взивав князів, щоб вони вмішалися та прогнали з краю провідників бунту, бо вони не лиш проповідують свої злі науки, але взивають до повстання і насильного опору проти власти.

Дня 1. серпня Мінцер мусів боронитися перед князями на замку у Ваймарі проти закиду ворохобних заходів. Проти нього були зібрані в найвищім ступні компромітуючі факти; власти попали на слід його тайного союза та відкрили його руку в орґанізаціях гірників і селян. Йому грозили прогнанням. Ледви він вернув до Альтштедту, як довідався, що саксонський герцоґ Ґеорґ домагається його видачі; переловлено листи союза, писані його рукою, в котрих він закликував підданих Ґеорґа до збройного повстання проти ворогів евангелія. Рада була б його видала, коли б він не був покинув міста.

Міжтим зріст аґітації між селянами і плебеями улекшив незвичайно Мінцерову пропаґанду. В анабаптистах він з'єднав собі для тої пропаґанди неоціненних аґентів. Ця секта, без означених позитивних доґм, яку обєднувала тільки спільна опозиція проти всіх пануючих кляс і спільний символ другого хресту, суворо аскетична у способі життя, невтомима, фанатична й неустрашима в аґітації, почала все більше і більше ґрупуватися довкола Мінцера. Переслідувана, без

постійного жилища, вона скиталася по цілій Німеччині і голосила всюди нову науку, в якій Мінцер виложив її членам їхні потреби і бажання. Без ліку їх замучено, спалено або инакше покарано на горло, однак відвага й витревалість цих висланців не захиталася, а успіх їх діяльности був при зростаючім роздратуванню народу — незмірний. Через те Мінцер найшов після своєї втечі з Туринґії всюди підготований ґрунт, він міг звернутися, куди захотів.

В околицях Нірнберґу, куди пішов насамперед Мінцер, здавлене було ледви що перед місяцем в зародку селянське повстання. Мінцер аґітував тут тихцем; незабаром виступили люде, що боронили його найсміливіші теольоґічні науки про необовязкову силу біблії і неважність св. тайн, називали Христа звичайною людиною, а владу світського начальства не божою. „Тут видно, що скрізь ходить сатана, злий дух із Альтштету!“ кричав Лютер. Тут у Нірнберзі Мінцер дав видрукувати свою відповідь Лютрові. Він обвинувачував його просто, що він підхліблює князям та підпирає реакційну партію своєю половинністю. Та проте нарід визволиться, і тоді дістанеться докторові Лютрові, як зловленому лисові. — Це письмо рада сконфіскувала і Мінцер мусів покидати Нірнберґ.

Тепер пішов він через Швабію до Ельзасу, далі до Швайцарії і назад до горішнього Шварцвальду, де вже від кількох місяців вибухло було повстання, приспішене у великій мірі висланцями анабаптистів. Ця пропаґандистична подорож Мінцера причинилася, очевидно, рішучо до орґанізації народньої партії, ясного означення її жадань та до остаточного загального вибуху повстання в квітні 1525 р. Подвійна праця Мінцера, з одного боку для народу, до якого він звертався на одиноко зрозумілій йому тоді мові релігійного профетизму, а з другого боку для втаємничених, перед якими він міг отверто виявити свою остаточну тенденцію, виступила тут особливо виразно. Ще давніше в Туринґії він зібрав був довкола себе гурт цілком

рішучих людей, не тільки з народу, але й низшого духовенства і поставив їх на чолі тайної орґанізації; тепер він стає осередком цілого революційного руху в південно-західній Німеччині, тепер орґанізує він звязки зі Саксонії і Туринґії через Франконію і Швабію аж до Ельзасу і до швайцарської границі та має між своїми учнями і провідниками союза південно-німецьких аґітаторів, переважно революційних попів, як Губмаєра у Вальдсгуті, Конрада Ґребеля в Ціріху, Франца Рабмана в Ґрізені, Шапеляра в Мемінґені, Якоба Веге у Ляйпгаймі, доктора Мантеля у Штутґарті. Він сам перебував звичайно в Ґрізені на кордоні біля Шафгавзену та вештався звідсіля через Геґав, Клєтав і т. д. Кріваві переслідування, з якими виступали всюди занепокоєні князі проти нової плєбейської єресі, причинялися чимало до поширення бунтівницького духа і до тіснішого обєднання орґанізації. Так аґітував Мінцер біля пяти місяців у горішній Німеччині, а коли зближався вже вибух змови, вернув назад до Туринґії, де хотів сам кермувати повстанням. Там найдемо його знову.

Ми побачимо, як в характері і виступі обох партійних провідників відбивається вірно становище їх власних партій, як нерішучість, страх перед поважними розмірами самого руху, труслива услужливість для князів у Лютра відповідала вповні нерішучій, двозначній політиці міщанства і як революційна енерґія і рішучість Мінцера відбивається в найбільш розвитій фракції плєбеїв і селян. Тільки та ріжниця, що Лютер вдоволявся висловлюванням понять і бажань **більшости** своєї кляси та здобув собі тим робом у неї найдешевшу популярність, а Мінцер, противно, виходив далеко поза безпосередні поняття і жадання плєбеїв і селян і витворив собі партію із цвіту найдених революційних елементів, які, зрештою, наскільки стояли на висоті його ідей і мали його енерґію, були все тільки малою меншістю серед маси повстанців.*)

*) Про Мінцера диви теж докладні розділи у Кавтского. Після них приходиться справити дещо в Енґельсовім пред-

III.

Біля пятьдесяти літ після здавлення гуситського руху показалися перші прояви оживлення революцій-ного духа серед німецьких селян. Перша селянська змова скоїлася в 1476 р. в епископстві Вірцбурґ, в країні з'убожілій вже від давна „через лихе правління,

---

ставленню. І так уродився Мінцер не біля 1498 р., а біля 1490 або 1493. Далі слова, які Енґельс наводить, поклику-ючися на Цімермана, з промови, яку Міцнер виголосив перед саксонськими князами після зруйнования Маріїнської каплиці в Мелербаху, були висказані не при тій нагоді, тільки Мінцер написав їх аж у своїм нірнберськім полемічнім письмі проти Лютра. Очевидно, це мало що зміняє в його сміливім ви-ступі в тій проповіди перед князями; про цю проповідь, у її справжній формі, каже слушно Кавтскі, що відважніше певно ніхто ніколи не говорив перед князями і що самої тої промови досить, щоби опрокинути балаканину про трусливість Мінцера, яка тягнется через всі „зичливі" описи Мінцерового руху від Мелянхтона аж до Лямпрехта.

Важніший той спротив, який підносить Кавтскі проти того, що Цімерман бачить у Мінцері мислителя, котрий стояв поза і понад своєю добою. Цімерман, — до його праці від-носиться Кавтскі зрештою з повним признанням, — дохо-дить до того погляду, порівнуючи Мінцера з пізнішими ми-слителями, як Пен, Цінцендорф, Русо і инь. Коли б він натомісць був порівнував його з давнішими комуністичними сектами, був би побачив, що Мінцер обертався цілковито в їхньому крузі думок. Кавтскі признає, що він не найшов у Мінцера ніяких нових думок і що його значіння як орґа-нізатора і пропаґатора перебільшується. „Мінцер перевищив своїх товаришів не фільософічним змислом і орґанізаційним хистом, тільки своєю революційною енерґією і політичним зором." Тим ріжнився Мінцер від загального миролюбивого характеру тодішніх комуністів, а з'окрема від анабаптистів, які ще в вересні 1524 р. писали до нього, що він їм ліпше подобається від всіх иньших у німецьких і иньших краях; вони осуджували теж „ганебну книжечку" Лютра проти нього, але заразом закликали його, щоб не нападав на князів з ку-лаками. З огляду на те треба теж справити або обмежити те, що Енґельс каже про анабаптистів і Мінцера.

Аж тоді, як після поразки селян посипалися на анабап-тистів безприкладні переслідування, станули й вони до рево-люційного опору, як напр. у Мінстері.

великі податки, данини, чвари, ворожнечі, війну, пожари, вбивства, тюрми і таке иньше“ та грабованій без устанку безсоромно епископами, попами і шляхтою. Нагло появився в долині Тавберу пророк, — молодий пастух і музика, **Ганс Бегайм з Ніклясгавзену,** званий теж Павкер (довбуш) або **Пфайфер-Гензляйн** (Івасик-Свистун). Він розповідав, що йому з'явилася Божа Мати; вона казала йому спалити свій барабан, не служити далі танцям і грішній розпусті, тільки накликувати нарід до покути. Хай всякий відрікається своїх гріхів і пустої розкоші, відкине геть строї і прикраси та йде на прощу до Божої Матері у Ніклясгавзені, щоб там достигнути прощення гріхів.

Вже тут, при цім першім вістуні руху, стрічаємо той аскетизм, який бачимо у всіх середньовічних повстаннях з релігійною закраскою, а в новіших часах у починах кождого пролєтарського руху. Ця аскетична суворість обичаїв, це жадання відречення всіх житейських розкошів і втіх підносить з одного боку проти пануючих кляс засаду спартанської рівности і є з другого боку конечним перехідним ступнем, без якого найнизша суспільна верства ніколи не дасться розворушити. Щоб розвинути революційну енергію в собі, щоб вияснити собі самій своє вороже становище супроти всіх иньших елєментів суспільности, щоб обєднатися як кляса, мусить вона почати від пірвання з усім тим, що могло б поєднати її ще з істнуючим суспільним порядком, мусить відректися тих невеличких втіх, які улекшують їй ще хвилево її пригнічене істнування і яких навіть найтяжший утиск не в силі їм відібрати. Цей **плєбейський і пролєтарський аскетизм** ріжниться так своєю дикою фанатичною формою як і своїм змістом цілковито від **міщанського** аскетизму, що його проповідували міщанська, Лютрова мораль і анґлійські пуритане (у відріжненню від індепендентів і дальше йдучих сект), ціла тайна якого лежить у **міщанській ощадности.** Зрозуміло зрештою, що цей плєбейсько-пролєтарський аскетизм

тратить свій революційний характер в тій самій мірі, як з одного боку розвиток модерних продуктивних сил збільшує безмежно матеріяли вжитку і тим самим усуває потребу спартанської рівности, а з другого боку життєве положення пролєтаріяту і разом з тим сам пролєтаріят стає чим раз більше революційний. Тоді він зникає звільна серед мас і гине між упертими сектантами або просто як міщанська скупість або як високолетна праведність, що на ділі рівняється теж міщанському або цехово-ремісницькому скнарству. А пролєтарській масі не треба проповідувати відречення тим більше, що вона не має вже майже нічого, чого могла б ще відректися.

Покутна проповідь Ганса стрінулася з великим співчуттям; всі повстанчі пророки починали від неї, і справді тільки насильна натуга, нагальне відречення від цілого звичайного способу життя були в силі розворушити це розбите, розсіяне рідко і виросле в сліпій неволі селянське покоління. Почалися прощі до Ніклясгавзену та змагалися швидко; і чим більші маси народу напливали, тим більш отверто висловлював молодий ворохобник свої пляни. Божа Мати з Ніклясгавзену обявила йому, — проповідував він, — що від тепер не має бути більше ні цісаря, ні князя, ні папи, ані иньшої духовної або світської власти; кождий має бути другому братом, здобувати свій хліб працею власних рук і ніхто не має мати більше від других. Всі чинші, оплати, панщина, мита, податки і иньші данини та роботи мають бути на віки знесені, ліси, води й пасовиска мають бути всюди вільні.

Нарід приймав радісно це нове евангеліє. Слава пророка, „вість Божої Матері“, розширювалася швидко; з Оденвальду, знад Майну, Кохеру і Яксти, навіть з Баварії, з Швабії і знад Райну йшли до нього юрбами богомільці. Люде розповідали про чуда, які він мав робити; падали перед ним на коліна і молилися як до святого; дерлися за космики з його шапки, наче б це були святощі. Даремно виступали поп

проти нього, представляли його візії чортячою маною, а його чуда пекельним обманством. Маси вірних збільшалися нагально, почала творитися революційна секта, недільні проповіді ворохобного пастуха стягали до Ніклясгавзену по 40000 людей і більше.

Багато місяців проповідував Ганс перед масами. Але він не думав кінчити на проповіді. Він стояв у потайних зносинах з парохом із Ніклясгавзену і з двома лицарями, Кунцом з Туненфельду та його сином, що були прихильні його науці і мали бути провідниками плянованого повстання. Врешті в неділю перед св. Кіліяном, коли здавалося, що його сила вже досить велика, він подав гасло. „А тепер, — так закінчив він свою проповідь, — йдіть до дому та розважайте над тим, що обявила вам Божа Мати; а в найблизшу суботу лишайте дома жінки, дітей і старців, а ви, ви мужчини, прийдіть знов сюди до Ніклясгавзену на св. Марґарети, значить у найблизшу суботу; та приводіть зі собою своїх братів і другів, скільки їх тільки може бути. Але не приходіть як богомільці з костурами, тільки в повній зброї, в одній руці богомільна свічка, а в другій меч і списа або келеп; а свята Діва обявить вам тоді, що маєте з її волі робити.“

Але ще заки прийшли селянські маси, забрали єпископські комонники в ночі ворохобного пророка й завели на замок у Вірцбурзі. Назначеного дня прийшло біля 34 000 узброєних селян, але ця вістка прибила їх. Найбільша частина розбіглася; більш втаємничені задержали біля 16 000 і пішли з ними перед замок під проводом Кунца з Туненфельду та його сина Михайла. Єпископ намовив їх обіцянками вертати до дому; однак ледви вони почали розходитися, як напала на них єпископова кіннота та забрала багато в полон. Двом зрубали голови, а Свистуна-Івасика спалили. Кунц із Туненфельду втік і тільки ціною відступлення всіх його маєтків на церковну фундацію приняли його знову. Богомілля до Ніклясгавзену трівало ще деякий час, але врешті й це заборонили.

Після цеї першої спроби в Німеччині був знов довший час спокій. Аж при кінці девятьдесятих років почалися нові селянські повстання і змови.

Поминаємо голяндське селянське повстання з 1491 і 1492 рр., яке здавив аж саксонський герцоґ Альбрехт в битві біля Гемскерк, і рівночасне з тим повстання селян опатії Кемптен в Горішній Швабії та фризійське повстання під проводом Зіарда Айльви біля 1497 р., здавлене теж саксонським Альбрехтом. Ті повстання відбувалися по части далеко від терену властивої селянської війни, а по части це була боротьба вільних дотепер селян зі спробами накинути їм февдалізм. Переходимо зразу до обох великих змов, які підготовили селянську війну, до орґанізацій: **„Бундшу“** і **„Бідний Конрад“.**

Та сама дорожнеча, що викликала в Голяндії селянське повстання, дала привід у 1493 р. до утворення тайного союза селян і плєбеїв в Ельзасі. В нім брали участь теж люде з чисто міщанської опозиційної партії, а симпатизувала з ним більше або меньше навіть частина низшої шляхти. Осідком союза були околиці місцовостей Шлєтштат, Зульц, Дамбах, Росгайм, Шервайлєр і т. д. Учасники змови домагалися граблення й винищення Жидів, які своєю лихвою висмоктували вже тоді як ще й тепер, ельзаських селян, далі заведення ювилейного року, в якім всі довги мали передавнюватися, знесення мит, оплат та иньших тягарів, усунення духовних судів і державного суду у Ротвайлі, признання права дозволу на податки, обмеження попів до приходу на 50 до 60 ґульденів, знесення таємної сповіди та власних, виборних судів для кождої громади. Змовники плянували зібрати досить сил і напасти несподівано на укріплене місто Шлєтштат, захопити монастирську й міську каси та звідси підняти повстання в цілім Ельзасі. На прапорі, що мав бути розвинутий у хвилині повстання, був намальований селянський чобіт (ходак) з довгими ременями до завязування, так званий **„Бундшу“** (Bundschuh), що став

відтепер символом і дав назву всім селянським повстанням найблизших 20 років.

Учасники змови відбували свої сходини звичайно в ночі на самітній горі голоду (Hungerberg). До союза приймали з найбільш таємними церемоніями і під найтяжшими карними загрозами на випадок зради. Та проте справа викрилася біля страсного тижня 1493 р., власне тоді, як повстанці мали вдарити на Шлєтштат. Власти вмішалися чим скорше; арештували багато учасників, мучили їх і часть їх почетвертували або постинали їм голови, а часть з повідрубуваними руками і пальцями прогнали з краю. Багато втікло до Швайцарії.

Але цей перший розгром не знищив зовсім „Бундшу". Противно, він істнував потайно далі, а численні втікачі, що розсипалися по Швайцарії і південній Німеччині, стали емісарами, що, найшовши під тим самим гнетом тойсам ґрунт для повстання, поширили орґанізацію „Бундшу" на цілу теперішню Баденщину. Ця впертість і витревалість, з якою конспірували горішнонімецькі селяне від 1493 р. через трицять літ, з якою поборювали вони всі перешкоди до більшої, сцентралізованої орґанізації, що випливали з їх сільського розбитого способу життя і з якою вони після незлічимих невдач, поразок, карання провідників на горло починали все наново конспірувати, аж прийшла врешті нагода до масового повстання — це завзяття справді гідне подиву.

В 1502 р. показалися перші знаки тайного руху серед селян в епископстві Шпаєр, що обіймало тоді теж околиці Брухзалю. Бундшу зреорґанізувався тут дійсно зі значним успіхом. В орґанізації було до сім тисяч людей; її осередок був в Унтерґронбаху, між Брухзалем і Вайнґартеном, а її філії розтягалися долів Райном аж до Майну, а в гору аж на баденське маркґрафство. Їхні статті постановляли: Не мається платити більше шляхті й попам ні чиншу ні десятини, ні по-

датків ні мита; кріпацтво має бути знесене; монастирі і иньші духовні маєтки мають бути забрані і розділені між нарід і не має бути иньшого пана крім цісаря.

Тут бачимо перший раз у селян вислів двох жадань: секуляризації духовних маєтків в користь народу і єдиної, неподільної німецької монархії; це два жадання, які відтепер появляються правильно серед більш розвитої фракції селян і плєбеїв, поки Томас Мінцер не змінив **поділу** духовних маєтків на **конфіскату** їх в користь **спільної власности,** а єдине німецьке **цісарство** в єдину, неподільну **республіку.**

Відновлена орґанізація Бундшу мала, як і давня, своє таємне місце збору, свою присягу мовчанки, свої церемонії приняття і свій прапор з написом: „Тільки одної божої справедливости!“ Плян акції був подібний до пляну Ельзасців; повстанці мали напасти несподівано на Брухзаль, де більшість мешканців належала до союза, там мало бути з'орґанізоване союзне військо і розіслане в сусідні князівства як мандрівні збірні ядра.

Цей плян зрадив один духовник, якому відкрив його на сповіди один із членів орґанізації. Уряди видали зараз проти цього відповідні зарядження. Як дуже розгалужений був союз, видно по тім переляку, що обхопив державні стани в Ельзасі і швабський союз. Стягнено військо і заряджено масові увязнення. Цісар Максиміліян, той „останній лицар“, видав найбільш кровожадні карні розпорядки проти цього нечуваного замислу селян. Де-не-де прийшло до збіговищ і збройного опору; однак окремі селянські відділи не держалися довго. Декого покарали на горло, дехто повтікав; але населення так добре додержувало таємницю, що найбільша частина, навіть провідники, могли без жадної перешкоди лишитися або на своїх власних місцях або на території сусідніх панів.

Після цеї нової поразки прийшла знову, здавалося, довша тишина в клясових боротьбах. Але потайна праця продовжувалася. Вже в перших роках шісна-

цятого віку утворилася в Швабії, очевидно в звязку з розбитими членами „Бундшу“, нова орґанізація **„Бідний Конрад“;** у Шварцвальді істнував Бундшу далі в поодиноких меньших гуртках, аж після десятьох років вдалося одному енерґічному селянському провідникові звязати знову поодинокі нитки в одну велику змову. Обі змови виступили явно одна швидко по другій. Вони припадають на бурхливі роки 1513 до 1515, в яких рівночасно відбувся теж ряд поважних повстань швайцарських, угорських і словінських селян.

Відновником Бундшу над горішнім Райном був **Йос Фріц** з Унтерґронбаху, що врятувався втечею зі змови з 1502 р., — колишній вояк і визначний характер під кождим зглядом. Від своєї втечі він перебував по ріжних місцях між Боденським озером і Шварцвальдом та осів вкінці в Лєгені біля Фрайбурґу в окрузі Брайсґав, де став навіть вищим урядовцем. У слідчих актах є дуже цікаві подробиці про те, як він реорґанізував звідсіль союз, як зручно він умів втягнути до нього найріжнородніших людей. Дипльоматичному хистові і невтомній витревалости цього зразкового змовника вдалося замотати в союз величезну скількість людей з найріжніших кляс: лицарів, попів, міщан, плєбеїв і селян; є теж досить певне, що він з'орґанізував навіть декілька змов, ріжних, більш або меньш виразних ступнів. З найбільшою обачністю і зручністю він використав всі ужиточні елєменти. Крім більше втаємничених висланців, що в найріжнішім перебранню вешталися по краю, він вживав до більш підрядних місій волоцюгів і жебраків. З жебрацькими королями стояв Йос у безпосередніх зносинах і при їх допомозі держав в руках ціле численне бурлацьке населення. Ці жебрацькі королі грають в його змові визначну ролю. Це були незвичайно ориґінальні постатті: один вештався з дівчиною і жебрав ніби то на її болючі ноги; він носив на капелюсі більш, як вісім, знаків, чотирнацять помічників, св. Отилію, Божу

Матір і инь., до того мав довгу руду бороду і великий суковатий ціпок з кинжалом і колючкою; другий, що жебрав ради святого Валєнтина, продавав коріння і глистник, носив довгий сюртук краски заліза, червону шапку,з боку шпаду і за поясом багато ножів та кинжалів; иньші мали рани, які вмисне держали отвертими, і носили подібні чудернацькі строї. Всіх їх було що найменьше десять; за 2000 ґульденів нагороди мали вони рівночасно роздути вогонь в Ельзасі, в баденськім марктрафстві і в окрузі Брайзґав та в день відпусту в Цаберн ставитися найменьше з 2000 своїх людей в Розені під команду бувшого капітана ляндскнехтів (наємного війска), Ґеорґа Шнайдера, щоби заняти місто. Поміж властивими членами союза було уладжене через післанців порозуміння від одної стації до другої. Йос Фріц і його головний висланець Штофель з Фрайбурґу, їздили на конях без перестанку з місця на місце та відбували по ночах перегляд новобранців. Слідчі акти говорять досить про розширення союза над долішнім Райном і в Шварцвальді; в них є безліч імен членів, з найріжніших місць тих околиць, з описом їх осіб. Найбільше було між ними ремісницьких челядників, далі йшли селяне і господарі, декілька шляхтичів, попів (так сам піп із Лєгену) і наємних вояків без заняття. Вже з цього складу видно, що під проводом Йоса Фріца „Бундшу“ приняв більш розвитий характер; міський плєбейський елємент починав чим раз більше виступати наперед. Змова розгалужувалася на цілий Ельзас, на теперішню Баденщину аж до Віртемберґії і до Майну. Серед затишних гір, на Кнібесі і т. д., відбувалися часами більші збори і наради в справах союза. Сходини ватажків, в яких брали часто участь місцеві члени і делеґати з дальших місць, відбувалися на полонині біля Лєгену. Тут принято теж чотирнацять артикулів союза. Ніякого пана крім цісаря і (після деяких) крім папи; знесення суду в Ротвайлі, обмеження духовних судів на духовні справи; знесення всіх процентів, які треба лиш так

довго платити, доки вони не зрівнаються з капіталом; пять процентів як найвища дозволена міра, свобода полювання, риболовства, пасовищ і лісів; обмеження попів на один прихід; конфіската духовних маєтків і монастирських клейнодів в користь союзної воєнної каси; знесення всіх несправедливих податків і мит; вічний мир у цілім християнстві; енерґічний виступ проти всіх ворогів союза; союзний податок; заняття укріпленого міста — Фрайбурґу —, який мав бути осередком союза; навязання переговорів з цісарем, скоро тільки зберуться ватаги союза, і зі Швайцарією на випадок відмови цісаря — це все були пункти, на які всі згодилися. Бачимо з них, як з одного боку жадання селян і плєбеїв прибирали чим раз більш означену і докладну форму і як з другого боку треба було в тій самій мірі робити уступки поміркованим і боязливим елєментам.

Під осінь 1513 р. повстання мало початися. Бракувало ще тільки прапора для союза, і Йос Фріц пішов до Гайльброну, щоб дати його намалювати. Побіч ріжних емблємів і малюнків був на нім ходак і напись: Господи, допоможи своїй божій справедливости. Але в часі його неприсутности була зроблена занадто поспішна спроба захопити несподівано Фрайбурґ, що виявилося передчасно; деяка необережність при пропаґанді помогла фрайбурській раді і баденському маркґрафові попасти на добрий слід. Відкриття завершила зрада двох учасників змови. Маркґраф, фрайбурська рада і цісарський уряд в Ензісгаймі вислали зараз своїх посіпак і вояків; деяку скількість членів союза арештовано, мучено і покарано на горло; але й цим разом найбільша часть втекла, з'окрема Йос Фріц. Швайцарскі уряди переслідували цим разом втікачів дуже завзято і самі покарали багато з них на горло; але ні вони, ні їхні сусіди не могли перешкодити тому, що найбільша частина втікачів лишалася завсіди недалеко свого дотеперішнього жилища та вертала поволі назад до них. Найбільше лютував

ельзаський уряд в Ензісгаймі; на його приказ дуже многим стяли голови, многих колували і четвертували. Сам Йос Фріц перебував переважно на швайцарськім березі Райну, але часто переходив до Шварцвальду, та ніхто не міг його зловити.

Длячого Швайцарці злучилися тим разом з сусідніми урядами проти повстанців, це вияснює селянське повстання, що вибухло в найблизшім 1514 році в **Берні, Зольотурні і Люцерні** та довело до прочищення аристократичних урядів і патриціяту. Крім того селяне добилися там для себе деяких прав. Коли ці швайцарські місцеві повстання вдалися, то причина цього лежала просто в тім, що в Швайцарії була ще далеко меньша централізація, як у Німеччині. І в 1525 році селяне справилися всюди зі своїми місцевими панами, тільки були поконані з'орґанізованими масами княжих військ, а цих власне не було у Швайцарії.

Рівночасно із Бундшу в Баденщині і, очевидно, в безпосереднім звязку з ним утворилася в Віртемберґії друга змова. Вона істнувала документально вже від 1503 р., а що назва „Бундшу" від розбиття союза з Унтерґронбаху була надто небезпечна, приняла вона назву „Бідний Конрад". Її головним осідком був Ремсталь, під горою Гогенштавфів. Її істнування вже давно не було таємницею, що найменьше між народом. Число членів союза збільшилося через безсоромний гніт уряду герцоґа Ульриха і ряд голодних років, що причинилися дуже сильно до вибуху рухів з 1513 і 1514 рр.; вибух повстання спричинили нові податки на вино, мясо і хліб та податок від капіталу по фениковi річно від кождого ґульдена. Перше всього мало бути заняте місто Шорндорф, де в хаті ножівника Каспара Преґіцера сходилися провідники компльоту. На весну 1514 р. вибухло повстання. Три тисячі, після иньших пять тисяч селян виступило перед місто, але під впливом згідливих обіцянок урядників герцоґа вони розійшлися: герцоґ Ульрих обіцяв знести нові податки, і коли він потім з'явився з 80 їздцями, всі були вже заспокоєні

його обіцянкою. Він обіцяв скликати сойм і дати розслідити там всі жалоби. Але провідники змови знали дуже добре, що Ульрих нічого більше не хоче, як тільки удержати нарід так довго в спокою, поки не збере досить війська, щоби зломити своє слово і стягнути силою податки. Тому вони випустили з дому Каспара Преґіцера, з „канцелярії Бідного Конрада“ заклик до зібрання конґресу союза, який піддержали висланці, розіслані на всі боки. Успіх першого повстання в Ремсталю скріпив всюди рух між народом; письма і висланці найшли всюди пригідний ґрунт. На конґресі, уладженім 28. травня в Унтертіркгаймі, з'явилися представники зі всіх частин Віртемберґії. Рішено аґітувати спішно далі і при першій нагоді підняти повстання в Ремсталю і звідсіль поширити його далі. В той час, як колишній вояк Бантельганс із Детінґену і знатний селянин Зінґерганс із Віртінґену приєднали до союза швабську верховину, повстання бухнуло вже з усіх боків. Вправді Зінґерганса напали і зловили, але міста Бакнанґ, Віненден, Маркґренінґен впали в руки з'єдинених з плєбеями селян і цілий край від Вайнсберґу до Блявбайрену і звідти аж до баденської границі було обхоплене явною ворохобнею; Ульрих мусів уступити. Він скликав на 25. червня сойм, але рівночасно писав до сусідніх князів і вільних міст за допомогою проти повстання, що загрожує всіх князів, начальство і повагу в державі і є „дивно схоже з повстанням Бундшу“.

Міжтим вже 18. червня зібрався в Штутґарті сойм, т. є. посли від міст і багато селянських делєґатів, що теж домагалися місця в соймі. Пралатів ще не було, лицарі цілком не були запрошені. Штутґартська міська опозиція і дві сусідні, небезпечні селянські ватаги в Лєонберґу і Ремсталю піддержували жадання селян. Сойм допустив їхніх делєґатів і рішив усунути і покарати трьох зненавиджених радників герцоґа, Лямпартера, Тумба і Льорхера, додати герцоґові раду з чотирьох лицарів, чотирьох міщан і читорьох селян,

визначити йому постійну цивільну листу та сконфіскувати в користь державного скарбу монастирі і фундації.

Герцоґ Ульрих відповів на ці революційні ухвали державним замахом. Він поїхав 21. червня зі своїми лицарями і радниками, а за ним пралати, до Тібінґену, казав прибути туди теж і міщанству, що й сталося, і продовжував тут далі сойм без участи селян. Тут міщане під військовим терором зрадили своїх союзників селян. Дня 8. липня складено в Тібінґені умову, яка накладала на край майже цілий міліон довгів герцоґа, а на нього самого декілька обмежень, яких він ніколи не додержав, селян же збувала кількома пустими загальними фразами та дуже суворим карним законом проти повстання і змови. Про представництво селян на соймі не було, розуміється, бесіди. Селяне кричали про зраду, але, відколи стани перебрали довги, князь мав знов кредит, зібрав швидко військо, а його сусіди, головно курфірст із Пфальцу, післали теж війська на допомогу. Так отже до кінця липня цілий край приняв тібінґенську умову і зложив нову присягу вірности. Тільки в Ремсталі „Бідний Конрад“ ставив опір; герцоґа, який знов сам туди поїхав, мало що не вбито, а на горі Капельберґ розбилися селяне табором. Одначе коли справа протягалася, більшість повстанців розбіглася знов задля недостачі харчів, а решта розійшлася до дому на підставі двозначної умови з кількома соймовими послами. Міжтим війська Ульриха скріпили добровільні міські відділи, які осягнули свої жадання і звернулися тепер фанатично проти селян. Не зважаючи на умову, Ульрих напав тепер на Ремсталь та ограбив його міста і села. Арештовано 1600 селян, з того 16 покарано на горло, а решту засуджено переважно на тяжкі грошеві кари в користь каси Ульриха. Багато пробуло довго у вязниці. Видано суворі карні закони проти змов, проти всяких селянських зборів, а швабська шляхта завязала окремий союз для поборювання

всіх повстаньчих спроб. — Головні проводирі „Бідного Конрада“ втікли щасливо до Швайцарії, а по кількох роках повернули переважно одинцем до дому.

Рівночасно з рухом у Віртемберґії появилися признаки нових заворушень в окрузі Брайсґав і в баденськім маркґрафстві. Коло Білю була в червні зроблена спроба повстання; маркґраф Пилип розбив її зараз, її провідник Ґуґель-Бастіян з Фрайбурґу був увязнений і покараний на горло.

Того самого року, 1514, також на весну вибухла загальна селянська війна на Угорщині. Там проповідували тоді хрестовий похід проти Турків і, як звичайно, обіцювали свободу всім кріпакам і підданим, що прилучаться до нього. Зібралося їх біля 60000. Їх поставлено під команду одного Секлєра, Ґеорґа Дози, що визначився був вже в давніших турецьких війнах та придбав собі шляхоцтво. Одначе угорські лицарі і маґнати нерадо гляділи на цей хрестовий похід, який забирав їм їхню власність — їх кріпаків. Вони кинулися за поодинокими селянськими ватагами та, знущаючись, забірали силоміць назад своїх кріпаків. Як це стало відоме у хрестовім війську, обхопила поневолених селян лють. Два найбільш завзяті хрестові проповідники під'юджували військо проти шляхти ще більше своїми революційними промовами. Сам Доза сердився разом зі своїм військом на зрадницьку шляхту; хрестове військо стало революційною армією, він сам обняв провід цього нового руху.

Доза стояв зі своїми селянами табором на Ракошовім полі біля Пешту. Ворожі виступи почалися від суперечок з людьми зі шляхетської партії в сусідніх селах і в пештенських передмістях; незабаром прийшло до бійок, а вкінці селяне владили сицилійську вечірню всім шляхтичам, що попали їм у руки, і спалили всі сусідні замки. Королівський двір грозив, але даремне. Коли покінчився перший народній суд над шляхтою під мурами столиці, приступив Доза до дальших операцій. Він розділив військо на пять кольон.

Дві з них вислав на горішню Угорщину в гори, щоб підняти тут загальне повстання і винищити шляхту. Третя, під проводом пештенського міщанина, Амброза Салєвиша, лишилася на Ракошовім полі для догляду столиці; четверту і пяту повів сам Доза зі своїм братом Ґреґором проти Сеґедину.

Міжтим у Пешті зібралася шляхта і покликала на поміч семигородського воєводу Івана Заполію. Разом з будапештенськими міщанами шляхта розбила і знищила корпус, що стояв на Ракошовім полі, бо Салєвиш з міщанськими елєментами селянського війська перейшов до ворога. Силу полонених вбито найстрашнішим способом, решту з відтятими носами і вухами відіслано до дому.

Доза потерпів під Сеґедином невдачу і потяг проти Чанаду, розбив шляхетське військо під проводом Іштвана Баторого і епископа Чакого, здобув місто і за звірства на Ракошовім полі лімстився кріваво на полонених, між якими був теж епископ і королівський скарбник Телєкі. В Чанаді він проклямував републіку, знесення шляхти, загальну рівність і суверенність народу і потяг далі проти Темешвару, куди подався був Баторі. Але в той час, коли він через два місяці облягав твердиню та дістав нову військову підмогу під проводом Антона Госи, оба горішно-угорські військові відділи потерпіли невдачу в численних битвах зі шляхтою, і Іван Заполія вирушив проти нього зі семигородською армією. Заполія напав на селян, розбив їх, а самого Дозу зловив, казав його пекти на розпеченім престолі і з'їсти живцем його власним людям, яким лиш під тою умовою дарував життя. Розбиті селяне зібралися знов під проводом Лаврентія і Госи, але їх ще раз побили і всіх, хто попав ворогові в руки, посадили на палі або повісили. Тисячами висіли селянські трупи здовж доріг і при вході до спалених сіл. До 60 000 мало впасти в бою або було замучено. Шляхта постаралася, що найблизший сойм потвердив знов краєвим законом селянську неволю.

Селянське повстання у „віндійській мархії“, т. зн. в Каринтії, Країні і Стирії, що вибухло в тім самим часі, опиралося на змові на лад Бундшу, яка з'орґанізувалася в цій околиці, виссаній шляхтою і цісарськими урядниками, зруйнованій турецькими нападами і навіщеній голодом, ще в 1503 р. та викликала тут повстання. Словінські селяне з тих околиць і також німецькі підняли вже в 1513 р. наново прапор боротьби за „старі права“. Того року вони дали себе ще раз втихомирити, але слідуючого 1514 р. вони зібралися ще більшими масами. Тоді цісар Максиміліян обіцяв їм виразно, що верне їх старі права, і тим спонукав їх розійтися до дому. Тим сільніше вибухла війна пімсти обдурюваного завсіди народу весною 1515 р. Як в Угорщині, так і тут руйновано всюди замки і монастирі, селянські повстанці судили зловлених шляхтичів і карали на горло. В Стирії і Каринтії вдалося цісарському капітанові Дітріхштайнові здавити швидко повстання; в Країні здавив його аж напад на Райн (Rain в осені 1516) і незлічимі австрійські звірства, що дорівнують гідно насиллям угорської шляхти.

Зрозуміло, що після цілого ряду рішучих невдач і після тих масових звірств шляхти селяне в Німеччині були довший час спокійні. А проте змови і льокальні повстання цілком не устали. Вже в 1516 р. вернула більшість збігців з Бундшу і Бідного Конрада до Швабії і над горішній Райн, а в 1517 р. був Бундшу в Шварцвальді знов у повнім розцвіті. Сам Йос Фріц, що все ще носив схований на грудях прапор з 1513 р. вештався знову по Шварцвальді і розвинув широку діяльність. Змова орґанізувалася наново. Заповіджено, як перед чотирма роками, знов збори на Кнібесі. Але таємниця не вдержалася, уряди довідалися про цю справу і вмішалися. Багато учасників зловлено і покарано смертю; найбільш діяльні й інтеліґентні члени мусіли втікати, між ними Йос Фріц, якого й цим разом не могли зловити. Одначе він умер мабуть небавом у Швайцарії, бо від тепер нема про нього ніде згадки.

IV.

В тім самім часі, як у Шварцвальді здавлено четверту змову Бундшу, дав Лютер у Вітенберзі знак до нового руху, що мав потягнути за собою у вир всі стани і потрясти цілою державою. Тези авґустинського монаха з Туринґії впали наче искра в бочку з порохом. Всі ріжноманітні перехресні стремління лицарів і міщан, селян і плєбеїв, жадних незалежности князів і низшого духовенства, захоплених містикою таємних сект і вченої та сатирично-насмішливої літературної опозиції, всі вони дістали в них перше всього свій спільний, загальний вислів і згуртувалися довкола Лютра з надсподіваною швидкістю. Цей створений за одну ніч союз всіх опозиційних елєментів, хоч як був він короткий, відслонив нагло велитенську силу руху і пхнув його тим швидше наперед.

Але власне цей швидкий розвиток руху мусів видати дуже скоро зародки роздору, що в нім лежали, мусів знов відділити від себе що найменьше складники розбурханої маси противні собі цілим своїм життєвим становищем та поставити їх на нормальні ворожі позиції. Це зґруповання пестрої опозиційної маси довкола двох осередків показалося вже в перших роках реформації; шляхта і міщанство ґрупувалося безумовно довкола Лютра; селяне і плєбеї не бачили ще в Лютрі просто ворога, але творили, як і перше, окрему революційну, опозиційну партію. Лиш тепер був цей рух більше загальний, більше глибокий, як перед Лютром, і через те власне витворилася конечність гострого противенства і безпосереднього взаїмного поборювання обох партій. Це безпосереднє противенство з'явилося скоро; Лютер і Мінцер поборювали себе в пресі і на проповідниці, а війська князів, лицарів і міст, зложені в більшости з Лютрових або що найменьше прихильних Лютрові сил, розбивали селянські і плєбейські ватаги.

Як дуже розходилися інтереси і потреби ріжних елєментів, що приняли були реформацію, на те вказує

ще перед селянською війною спроба шляхти перевести свої жадання супроти князів і попів.

Ми бачили вже вище, яке становище займала німецька шляхта на початку шіснацятого віку. Вона була в стадії втрати своєї незалежности в користь чим раз більше могучих світських і духовних князів. Рівночасно бачила вона, як рівномірно з нею падає теж державна влада і як держава розкладається на цілий ряд суверенних князівств. Її занепад лучився в її очах із занепадом Німців як нації. Крім того ще шляхта, особливе державно-безпосередня шляхта, була власне тим станом, що своїм військовим званням і своїм становищем супроти князів заступав особливо державу і державну владу. Вона була найбільш національним станом, і чим більш могуча була державна влада, чим слабша і незначніша скількістю влада князів, чим більш з'єднана Німеччина, тим більш могуча була вона сама. З того походило загальне невдоволення лицарства з нужденного політичного становища Німеччини, з безсилля держави на зовні, що збільшалася рівномірно з тим, як цісарський дім приєднував до держави шляхом наслідства одну провінцію за другою, з інтриґ чужих держав внутрі Німеччини та зі змов німецьких князів з заграницею проти державної влади. Жадання шляхти мусіли отже висловитися передовсім в жаданню державної реформи, жертвою якої мали впасти князі і вище духовенство. Це висловлення перебрав на себе **Ульрих фон Гутен,** теоретичний представник німецької шляхти, на спілку з **Францом фон Зікінґен,** її військовим і політичним представником.

Гутен висловив свою державну реформу, поставлену від імені шляхти, дуже докладно і розумів її дуже радикально. Ходило про ніщо иньше, як тільки про усуннення всіх князів, секуляризацію всіх духовних князівств і маєтків, про створення **шляхетської демократії** під проводом монарха, приблизно так, як вона істнувала за найкращих днів колишньої польської республіки. Гутен і Зікінґен сподівалися, що через

привернення панування шляхти, як головно військової кляси, через усунення князів, як представників розбиття, через знищення влади попів і вирвання Німеччини зпід духовної влади Риму вони зроблять державу знову обєднаною, вільною і могучою.

Оперта на кріпацтві шляхетська демократія, яка була в Польщі і в трохи зміненій формі в перших віках здобутої Ґерманами держави, це одна з найбільш грубих суспільних форм і вона розвивається цілком нормально далі до виробленої февдальної єрархії, що є вже значно вищим ступнем. Така чиста шляхетська демократія була отже в Німеччині в шіснацятім віці неможлива. З другого боку був одначе неможливий і такий союз низшої шляхти і міст, який в Анґлії довів до переміни февдально-станової монархії в міщансько-конституційну. В Німеччині удержалася стара шляхта, в Анґлії була вона винищена війнами рож до 28 родин і заступлена новою шляхтою міщанського походження і з міщанськими тенденціями; в Німеччині істнувало кріпацтво далі і шляхта мала **февдальні** джерела доходу, в Анґлії воно було майже цілком усунене і шляхта була простим міщанським земельним власником з **міщанським** джерелом доходу: земельною рентою. Врешті централізація абсолютної монархії, котра істнувала у Франції від Людвика XI. задля противенства між шляхтою і міщанством і розвивалася чим раз далі, була в Німеччині вже тому неможлива, бо тут недоставало цілком умов національної централізації або вони були нерозвиті.

Чим більше Гутен брався переводити серед таких обставин практично свій ідеал, тим більше уступок мусів він робити і тим більш невиразні мусіли ставати зариси його державної реформи. Сама шляхта не мала досить сили, щоби перевести це діло, це доказувала чим раз більша її безсильність проти князів. Їй треба було союзників, а одиноко можливими союзниками були міста, селяне і впливові теоретики реформаційного руху. Однак міста знали надто добре шляхту,

щоб їй вірити і не відкинути всякого союза з нею. Селяне бачили в шляхті, яка їх висмоктувала і зневажала, цілком слушно свого найзавзятішого ворога. А теоретики тримали або з міщанами, з князями або з селянами. Бо що ж позитивного могла шляхта обіцювати міщанам і селянам державною реформю, головної ціллю якої було завсіди піднесення шляхти? Серед таких обставин Гутенові не лишалося нічого иньшого, як говорити мало або й цілком не говорити в своїх пропаґандистичних письмах про будуче взаїмне відношення шляхти, міст і селян, складати все лихо на князів, попів і залежність від Риму та доказувати міщанам, що їх інтерес каже їм заховуватися в боротьбі між князями і шляхтою що найменьше невтрально. Про знесення кріпацтва і тягарів, до яких були з'обовязані селяне супроти шляхти, нема у Гутена ніде бесіди.

Відношення німецької шляхти до селян було тоді цілком таке саме, як відношення польської шляхти до польських селян підчас повстань від 1830 р. Як у новітніх польських повстаннях, так теж тоді в Німеччині можна було перевести рух тільки шляхом союза всіх опозиційних партій, з'окрема шляхти і селян. Але власне такий союз був в обох випадках неможливий. Ані шляхта не відчувала конечности зрікатися своїх політичних привілеїв і своїх февдальних прав в користь селян, ані теж революційні селяне не могли на основі загальних недокладних сподіванок вдаватися в союз зі шляхтою, з тим станом, який власне їх найбільше гнобив. Як в Польщі в 1830 р., так у Німеччині в 1522 р. шляхта не могла вже з'єднати собі селян. Тільки цілковите знесення кріпацтва і підданства, усунення всіх шляхетських привілеїв могло було з'єднати сільське населення зі шляхтою; але шляхта, як і кождий упривілеєний стан, не мала найменьшої охоти зрікатися добровільно своїх привілеїв, цілого свого виїмкового становища і найбільшої частини своїх джерел доходу.

Отже врешті, як прийшло до боротьби, стояла шляхта сама проти князів. Що князі, які від двох віків постійно забірали їй ґрунт зпід ніґ, мусіли її і цим разом без труду перемогти, це можна було передбачити.

Сам перебіг боротьби відомий. Гутен і Зікінґен, який був вже признаний політично-військовим провідником середньо-німецької шляхти, з'орґанізували в 1522 р. у Ляндав союз надрайнської, швабської і франконської шляхти на шість років, ніби то в самооборонних цілях; Зікінґен зібрав військо по части з власних засобів, по части разом з сусідніми лицарями, з'орґанізував набір і доповнення у Франконії, над долішнім Райном, в Нідерляндії і Вестфалії та розпочав у вересні 1522 р. ворожі кроки обявою війни курфірстові-архиепископові з Трієру. Але в той час, як він стояв під Трієром, князі швидким виступом відтяли від нього його помічні відділи; геський ляндґраф і курфірст із Пфальцу пішли на допомогу трієрському курфірстові, і Зікінґен мусів податися на свій замок Ляндштуль. Не зважаючи на всі зусилля Гутена і иньших його приятелів, покинула його тут решта союзної шляхти, налякана сконцентрованою швидкою акцією князів; він сам був смертельно ранений, здав потім Ляндштуль і вмер незабаром. Гутен мусів утікати до Швайцарії і вмер кілька місяців пізніше на острові Уфнав на ціріхськім озері.

З тою поразкою і зі смертю обох провідників була зломана сила шляхти як незалежної від князів ґрупи. Від тепер виступає шляхта ще лиш на службі і під проводом князів. Селянська війна, що вибухла зараз після того, примусила їх ще більше віддатися безпосередно або посередно під опіку князів і доказала рівночасно, що німецька шляхта воліла скорше під зверхньою владою князів визискувати далі селян, як у явнім союзі з **визволеними** селянами повалити князів і попів.*)

---

*) Те, що Енґельс подає про шляхетські повстання Гутена і Зікінґена, ясне і правдиве; як клясичний зразок

V.

Від тої хвилини, як Лютер своєю обявою війни проти католицької єрархії розворушив всі опозиційні елєменти в Німеччині, не минуло ні одного року, щоби селяне не виступили знову зі своїми жаданнями. Від 1518 до 1523 р. ішло у Шварцвальді і в горішній Швабії одно місцеве повстання за другим. З весни 1524 р. ці повстання приняли систематичний характер. У квітні того року селяне опатії в Мархталю відмовилися робити панщину і виконувати повинности; в травні відмовилися селяне в Санкт-Блязієн платити кріпацькі оплати; в червні заявили селяне в Штернгаймі біля Мемінґену, що не будуть платити ні десятини ні иньших данин; в липні і в серпні піднялися селяне в Турґав, їх втихомирило посередництво Ціріху, по части брутальність швайцарського уряду, який казав багато з них покарати на горло. Вкінці вибухло в ляндґрафстві Штілінґен рішуче повстання, яке можна вважати безпосереднім **початком селянської війни.**

У Штілінґені селяне відмовилися нагло робити для ляндґрафа, зібралися в великі ватаги і пішли під проводом **Ганса Мілєра з Бульґенбаху** 24. жовтня 1524 р. до Вальдсгута. Там заклали вони разом з міщанами евангельське брацтво. Міщане приступили тим швидше до орґанізації, що вони були в суперечці з австрійським урядом ізза релігійного переслідування їхнього проповідника **Бальтазара Губмаєра,** приятеля і учня Томаса Мінцера. Установлено отже орґанізаційний податок по три крейцарі тижнево — що при тодішній вартости грошей було величезною сумою, — розіслано

історично-матеріялістичної методи заслуговує воно тим більше на підкреслення, що ще десять літ перед тим співав Гервеґ на гробі Гутена на острові Уфнав на ціріхськім озері:

Уфнав! Тут спочиває наш спаситель,
Німецьким народом на хресті прибитий!

Ще десять літ пізнїше мусів Енґельс боронити свого погляду перед самим Лясалем. Гляди листи до Маркса і Енґельса.

висланців до Ельзасу, понад Мозель, над цілий горішній Райн і до Франконії, щоби приєднувати всюди селян до союза та проклямувати як ціль союза знесення февдальної влади, зруйнування всіх замків і монастирів та усунення всіх панів крім цісаря. Союзним прапором був **німецький трибарвний прапор.**

Повстання розширилося швидко на цілу теперішню баденську верховину. Панічний переляк обхопив горішно-швабську шляхту, війська якої були майже в цілости заняті в Італії війною проти французького короля Франца I. Не було иньшого виходу, як проволікати цілу справу при помочі переговорів, а міжтим збірати гроші і набірати військо, доки не буде досить сильне, щоби покарати селян за їх нахабність „огнем і мечем, руйнуванням і вбивствами". Від тепер починається та систематична зрада, те консеквентне віроломство і лукавство, якими відзначалися шляхта і князі підчас цілої селянської війни і які були їх найсильнішою зброєю проти здецентралізованих і тяжких для з'орґанізування селян. Швабський союз, що обєднував князів, шляхту і державні міста південно-західної Німеччини, виступив як посередник, але не забезпечив селянам справжніх уступок. Селяне ворушилися далі. Ганс Мілєр з Бульґенбаху посувався від 30. вересня до половини жовтня через Шварцвальд аж до Ураху і Фуртванґену, збільшив свою ватагу до 3500 люда і заняв з нею становище біля Ератінґену (недалеко від Штілінґену). Шляхта мала не більш 1700 вояків, тай ці були розсипані. Вона була змушена вдатися в переговори щодо перемирря, яке умовлено дійсно в ератінґенськім таборі. Селянам обіцяно добровільну угоду безпосередно поміж інтересованими або при помочі роз'ємного судді та розслідження жалоб краєвим судом у Штокаху. Шляхетські війська і селяне розійшлися.

Селяне погодилися на шіснацять артикулів, признання яких мали домагатися від суду в Штокаху. Вони були дуже помірковані. Знесення права полювання,

панщини, тяжких податків і взагалі панських привілеїв, охорона перед самовільним вязненням і перед партійними самовільними судами — більше не жадали вони нічого.

Але ж, як тільки селяне вернули до дому, шляхта зажадала зараз знову виконування всіх спірних обовязків, доки суд їх не порішить. Селяне відмовлялися, очевидно, і відсилали панів до суду. Суперечка вибухла наново; селяне почали знову збіратися, а князі і пани стягали свої війська. Цим разом рух розширився ще дальше аж поза Брайсґав і гень у Віртемберґії. Війська під проводом **Ґеорґа Трухзеса** з Вальдбурґу, того Альби селянської війни, стежили за ним, розбивали поодинокі надходячі відділи, але не важилися вдарити на головну силу. Ґеорґ Трухзес переговорював зі селянськими ватажками і довів подекуди до умови.

При кінці грудня почалися переговори перед краєвим судом у Штокаху. Селяне протестували проти складання суду з самих шляхтичів. У відповідь на те їм прочитали цісарське назначення. Переговори тягнулися довго, а міжтим зброїлися шляхта, князі і швабська союзна влада. Архикнязь Фердинанд, який крім теперішніх австрійських наслідних країв володів ще Віртемберґією, баденським Шварцвальдом і південним Ельзасом, наказав виступати найбільш суворо проти ворохобних селян. Хай їх ловлять, мучать і без милости вбивають, хай нищать їх, як тільки можна, хай палять і руйнують їхнє добро, а їх жінки і діти хай проганяють з краю. Бачимо, як князі і пани додержували перемирря і що розуміли вони під мирною злагодою і розслідженням жаліб. Архикнязь Фердинанд, якому банковий дім Вельзер в Авґсбурзі позичив гроші, зброївся як мога швидко; швабський союз визначив скількість грошей і війська, що мали бути доставлені в трьох частинах.

Дотеперішні повстання припадають на час пятимісячного побуту Томаса Мінцера в горішній Швабії.

Про його вплив на вибух і розвиток руху немає вправді ніяких безпосередніх доказів, але цей вплив можна ствердити вповні посередно. Більш рішучі революціонери поміж селянами це переважно його учні, що заступали його ідеї. Всі сучасники приписували йому дванацять артикулів і письмо горішно-швабських селян з артикулами, хоча що найменьше артикулів він напевне не укладав. Вертаючи до Турингії, він видав ще різко революційне письмо до селянських повстанців.

Рівночасно герцоґ Ульрих, що був прогнаний з Віртемберґії від 1519 р., почав інтриґувати, щоби при допомозі селян відзискати наново свій край. Це факт, що від часу свого прогнання він старався використати революційну партію і безперестанку підпирав її. Його імя звязують з більшістю місцевих заворушень у Шварцвальді і Віртемберґії з 1520—1524 рр. Тепер він лагодився просто до нападу зі свого замку Гогентвіль на Віртемберґію. Але ж селяне використовували його тільки, він не мав між ними ніколи впливу і тим меньше довірря.

Так минула зима і між обома сторонами не прийшло до рішучої розправи. Князі поховалися, селянське повстання поширювалося. В січні 1525 р. цілий край між Дунаєм, Райном і Лєхом кипів, а в лютім вибухла буря.

В той час, як **шварцвальдсько - геґавська ватага** під проводом Ганса Мілєра з Бульґенбаху конспірувала з віртемберґським Ульрихом і її частина прилучилася навіть до його невдачного походу на Штутґарт (лютий і березень 1525), піднялися 9. лютого селяне в Ріді, вище Ульму, зібралися в забезпеченім багнами таборі біля Бальтрінґену, вивісили **червоний прапор** і сформували під проводом Ульриха Шміда **бальтрінґенську ватагу.** Їх було 10 до 12000 люда.

25. лютого зібралася біля Шусеру **горішно-альґайська ватага,** 7000 люда, на чутку, що теж проти тутешніх невдоволених елєментів виступають війська. Кемптенці, що цілу зиму сварилися зі своїм

архиепископом, зібралися 26. і приєдналися до них. Міста Мемінґен і Кавфбайрен прилучилися теж до руху під деякими умовами; але вже тут виявилася двозначність становища, яке заняли міста в цій боротьбі. Дня 7. березня принято в Мемінґені дванацять мемінґенських артикулів для всіх оберальґайських селян.

На зазив Альґайців утворилася над боденським озером під проводом Айтеля Ґанса **озерянська ватага.** Ця ватага зміцнювалася теж швидко. Її головна ставка була в Берматінґені.

Таксамо вже в перших днях березня піднялися селяне в долішно-альґайській области, в околицях Оксенгавзену і Шелєнберґу, Цайлю і Вальдбурґу, в посілостях Трухзеса. Ця **долішно-альґайська ватага,** 7000 люда, стояла табором біля Вурцаху.

Всі ці чотири ватаги приняли мемінґенські артикули, що були зрештою ще більш помірковані, як геґавські артикули, та виявляли дивну недостачу рішучости навіть у тих пунктах, що дотикали становища узброєних ватаг до шляхти і урядів. Рішучість приходила аж підчас війни, коли селяне переконалися про спосіб поведення своїх ворогів.

Рівночасно з тими ватагами утворилася шоста над Дунаєм. З цілої околиці від Ульму до Донавверту, з долин Ілєру, Роти і Біберу зійшлися селяне до Ляйпгайму і розложилися табором. З 15 місць прийшли всі спосібні до зброї мужчини, а зі 117 надходили меньші відділи. Провідником **ляйпгаймської ватаги** був Ульрих Шен, її проповідником Якоб Веге, парох з Ляйпгайму.

Так з початком березня стояло в шістьох таборах під оружжам 30 до 40 000 горішно-швабських селянських повстанців. Характер тих селянських ватаг був дуже мішаний. Революційна — Мінцерова — партія була всюди в меньшости. Проте була вона всюди ядром і основою селянських таборів. Селянська маса була все готова погодитися з панами, коли б були забезпечені їй уступки, які вона сподівалася вимусити грізною

поставою. До того, коли справа проволікалася і наближалися княжі військa, їй відпадала охота воювати, а ті, що мали ще щонебудь стратити, вертали переважно до дому. Крім того до ватаг прилучилася була масово бурлакуюча пролєтарська голота, що утруднювала дисципліну, деморалізувала селян і юрбами то втікала, то назад вертала. Вже це пояснює, чому селянські ватаги лишалися з початку всюди в дефензиві, деморалізувалися в полевих таборах і, поминаючи навіть їх тактичні недостачі і рідкість добрих ватажків, не дорівнували цілком арміям князів.

Ще тільки ватаги збіралися, як Ульрих вдерся з найменим військом і деякими геґавськими селянами з Гогентвіль до Віртемберґії. Швабський союз був би пропащий, коли б селяне вдарили були тепер з другого боку на війська Трухзеса з Вальдбурґу. Але через виключно дефензивне становище ватаг вдалося Трухзесові скоро заключити перемирря з бальтінґенськими, альґавськими і озерянськими селянами, розпочати з ними переговори та визначити день для полагодження справи на неділю 2. квітня. Міжтим він звернувся проти герцоґа Ульриха, заняв Штутґарт і змусив його покинути вже 17. квітня Віртемберґію. Потім він звернувся проти селян, але в його власнім війську почали ляндскнехти бунтуватися і не хотіли йти проти них. Трухзесові вдалося втихомирити ворохобників і тепер помашерував він на Ульм, де зібралися нові сили. Біля Кірхгайму понизше Теку він залишив обсерваційний табор.

Швабський союз мав тепер нарешті вільні руки і свої перші війська; він скинув машкару і заявив, що „рішився відвернути зброєю і божою помічю те, на що зважилися самовільно селяне“.

Міжтим селяне додержували точно перемирря. Вони приготовили були для переговорів свої жадання, славних **дванацять пунктів.** Вони жадали для громад права вибору й усування духовних, знесення малої десятини й ужиття великої, після відтягнення платні для пароха,

на публичні цілі, знесення кріпацтва, права полювання, риболовства і инь., обмеження надмірних панщизняних робіт, податків і оплат, віддачі громадам і одиничим власникам забраних насильно лісів, пасовищ і привілеїв, усунення самоволі в судівництві й адміністрації. Бачимо, що поміркована згідлива партія мала ще серед селянських ватаг значну перевагу. Революційна партія виставила вже давніше свою програму в **артикульнім письмі.** Це отверте письмо до всіх селян закликає вступати до „християнського союза і брацтва“ задля знищення всіх гріхів чи то добрим способом, „що певно неможливе“, чи силою, і грозило всім, що вагалися, „світською клятвою“, т. зн. виключенням від товариства і від всяких зносин з членами союза. На всі замки, монастирі і попівські фундації має теж впасти світська клятва, хиба що шляхта, попи і черці добровільно їх покинуть, перенесуться до звичайних хат, як иньші люде, і приєднаються до християнської орґанізації.

В цім радикальнім маніфесті, що був, очевидно, складений **перед** весняним повстанням з 1525 р., ходить отже передовсім про революцію, про цілковиту перемогу над пануючими клясами, а „світська клятва“ показує тільки гнобителів і зрадників, яких треба вбити, замки, які треба спалити, монастирі і фундації, які треба сконфіскувати, і скарби, які треба продати.

Ще селяне не встигли предложити своїх дванацять артикулів визначеним роз'ємним суддям, як прийшла до них вістка про те, що швабський союз зломив умову і що військо зближається. Зараз було зроблене все, що треба. У Ґайсбайрені відбулися загальні збори селян з Альґаю, Бальтрінґену і знад озера. Чотири ватаги перемішано і утворено з них чотири нові кольони, ухвалено конфіскувати духовні маєтки, продати їхні клейноди в користь воєнної каси та спалити замки. Так побіч офіціяльних дванацятьох артикулів стало для них воєнним правилом артикульне письмо, а неділя, призначена на заключення миру, стала датою **загального повстання.**

Загальний зріст роздратування, безупинні льокальні суперечки селян зі шляхтою, вістка про повстання, що від шістьох місяців зростало чим раз більше в Шварцвальді та поширилося аж по Дунай і Лєх, все те вияснює досить скорий вибух селянських повстань по черзі в двох третинах Німеччини. Факт рівночасности всіх часткових повстань доказує, що рухом керували одні люде, які з'орґанізували його при помочі анабаптистів і иньших емісарів. В другій половині березня були вже вибухли несупокої в Віртембергщині, над долішнім Некаром, в Оденвальді, в долішній і середній Франконії; але всюди подавали наперед неділю 2. квітня як день загального вибуху і всюди наступив рішучий удар, масове повстання, в першім тижні квітня. Також альґайські, геґавські і озерянські селяне скликали 1. квітня дзвонами і масовими зборами до таборів всіх здатних до зброї мужчин та розпочали, рівночасно з Бальтрінґенцямн, ворожі кроки проти замків і монастирів.

У Франконії, де цілий рух ґрупувався довкола шістьох осередків, вибухло повстання загально в перших днях квітня. Біля **Нердлінґену** з'орґанізувалися в той час два селянські табори; при їх помочі здобула в місті перевагу революційна партія під проводом **Антона Форнера,** вимусила назначення Форнера на посадника та приєднання міста на бік селян. В **Анспаху** піднялися селяне скрізь між 1. і 7. квітня і повстання розширилося звідсіль аж на Баварію. У **ротенбурськім** окрузі стояли селяне вже від 22. березня під оружжам; в місті Ротенбурзі дрібні міщане і плєбеї під проводом Стефана з **Менцінґену** повалили вже 27. квітня владу патриціїв; але що власне селянські чинитьби були тут головним доходом міста, то й новий уряд заняв супроти селян дуже хитке і двозначне становище. У **вірцбурськім** катедральнім окрузі піднялися загально з початком квітня селяне і малі міста, а в **бамберськім** епископстві мусів епископ через загальне повстання вже по пятьох днях іти на уступки.

Врешті на півночі, на границі Турингії, зібрався сильний **селянський табор біля Більдгавзену.**

В **Оденвальді,** де революційною партією керували **Вендель Гіплєр,** колишній канцлєр ґрафа Гогенльоге, і **Ґеорґ Мецлєр,** господар з Балєнберґу біля Кравтгайму, вибухла буря вже 26. березня. Селяне стягалися зі всіх боків над Тавбером. До них прилучилися теж 2000 люда з табору зпід Ротенбурґа. Ґеорґ Мецлєр обняв провід, і коли прийшли всі скріплення, помашерував 4. квітня на монастир Шенталь над Якстою, де приєдналися до нього селяне з **долини Некару.** Ці останні під проводом **Єкляйна Рорбаха,** господаря з Бекінґену біля Гайльброну, проголосили на неділю 2. квітня повстання у Фляймі, Зонтгаймі і т. д., а рівночасно Вендель Гіплєр напав несподівано з відділом повстанців на Ерінґен та приєднав до повстання дооколичних селян. Обі ці селянські кольони з'єдналися в Шенталю в одну **„велику ватагу",** приняли дванацять артикулів та орґанізували напади на замки і монастирі. Велика ватага мала 8000 люда, гармати і 3000 рушниць. До неї прилучився теж **Фльоріян Ґаєр,** франконський лицар, та з'орґанізував чорний загін, добірний корпус, що складався головно з місцевої залоги з Ротенбурґа і Ерінґену.

Ворожі кроки почав перший віртемберський війт з Некарзульму, ґраф Людвик Гельфенштайн. Він приказав всіх селян, що попали йому в руки, просто вбивати. Проти нього виступила велика ватага. Селян розлютила ця різня, а крім того вістка про поразку ляйпгаймської ватаги, про покарання на горло Якоба Веге та про звірства Трухзеса. Вони вдарили на Гельфенштайна, що подався був до Вайнсберґу. Фльоріян Ґаєр здобув замок, заняв після довгої боротьби місто та взяв в полон ґрафа Людвика і багато лицарів. Слідуючого дня, 17. квітня, відбув Єкляйн Рорбах з найбільш рішучими людьми з ватаги суд над полоненими і казав чотирнацятьох зпоміж них, першого Гельфенштайна, бити різками — що було най-

більш ганебною смертю, яку можна було тільки завдати. Здобуття Вайнсберґу і терористична пімста Єкляйна на Гельфенштайні викликала враження на шляхті. Ґрафи Лєвенштайни приступили до селянської орґанізації, а ґрафи Гогенльоге, що вже давніше були до неї пристали, але не дали ще допомоги, вислали зараз жадану зброю і порох.

Ватажки радили над тим, чи не взяти їм на свого вожда Ґеца з Берліхінґену, „бо він зможе притягнути на їх бік шляхту“. Цей проєкт мав прихильників; але Фльоріян Ґаєр, який бачив в цім настрою селян і ватажків початок реакції, відділився відтак зі своїм чорним загоном від ватаги, вештався сам на власну руку наперед понад Некаром, потім в околиці Вірцбурґу та руйнував всюди замки і попівські гнізда.

Решта ватаги рушила тепер проти Гайльброну. У цім могучім вільнім державнім місті стояла, як майже всюди, проти патриціїв міщанська і революційна опозиція. Остання, в таємній змові з селянами, відчинила вже 17. квітня підчас метушні ворота Ґ. Мецлєрові і Єкляйнові Рорбахові. Селянські ватажки заняли зі своїми людьми місто, яке приступило до братства і дало 1200 ґульденів грішми та відділ добровольців. Наложено контрибуцію на духовенство і членів німецького ордену. Дня 22. селяне лишили малу залогу і відійшли з міста. Гайльброн мав стати осередком для ріжних ватаг, які вислали дійсно сюди своїх делєґатів та вели наради про спільну акцію і спільні жадання селян. Але міщанська опозиція та з'єднані з нею від приходу селян патриції здобули тепер знову перевагу в місті, перешкоджували всяким енерґічним крокам та ждали тільки на княжі війська, щоб зрадити тоді остаточно селян.

Селяне рушили в напрямі Оденвальду. Ґец з Берліхінґену, який ще перед кількома днями віддавався на услуги наперед курфірстові з Пфальцу, потім селянам, а потім знову курфірстові, мусів 24. квітня вступити до євангельського братства та обняти провід великої **білої**

ватаги (в протиставленню до **чорної** ватаги Фльоріяна Ґаєра). Рівночасно був він одначе полоненим селян, які недовірчиво доглядали його та звязали його прибічною радою ватажків, без якої він не міг нічого зробити. Ґец і Мецлєр рушили тепер з селянською масою через Бухен до Аморбаху, де пробули від 30. квітня до 5. травня та підняли цілу околицю Майнцу. Повстанці всюди примушували шляхтичів прилучуватися до повстання і за те не нищили їхніх замків; тільки монастирі палили і ограблювали. Ватага була замітно здеморалізована; найбільш енерґічні люде відійшли з Фльоріяном Ґаєром або з Єкляйном Рорбахом, бо й цей останній покинув її після здобуття Гайльброну, очевидно тому, що як суддя ґрафа Гельфенштайна не міг лишатися довше в ватазі, яка хотіла брататися зі шляхтою. Вже сам цей напір до порозуміння зі шляхтою був ознакою деморалізації. Незабаром Вендель Гіплєр запропонував дуже відповідну реорґанізацію ватаги: приймати на службу ляндскнехтів, які зголошувалися щоденно, та не відновлювати ватаги, як дотепер, щомісячно, розпускаючи старий континґент і набіраючи новий, але задержати постійно ту залогу, що була вже під зброєю і до деякої міри була вправна. Одначе збори громад відкинули оба внесення; селяне розбуяли вже і дивилися на цілу війну як на виправу за добиччю, отже конкуренція ляндскнехтів не могла бути для них вигідна і кромі того вони хотіли задержати право повороту до дому, як тільки їхні кишені були повні. В Аморбаху дійшло до того, що один член гайльбронської ради, Ганс Берлін, перепер навіть у ватажків і в раді ватаги „деклярацію дванацятьох артикулів“, акт, який ломив до решти вістря дванацятьох артикулів та вкладав селянам в уста покірне прохання ласки. Але цим разом селянам було цього надто; вони відкинули деклярацію серед великого крику та обстоювали попередні артикули.

Міжтим прийшов у вірцбурськім окрузі рішаючий зворот. Тамошній епископ, який при першім селянськім

повстанню з початком квітня подався був до твердині Фрауенберґ біля Вірцбурґу та даремне писав на всі боки за допомогою, мусів врешті хвилево піти на уступки. Дня 2. травня відкрито сойм, на якім були заступлені теж селяне. Але заки ще можна було осягнути якінебудь успіхи, переловлено листи, які виявили зрадницькі замисли епископа. Сойм розійшовся зараз і почалися наново ворожі виступи поміж повстаньчими містами і селянами та прихильниками епископа. Сам епископ утік 5. травня до Гайдельберґу; вже на другий день увійшов у Вірцбурґ Фльоріян Ґаєр і чорний загін, а разом з ним **франконська ватага знад Тавберу,** що утворилася була з селян із Мерґентгайму, Ротенбурґу і Ансбаху. 7. травня увійшов теж Ґец з Берліхінґену з великою білою ватагою і почалася облога Фрауенберґу.

У лімбурськім окрузі і в околицях Ельванґену і Галю з'орґанізувалася ще при кінці березня і з початком квітня иньша, ґайльдорфська або **загальна велика ватага.** Вона виступала дуже насильно, підняла повстання в цілій околиці, спалила багато манастирів і замків, м. и. теж замок Гогенштавфен, змушувала всіх селян іти разом з нею, а всіх шляхтичів, навіть цісарських чашників з Лімбурґа, вступати до християнського брацтва. З початком травня вона трібувала вдертися у Віртемберґію, але мусіла уступати. Партикуляризм німецьких дрібних держав не давав і тоді, як і в 1848 р., змоги революціонерам ріжних державних територій поступати спільно. Ґайльдорфська ватага, що була обмежена на малу область, перемогла на своїм терені всякий опір і почала силою конечности занепадати. Вона погодилася з містом Ґміндом, залишила там тільки 500 узброєних людей, а решта розійшлася до дому.

У **Пфальці** утворилися з кінцем квітня на обох берегах Райну селянські ватаги. Вони поруйнували багато замків і монастирів і заняли 1. травня Найштат над Гартою, а день передтим ватага з Брухрайну пере-

йшла на другий беріг і примусила Шпаєр заключити умову. Маршалок із Цаберну з горсткою війська курфірста не міг нічого вдіяти проти них, і 10. травня мусів герцоґ заключити з селянами умову, в якій забезпечував їм полагодження їхніх жаліб на соймі.

Вкінці у **Віртемберґії** вибухло було рано повстання в ріжних околицях. На урахській верховині селяне з'орґанізували вже в лютім союз проти попів і панів, з кінцем березня піднялися селяне з Блявбайрену, Ураху, Мінзінґену, Балінґену і Розенфельду. Ґайльдорфська ватага вдерлася на віртемберґську територію біля Ґепінґену, Єкляйн Рорбах біля Бракенгайму, а недобитки розбитої ляйпгаймської ватаги біля Пфулінґену, та збунтували сільське населення. В иньших околицях вибухли теж поважні несупокої. Вже 6. квітня мусіло місто Пфулінґен переговорювати з селянами про здачу. Уряд австрійського архикнязя був у найбільшім клопоті. Він не мав ніяких грошей і дуже мало війська. Міста і замки були в найгіршому стані та не мали ні війська ні амуніції. Навіть Асперґ був майже без охорони.

Хвилеву поразку уряду довершила його спроба вжити проти селян міські залоги. Дня 16. квітня залога з Ботвару відмовилася машерувати і пішла, замісць на Щтутґарт, на Вуненштайн біля Ботвару та утворила там ядро міщансько - селянського табору, який збільшався швидко. Того самого дня вибухло повстання в окрузі Цаберґав; ограблено монастир Мавльброн та зруйновано цілком багато монастирів і замків. Із сусіднього Брухрайну прийшла для них підмога.

Провід вуненштайнської ватаги обняв **Матерн Фаєрбахер,** член ради з Ботвару, один із провідників міщанської опозиції, який був досить скомпромітований і через те мусів іти разом зі селянами. Він лишився одначе далі дуже поміркований, перешкоджував виконання артикульного письма проти замків, та старався посередничити всюди поміж селянами і поміркованим міщанством. Він не допустив до злуки

Віртемберців з великою білою ватаґою і намовив потім також Ґайльдорфців покинути Віртемберґію. Задля його міщанських тенденцій скинула його ватага вже 19. квітня, але на другий день назначила його знову ватажком. Він був конче потрібний і навіть Єкляйн Рорбах, що 22. прилучився до Віртемберців з двома сотнями рішучих повстанців, не мав иньшого способу, як лишити його на тім місці та обмежитися самому на докладну провірку його діяльности.

18. квітня пробував уряд переговорювати зі селянами на Вуненштайні. Селяне наставали на те, щоб уряд приняв дванацять артикулів, але повновласники не могли, очевидно, зробити цього. Тоді ватага вирушила. Дня 20. квітня була вона в Лявфені, де в останнє відправлено з нічим висланців уряду. 22. вона стояла, в силі 6000 люда, у Бітіґгаймі і загрожувала Штутґартові. Тамошня рада в більшости втекла, провід адміністрації обняв міщанський комітет. Серед міщанства був, як усюди, тойсам партійний розлам між патриціями, міщанською опозицією і революційними плєбеями. Плєбеї відчинили селянам 25. квітня міські брами, і Штутґарт був зараз занятий. Тут переведено повну орґанізацію **великої християнської ватаги,** як називали себе тепер віртемберські повстанці, та установлено певний порядок щодо плати, поділу добичі, харчування і т. д. До неї приєднався відділ Штутґартців під проводом Теуса Ґербера.

Дня 29. квітня виступив Фаєрбахер з цілою ватагою проти Ґайльдорфців, що вдерлися були біля Шорндорфу на віртемберську територію, приєднав до орґанізації цілу околицю і змусив через те Ґайльдорфців до відвороту. Тим робом він не допустив до злуки з радикальними Ґайльдорфцями і до небезпечного скріплення революційного елєменту в своїй ватазі, яким керував Рорбах. Довідавшися, що надходить Трухзес, рушив він зі Шорндорфу проти нього та розтаборився 1. травня біля Кірхгайму понизше Теку.

Так змалювали ми початок і розвиток повстання в тій части Німеччини, яку треба вважати тереном першої ґрупи селянських ватаг. Заки перейдемо до иньших ґруп (Турингія і Гесія, Ельзас, Австрія і Альпи), мусимо подати огляд військових операцій Трухзеса, в яких він, зпершу сам, а потім при допомозі ріжних князів і міст, знищив цю першу ґрупу повстанців.

Ми покинули Трухзеса біля Ульму, куди він звернувся при кінці березня, полишаючи біля Кірхгайму низше Теку обсерваційний корпус під проводом Дітріха Шпета. Корпус Трухзеса, який після злуки зі сконцентрованою біля Ульму союзною підмогою мав несповна десять тисяч люда, з того 7200 піхоти, був одиноким військом, яке можна було ужити до офензиви проти селян. Скріплення приходили до Ульму дуже пиняво, вчасти задля труднощів набору в збунтованих краях, вчасти задля недостачі грошей в урядів, вчасти тому, що невеличкі війська були всюди більш необхідні для оборони твердинь і замків. Як мало війська мали до розпорядимости князі і міста, які не належали до швабського союза, це ми вже бачили. Все залежало отже від успіхів Ґеорґа Трухзеса і союзової армії.

Перше всього звернувся Трухзес проти **бальтрінґенської ватаги,** яка почала міжтим руйнувати замки і монастирі в околиці Ріду. Коли союзне військо почало зближатися, селяне подалися назад до Ріду, але їх там окружено і прогнано з болотів; вони перейшли через Дунай та поховалися по ярах і лісах швабської верховини. Тут не могли їм вдіяти нічого ні кіннота ні артилєрія, що була головною силою союзної армії, і Трухзес не гнався далі за ними. Він рушив проти Ляйпгаймців, що стояли з 5000 люда біля Ляйпгайму, з 4000 в долині Мінделі і з 6000 біля Ілєртісену, зворохобили були цілу околицю, руйнували монастирі і замки та ладилися йти зі всіми трьома кольонами проти Ульму. Здається, що й тут вже була вдерлася поміж селян деяка деморалізація і знищила

мілітарну певність ватаги; бо Якоб Веге старався з гори переговорювати з Трухзесом. Але він мав тепер за собою достаточну військову силу і не вдавався в ніякі переговори, тільки зробив 4. квітня наступ на головну ватагу біля Ляйпгайму і розбив її цілковито. Якоба Веге, Ульриха Шена, і ще двох иньших селянських проводирів зловлено і покарано на горло; Ляйпгайм піддався, і після деяких операцій в околиці був цілий округ втихомирений.

Тут задержав Трухзеса знову до 10. квітня новий бунт ляндскнехтів, які хотіли грабувати і одержати окрему плату. Потім він рушив на південний захід проти **Бальтрінґенців,** які напали міжтим на його добра Вальдбурґ, Цайль і Вольфеґ та облягали його замки. І тут панувало між селянами розбиття. Він побив їх 11. і 12. квітня в часткових бійках та знищив так цілковито бальтрінґенську ватагу. Останки її під проводом попа Фльоріяна подалися взад до **озерянської ватаги.** Проти неї звернувся власне тепер Трухзес. Озерянська ватага, що не тільки висилала свої загони, але приєднала була теж до братства міста Бухгорн (Фрідріхсгафен) і Вольматінґен, відбула 13. квітня в монастирі Залєм велику воєнну раду і рішила виступити проти Трухзеса. Всюди почали зараз бити в дзвони до наступу і в берматінґенськім таборі зібралося 10000 люда, до яких прилучилися ще побиті Бальтрінґенці. Дня 15. квітня вони мали удачний бій з Трухзесом, який не хотів кидати тут своєї армії на рішаючу битву і волів переговорювати тим більше, що, як довідався, наближалися теж Альґайці і Геґавці. Отже 17. квітня він заключив з озерянцями і Бальтрінґенцями на око досить корисну для них умову, на яку селяне без вагання згодилися. Далі довів він до того, що цю умову приняли теж представники горішніх і долішніх Альґайців, а потім відійшов до Віртемберґії.

Трухзесові хитрощі вирятували його тут від неминучої заглади. Коли б він не був з'умів обдурити

слабих, обмежених, переважно вже здеморалізованих селян та їхніх в більшій части нездарних, боязливих і підкупних провідників, тоді був би він зі своєю малою армією замкнений між чотирма кольонами, в силі що найменьше 25—30 000 люда, та був би безумовно пропав. Але ж обмеженість його ворогів, обовязкова для селянських мас, дала змогу йому увільнитися від них власне в тій хвилині, коли вони могли одним ударом покінчити цілу війну, що найменьше для Швабії і Франконії. Озерянці додержували так докладно умови, яка їх вкінці, очевидно, обдурила, що пізніше вхопили навіть за зброю проти власних союзників — Геґавців; Альґайці, замотані своїми провідниками в зраду, відреклися, правда, зараз від неї, але Трухзес був вже безпечний.

Геґавці не були обняті умовою з Вайнґартену, але незабаром дали теж доказ безмежної льокальної обмежености і самолюбного провінціоналізму, через який пропала ціла селянська війна. Коли Трухзес даремне переговорював з ними і відступив до Віртемберґії, вони пішли за ним і стояли все йому під боком; але їм не прийшло на думку злучитися з віртемберською великою християнською ватагою і то через те, що Віртемберці і Наднекарці відмовили були їм колись помочі. Отже коли Трухзес був уже досить віддалився від їх батьківщини, вони завернули спокійно і пішли в напрямі Фрайбурґу.

Ми лишили Віртемберців під проводом Матерна Фаєрбахера біля Кірхгайму понизше Теку; обсерваційний корпус, який був лишений там Трухзесом під проводом Дітріха Шпета, відійшов був до Ураху. Фаєрбах, зробивши невдачну спробу наступу проти Ураху, звернувся проти Ніртінґену і розписав письма до всіх сусідних повстаньчих ватаг, щоби дали йому допомогу для рішаючої битви. І справді з віртемберського поділля і з области Ґай прийшли значні скріплення. З'окрема наближалися в двох сильних ватагах ґайські селяне, що згуртувалися коло недобитків ляйпгаймської

ватаги, яка уступила була аж до західної Віртемберґії та зворохобила цілу горішню долину Некару і Наґольду аж по Беблінґен і Лєонберґ. Дня 5. травня вони злучилися під Ніртінґеном з Фаєрбахером. Трухзес вдарив на з'єдинені ватаги біля Бетлінґену. Їх скількість, артилєрія і позиція здивували його; своїм звичайним способом він зачав зараз переговорювати та заключив зі селянами перемирря. Але ледви дав він їм всякі запевнення, як вже напав на них 12. травня **підчас перемирря** та змусив їх до рішаючої битви. Селяне ставили довгий і завзятий опір, аж врешті задля зради міщанства Бетлінґен впав у руки Трухзеса. Через те ліве крило селян втратило свою опору, було відперте й околене. Битва була тим рішена. Серед нездисциплінованих селян зчинився нелад і почалася дика втеча; кого союзна кіннота не вбила або не взяла в полон, той кидав зброю і втікав до дому. Велика християнська ватага і з нею ціле віртемберське повстання були цілковито розбиті. Теус Етлінґен втік до Еслінґену, Фаєрбахер до Швайцарії, а Єкляйна Рорбаха зловили та поволікли в кайданах аж до Некарґартаху. Тут Трухзес казав привязати його до стовпа, наскладати навколо дерева і живцем пекти його поволі на вогні, а сам бенкетував зі своїми лицарями та любувався цим лицарським видовищем.

З Некарґартаху вдерся Трухзес у Крайхґав, щоб піддержати там операції курфірста з Пфальцу. Курфірст збирав міжтим війська, а як довідався про успіхи Трухзеса, зломив зараз умову зі селянами, напав 23. травня на Брухрайн, заняв після завзятого опору Мальш, спалив його, ограбив багато сіл і обсадив Брухзаль. Рівночасно Трухзес напав на Епінґен та полонив тамошнього провідника руху, Антона Айзенгута, якого курфірст казав зараз покарати на горло разом з дванацятьма иньшими селянськими ватажками. Тим робом були усмирені Брухрайн і Крайхґав та мусіли заплатити коло 40000 ґульденів контрибуції. Оба війська, Трухзесове — що в дотеперішніх битвах змаліло до

6000 люда — і курфірстове (6500), злучилися тепер і вирушили проти Оденвальдців.

Вістка про бетлінґенську поразку викликала загальний переляк між повстанцями. Вільні державні міста, що попали були під тверду руку селян, відітхнули нараз знову. Гайльброн почав перший кроки для поєднання зі швабським союзом. В Гайльброні перебувала селянська канцелярія і делєґати ріжних ватаг, що нараджувалися над внесеннями, які мали бути поставлені від імені всіх селянських повстанців цісареві і державі. У тих переговорах, що мали мати загальне, обовязуюче для цілої Німеччини значіння, показалося знову, що ніодин стан, навіть селянський, не був ще досить розвитий, шоби зі свого становища перебудувати цілість німецьких відносин. Зараз показалося, що задля того треба було приєднати шляхту і особливо міщанство. Провід переговорів дістав у свої руки **Вендель Гіплєр.** З усіх провідників руху зрозумів Вендель Гіплєр істнуючі відносини найбільш правдиво. Не був він ні таким далекосяглим революціонером, як Мінцер, ні таким селянським репрезентантом, як Мецлєр і Рорбах. Задля свого всебічного досвіду, свого практичного знання взаїмного відношення поодиноких станів він не міг заступати виключно одного стану, що був замішаний в боротьбі, проти другого. Коли Мінцер, як представник початків пролєтаріяту, тої кляси, яка стояла поза звязками дотеперішньої офіціяльної суспільности, дійшов до передчуття комунізму, то Вендель Гіплєр, як представник, так сказати би, пересічі всіх поступових елєментів нації, дійшов до передчуття **модерної міщанської суспільности.** Засади, які він заступав, жадання, які він ставив, не обіймали вправді безпосередно можливого, але були тільки дещо ідеалізованим, конечним результатом істнуючого розкладу февдальної суспільности; і селяне були змушені згодитися на них, оскільки вони хотіли укладати проєкти законів для цілої держави. Так тут у Гайльброні прибрала більш позитивну форму централізація, якої

домагалися селяне, але вона ріжнилася цілковито від того, що розуміли під нею селяне. Вона проявлялася напр. в установленню єдности монети, міри і ваги, в знесенню внутрішніх мит і т. д., одним словом в жаданнях, які були далеко більше в інтересі міщан, ніж селян. Так були теж пороблені уступки для шляхти, що стоять дуже близько до модерного викупу та зміряли остаточно до переміни февдальної земельної власности на міщанську. Одним словом, селянські жадання, сформуловані як „державна реформа", мусіли підчинятися не хвилевим жаданням, лиш дефінітивним інтересам міщан.

Ще в Гайльброні радили над тою державною реформою, як автор „декларації дванацятьох артикулів", Ганс Берлін, поїхав на зустріч Трухзесові, щоб переговорювати з ним від імені патриціїв і міщанства щодо здачі міста. Зраду піддержав реакційний рух в місті, і Вендель Гіплєр мусів зі селянами втікати. Він удався до Вайнсберґу і старався зібрати там недобитки Віртемберців та невеличкі війська Ґайльдорфців. Але з наближенням пфальцького курфірста і Трухзеса він мусів і звідсіль утікати та подався до Вірцбурґу, щоби притягнути до акції велику білу ватагу. У тім часі союзові і курфірстові війська підбили цілу долину Некару, змусили селян складати нову присягу вірности, спалили багато сіл та повбивали або повісили всіх селянських втікачів, що попали їм у руки. Сам Вайнсберґ спалено з пімсти за вбивство Гельфенштайна.

Міжтим злучені під Вірцбурґом ватаги облягали Фрауенберґ і дня 15. травня зробили завзятий, але даремний наступ на твердиню. Чотириста найкращих повстанців, переважно з загону Фльоріяна Ґаєра, лишилося в окопах мертвих або ранених. Два дні пізніше, 17. травня, прийшов Вендель Гіплєр і скликав воєнну раду. Він пропонував лишити під Фрауенберґом лиш чотири тисячі повстанців, а з цілою головною силою, біля 20000 люда, розложитися табором на очах Трухзеса біля Кравтгайму над Якстою, щоби

там концентрувати всі скріплення. Плян був знаменитий; тільки при помочі великої маси і чисельної переваги можна було мати надію побити княже військо, що доходило тепер до 13 000 вояків. Але деморалізація і упадок духа серед селян були надто великі, щоб яканебудь енерґічна акція могла ще вдатися. Ґец з Берліхінґену виступив тепер явно як зрадник і причинився теж до здержання ватаги. Плян Гіплєра не був виконаний. Замісць того ватага, як звичайно, почала розбиватися. Велика біла ватага рушила в похід аж 23. травня, а Франконці обіцяли піти зараз за ними. Відділи з анспахського маркґрафства, які стояли у Вірцбурґу, відійшли 26. травня до дому на вістку, що маркґраф почав воювати з селянами. Решта осадників, разом з чорним загоном Фльоріяна Гаєра, заняла становище біля Гайдінґсфельду, недалеко від Вірцбурґу.

Дня 24. травня прибула велика біла ватага до Кравтгайму в не дуже то боєздатнім стані. Тут багато її членів довідалося, що їхні села присягли знову Трухзесові, та взяли те за притичину, щоб вертати до дому. Ватага посунулася далі до Некарзульму та почала 28. переговорювати з Трухзесом. Рівночасно були розіслані післанці до Франконців, Ельзасців і шварцвальдських Геґавців з закликом, щоб ті негайно висилали допомогу. З Некарзульму подався Ґец назад до Ерінґену. Ватага маліла з дня на день; сам Ґец з Берліхінґену пропав теж підчас маршу. Він вернув до дому, а передтим переговорював ще через свого побратима Дітріха Шпета з Трухзесом в справі свого переходу. Наслідком фальшивих вісток, буцім то ворог зближається, на безрадну і слабодушну масу найшов нагло біля Ерінґену панічний переляк; ватага розбіглася в повному неладі і тільки з трудом вдалося Мецлєрові і Вендельові Гіплєрові здержати біля 2000 люда, яких повели вони знову на Кравтгайм. Міжтим надійшло 5000 люда франконської підмоги, але що Ґец, очевидно в зрадницькім замірі, казав їй

машерувати в бік через Лєвенштайн до Ерінґену, вона розминулася з великою ватагою і пішла в напрямі Некарзульму. Це містечко, заняте кількома відділами великої білої ватаги, облягав Трухзес. Франконці надійшли в ночі і побачили вогні союзового табору; але їхні ватажки не мали відваги нападати та відступили до Кравтгайму, де найшли нарешті останки великої білої ватаги. Коли відсіч не приходила, Некарзульм здався 29. союзовому війську; Трухзес казав зараз покарати на горло тринацять селян та рушив далі проти ватаги, руйнуючи і плюндруючи все огнем і мечем. Румовища та повішені селяне на деревах значили його дорогу в долинах Некару, Кохеру і Яксти.

Біля Кравтгайму стрінуло союзове військо селян, які під натиском Трухзеса з боку відступили були до Кеніґсгофену над Тавбером. Тут заняли вони становища, маючи 8000 люда і 32 гармати. Трухзес підступив до них потайки через гори і ліси, вислав наперед околюючі кольони та напав на ватагу 2. червня з такою нагальністю і енерґією, що, не зважаючи на дуже завзяту оборону аж до ночі, багато кольон було цілковито розбитих. Як звичайно, причинилася і тут головно до знищення повстаньчого війська союзова кіннота, т. зв. „селянська смерть“. Вона кинулася була на селян, що вже були зломані артилєрією, пальбою з рушниць та наступами на ратища, розбила їх цілковито та вбивала одинцем. Як воював Трухзес зі своєю кіннотою, на те вказує доля 300 міщан з Кеніґсгофу, що були в селянськім війську. Їх вирубали підчас битви так, що лишилося тільки 15, і з тих 15-ти ще чотиром зрубали пізніше голови.

Так справився Трухзес з Оденвальдцями, Наднекарцями і долішніми Франконцями, усмирив далі загонами, паленням цілих сіл та незлічимими смертними карами цілу околицю і вирушив вкінці проти Вірцбурґу. По дорозі він довідався, що під Зульцдорфом стоїть друга франконська ватага під проводом Фльоріяна

Ґаєра і Ґреґора з Бурґ-Бернсгайму і зараз звернувся проти неї.

Фльоріян Ґаєр переговорював від часу невдатного наступу на Фрауенберґ головно з князями і містами, з'окрема з Ротенбурґом і з анспахським маркґрафом Казимиром, щодо їхнього приступлення до селянського брацтва, але вістка про поразку під Кеніґсгофеном відірвала його нагло від того. До його ватаги прилучилася анспахська під проводом Ґреґора з Бурґ-Бернсгайму. Ця ватага була що тільки утворилася. Маркґраф Казимир умів чисто гогенцолєрнським способом шахувати селянське повстання в своїй области то обіцянками то військовою погрозою. До всіх чужих ватаг він відносився цілком невтрально, коли вони не притягали до себе анспахських підданих. Ненависть селян він старався звернути головно на духовні фундації та думав збагатитися остаточно їх конфіскатою. Притім він зброївся ввесь час та ждав на розвиток подій. Ледви наспіла вістка про битву під Бетлінґеном, як почав він зараз ворожі кроки проти селянських повстанців, руйнував і палив їхні села та казав багато з них вішати і вбивати. Але селяне згуртувалися швидко та побили його 29. травня біля Вінцгайму під проводом Ґреґора з Бурґ-Бернсгайму. Коли вони гналися за ним, дійшла до них вістка про скрутне становище Оденвальдців. Зараз звернулися вони до Гайдінґсфельду, а звідсіль разом з Фльоріяном Ґаєром знов до Вірцбурґу (2. червня). Не маючи все ще вістки про Оденвальдців, лишили вони тут 5000 селян, а з 4 тисячами пішли за иньшими, — решта розбіглася. Фальшиві вістки про вислід битви під Кеніґсгофеном змилили їх; під **Зульцдорфом** напав на них Трухзес і розбив їх цілковито. Трухзесове військо урядило, як звичайно, страшну різню. Фльоріян Ґаєр зібрав останки свого чорного загону, 600 люда, і пробився до села Інґольштату. Двіста його людей обсадило церкву і кладбище, а 400 замок. Пфальцькі війська гналися за ним; одна їх кольона, в силі 1200 люда, заняла село і під-

палила церкву; хто не згинув у вогні, того вбито. Потім пфальцьке військо вибило діру в старім замковім мурі і пробувало йти приступом. Селяне сховалися за середнім муром і двічі відбивали приступ. Але військо розвалило і той другий мур та пішло третій раз приступом, який їм і вдався. Половину Ґаєрових людей вирубано; з останніми двома сотками він втік щасливо. Але його захист відкрито вже на другий день (Зелений понеділок); пфальцьке військо окружило ліс, в якім він був сховався, та вирізало цілу ватагу. За оба ці дні полонено тільки сімнацять повстанців. Сам Фльоріян Ґаєр пробився знову з кількома найвідважнішими та пішов до Ґайльдорфців, що зібралися були знову в силі 7000 люда. Але через пригноблюючі вістки зі всіх боків ватага була знову здебільша в розкладі. Він пробував збірати ще недобитки по лісах, але 9. червня заскочило його біля Галю військо і він поліг у бою.

Трухзес, що вже зараз після перемоги під Кеніґсгофеном подав про те вістку обложеним на Фрауенберґу, пішов тепер на Вірцбурґ. Рада порозумілася потайно з ним так, що союзове військо могло в ночі на 7. червня окружити місто з 5 тисячами селян, що в нім були, а на другий день вранці увійшло без удару мечем до міста через відчинені радою ворота. Наслідком цеї зради вірцбурських патриціїв роззброєно останню франконську селянську ватагу та зловлено всіх її провідників. Трухзес казав зараз 81-ому з них зрубати голови. Тепер почали прибувати до Вірцбурґу по черзі ріжні франконські князі; сам вірцбурський епископ, бамберський епископ і маркґраф з Бранденбурґ-Анспаху. Ласкаві панове розділили ролі поміж себе. Трухзес рушив разом з бамберським епископом, який зломив тепер зараз заключену зі селянами умову та віддав свій край на поталу розбійницьким ордам союзового війська. Маркґраф Казимир руйнував свій власний край. Спалено Тайнінґен; ограблено або знищено вогнем безліч сіл; притім маркґраф відбував

в кождім місті кріваві суди. В Найштаті над Айшою казав він зрубати голови 18 повстанцям, а в бірґельській мархії 43. Звідсіль пішов він до Ротенбурґу, де патриції зробили були вже контрреволюцію і увязнили Стефана з Менцінґену. Ротенбурські дрібні міщане і плебеї мусіли тепер тяжко покутувати за те, що так двозначно заховувалися супроти селян, що відмовляли їм всякої допомоги, що в своїм льокальнім еґоїзмі настоювали на нищенню сільського промислу в користь міських цехів та неохочо зрікалися міських доходів, які плили з февдальних селянських зобовязань. Шіснацять із них маркґраф казав покарати на горло, першого між ними, очевидно, Менцінґена. — Вірцбурський епископ бушував таксамо по своїй области, всюди грабив, руйнував та палив. Підчас свого переможного походу казав він покарати на горло 256 повстанців та закінчив своє діло після повороту до Вірцбурґу, покаравши на горло ще 13 вірцбурських міщан.

У майнцськім окрузі привернув спокій без опору ґубернатор, епископ Вільгельм зі Штрасбурґу. Він казав тільки 4 покарати на горло. Фровен Гутен, родич Ульриха, напав додатково на область Райнґав, що була перше теж збунтувалася, але там вже все давно було розійшлося до дому. Він „усмирив“ її цілковито, покаравши на горло 12 провідників. У Франкфурті, що пережив теж поважні революційні рухи, був удержаний спокій наперед через уступчивість ради, а пізніше при помочі наймлених військ. У надрайнському Пфальці зібралося після зломання умови курфірстом знову біля 8000 селян, які почали наново палити монастирі і замки; але трієрський архиепископ пішов з допомогою цабернському маршалкові і побив їх вже 23. травня біля Пфедерсгайму. Повстання покінчилося тут численними звірствами (в самім Пфедерсгаймі покарано на горло 82) і заняттям Вайсенбурґа дня 7. червня.

Зі всіх ватаг були дотепер нерозбиті ще дві: геґавсько-шварцвальдська і альґайська. З ними обома інтриґував архикнязь Фердинанд. Як маркґаф Казимир

і иньші князі старалися використати повстання для присвоєння духовних маєтків і князівств, так він старався використати його для побільшення своїх австрійських посілостей. Він переговорював з ватажком Альґайців Вальтером Бахом і з ватажком Геґавців Гансом Мілєром з Бульґенбаху, та старався намовити селян, щоби вони заявилися за прилученням до Австрії. Але хоч оба ватажки далися підкупити, не могли вони добитися у своїх ватагах нічого більше крім того, що Альґайці заключили з архикнязем перемирря і заховували проти Австрії невтральність.

Вертаючи з Віртемберщини, зруйнували **Геґавці** багато замків та стягнули нові сили з земель баденського маркґрафства. Дня 13. травня вирушили вони проти Фрайбурґа, обстрілювали його від 18-ого та війшли 23-го після здачі до міста. Звідсіль пішли вони проти Штокаху і Радольфцелю та провадили довгий час безуспішну партизантку проти залоги цих міст. Тоді ці міста, а разом з ними шляхта і сусідні міста, покликали на поміч на основі вайнґартенської умови озерянських селян, і колишні повстанці з озерянської ватаги, в силі 5000 люда, виступили проти своїх союзників. Така сильна була льокальна обмеженість цих селян. Тільки 600 зпоміж них відмовлялися, хотіли злучитися з Геґавцями, але їх змасакровано. Але Геґавці, намовлені підкупленим Гансом Мілєром з Бульґенбаху відступили були вже від облоги, а коли зараз після цього Ганс Мілєр втік, вони розійшлися в більшій части до дому. Решта окопалася біля гільцінґської стежки; там розбили і знищили їх 16. червня свобідні вже тоді війська. Швайцарські міста старалися посередничити в заключенню умови з Геґавцями, але Ганса Мілєра, не зважаючи на його зраду в Лявфенбурґу, зловлено і покарано на горло. У Брайсґав відірвався тепер від селянського союза також Фрайбурґ (17. липня) і вислав військо проти нього; але й тут задля слабости княжих військ прийшло 18. вересня до умови в Офенбурзі, до якої прилучилася теж область Зунд-

ґав. Ще раз вхопили за зброю задля тиранства ґрафа з Зульцу, вісім шварцвальдських громад і Клєтґавці, які ще не були обеззброєні, але в жовтні їх побито. 13. падолиста були Шварцвальдці змушені заключити умову, а 6. грудня впав Вальдсгут, останнє заборало повстання над горішнім Райном.

Альґайці почали були від часу відходу Трухзеса наново свою кампанію проти монастирів і замків та мстилися завзято за плюндрування союзових військ. Проти них стояло тільки трохи війська, яке робило лиш де-не-де малі напади, але не важилося ніколи йти за ними в ліси. В червні вибух у Мемінґені, який дотепер державя досить невтрально, рух проти патриціїв; його здавлено тільки через те, що припадково були близько деякі союзові війська, які встигли ще прийти в відповідний час з допомогою патриціям. Шапелєр, проповідник і провідник плєбейського руху, втік до Санкт Ґалєн. Тепер селяне виступили перед місто і хотіли вже розвалювати мури, коли довідалися, що з Вірцбурґу надходить Трухзес. 27. червня вирушили вони проти нього двома кольонами через Бабенгавзен і Оберґінцбурґ. Архикнязь Фердинанд трібував ще раз приєднати селян для австрійського дому і, опираючися на заключенім з ними перемиррю, зажадав від Трухзеса, щоб не йшов далі проти селян. Але швабський союз приказав йому вдарити на них, тільки заборонив палити і руйнувати; одначе Трухзес був надто розумний, шоб мав зректися свого першого і рішаючого воєнного засобу, навіть хоч би і міг вдержати карність серед своїх ляндскнехтів, що від боденського озера аж над Майн переходили від насилля до насилля. Селяне заняли становище поза Ілєром і Люйбасом, маючи 23 000 люда. Трухзес стояв проти них з 11 000. Становища обох військ були міцні; кіннота не могла виступати на тім терені і коли Трухзесові ляндскнехти стояли вище від селян своєю орґанізацією, військовими засобами і карністю, то Альґайці мали в своїх рядах багато вислужених

вояків і досвідчених ватажків, а крім того багато гармат з доброю обслугою. 19. липня почали союзові війська канонаду, яка продовжувалася і 20-ого з обох боків, але без успіху. 21-го перейшов до Трухзеса Ґеорґ з Фрундсберґу з 300 ляндскнехтами. Він знав багато селянських ватажків, які служили під ним в італійських війнах, та почав з ними переговори. Де не вистарчали військові засоби, там помогла зрада. Вальтер Бах і багато иньших ватажків та гарматчиків далися підкупити. Вони казали підпалити всі запаси пороху селян та намовили ватагу, щоб трібувала окружити ворога. Але ледви селяне вийшли зі своїх укріплених становищ, як попали в засідку, яку заставив на них Трухзес в порозумінню з Бахом і иньшими зрадниками. Вони не могли боронитися, тим більше, що їхні ватажки — зрадники — покинули їх ніби то, щоб розслідити терен, та були вже в дорозі до Швайцарії. Тим чином були дві селянські кольони цілковито розбиті, третя під проводом Кнопфа з Люйбасу була ще спосібна уступати в порядку. Вона станула ще раз до бою на Колєнберґу під Кемптеном, де її окружив Трухзес. І тут він не важився вдарити на неї; він відрізав їй тільки довіз і старався її деморалізувати тим, що казав спалити в околиці до 200 сіл. Голод і вид палаючих власних жилищ допровадив врешті селян до того, що вони піддалися (25. липня). Більш, як 20, було зараз покарано на горло. Кнопф з Люйбасу, одинокий з провідників ватаги, що не зрадив був свого прапору, втік до Бреґенцу; але його увязнили і після довгого вязнення повісили.

Тим закінчилася швабсько-франконська селянська війна.

VI.

Зараз після вибуху перших заворушень у Швабії вернув **Томас Мінцер** назад до **Туринґії** і замешкав з кінцем лютого або з початком березня у вільнім державнім місті **Мільгавзені**, де його партія була най-

сильніша. Нитки цілого руху були в його руках; він знав що в південній Німеччині зривається загальна буря, і взяв на себе завдання зробити з Турингії осередок руху для північної Німеччини. Тут найшов він надзвичайно плодовитий ґрунт. Сама Турингія, головний осередок реформаційного руху, була розбурхана в найвищому ступні; матеріяльна нужда гнобленого селянства і кружляючі революційні, релігійні і політичні доктрини підготовили загальне повстання також у сусідних краях, в Гесії, Саксонії і в околицях Гарцу. У Мільгавзені ціла маса дрібного міщанства була за радикальним напрямком Мінцера і не могла діждатися тої хвилини, коли зможе кинути проти гордих патриціїв свою чисельну перевагу. Мінцер мусів сам впливати успокоюючо, щоб не виступити перед слушним моментом; але його учень Пфайфер, що керував тут рухом, був вже так скомпромітувався, що Мінцер не міг вже здержати вибуху, і Мільгавзен зробив свою революцію вже 17. березня 1525, отже ще перед загальним повстанням в південній Німеччині. Стара патриціївська рада була скинена і влада передана в руки нововибраної „вічної ради“, президентом якої був Мінцер.*)

Найгірше, що може стрінути провідника екстремної партії, це те, коли він змушений перебрати владу тоді, як рух ще не доспів для панування тої кляси, яку він заступає, і для переведення тих порядків, яких вимагає панування цеї кляси. Що він **може** робити, це не залежить від його волі, лиш від висоти, до якої дійшло

*) Не меньше пишний від опису повстання Гутена і Зікінґена є Енґельсів опис диктатури Мінцера в Мільгавзені. Тільки що до **фактичного** боку доповнюють його знову досліди Кавтского. Мінцер не дійшов був ніколи в Мільгавзені до керми в раді, тільки лишився все простим проповідником без рішаючого впливу. Також Пфайфер не був властиве його учнем, тільки заступав дрібно-міщанський напрямок, що ріжнився в суті від комунізму Мінцера і був для нього скорше перешкодою. Правда: те, що Мінцер був у тяжшім положенню, ніж думав Енґельс, скріпляє тільки Енґельсові докази.

противенство ріжних кляс, і від ступня розвитку матеріяльних умов істнування, продукційних і транспортових відносин, від чого залежить кождочасний ступінь розвитку клясових противенств. Що він **повинен** робити, чого жадає від нього власна партія, це знов не залежить від нього і не від ступня розвитку клясової боротьби та її умов; він звязаний своїми дотеперішніми доктринами і жаданнями, які знову випливають не з хвилевого становища суспільних кляс проти себе і не з хвилевого більш або меньш припадкового стану продукційних і транспортових відносин, тільки від більшого або меньшого зрозуміння загальних вислідів суспільного і політичного руху. Так з конечности стоїть він перед ділємою, яка не дається розвязати: що він **може** робити, те противиться його цілому дотеперішньому виступові, його принципам і безпосередньому інтересові його партії; а те, що він **повинен** робити, не дасться перевести. Одним словом він змушений заступати не свою партію, не свою клясу, тільки ту клясу, для панування якої рух вже доспів. Він мусить в інтересі самого руху заступати інтереси чужої йому кляси, а свою власну клясу збувати фразами й обіцянками, запевненням, що інтереси тої чужої кляси це її власні інтереси. Хто попаде в таке скрутне становище, цей неминуче пропащий. У найновіших часах ми бачили теж приклади цього; пригадаємо тільки на становище, яке займали підчас останнього тимчасового французького уряду представники пролєтаріяту, хоча вони самі репрезентували тільки дуже низький ступінь розвитку пролєтаріяту. Хто після цих досвідів лютового уряду — не згадуючи вже про наші благородні німецькі тимчасові уряди і державні реґентства — може ще спекулювати на урядові становища, мусить бути або надмірно обмежений або належати до крайньої революційної партії що найбільше тільки фразою.

Становище Мінцера як провідника Вічної Ради в Мільгавзені було ще більш ризиковне, як котрогонебудь иньшого модерного революційного провідника.

Не лиш тодішній рух, але цілий його вік не був ще доспів до переведення тих ідей, які він сам тільки неясно почав передчувати. Клясі, яку він репрезентував, було ще далеко до повного розвитку, щоб вона була спосібна поневолити і перетворити цілу суспільність, вона була власне ще в стадії повставання. Суспільний переворот, що істнував в його уяві, мав ще дуже мало основ в дійсних матеріяльних відносинах, бо ці останні підготовляли що лиш такий суспільний лад, який був власне противенством вимріяного ним суспільного ладу. Крім того був він звязаний своїми дотеперішніми проповідями про християнську рівність і евангельську спільну власність; він мусів що найменьше пробувати перевести їх в діло. Проголошено отже спільність всякого матеріяльного добра, рівний обовязок всіх працювати та знесення всякої влади. Але на ділі Мільгавзен лишився республіканським державним містом із дещо здемократизованим ладом, з сенатом, вибираним загальним голосуванням, який стояв під контролем форума, та з заімпровізованим наборзі натуральним прохарчуванням убогих. Суспільний переворот, який здавався таким страшним для сучасних протестантських міщан, не виходив на ділі ніколи поза слабу і несвідому спробу передчасного утворення пізнішої міщанської суспільности.

Сам Мінцер відчував, здається, глибоку пропасть поміж своїми теоріями і безпосередньою реальною дійсністю, пропасть, яку він мусів помітити тим виразніше, чим більше перекривлено відбивалися його ґеніяльні погляди в простацьких головах його прихильників. Він кинувся з нечуваним навіть для нього завзяттям до поширення й орґанізації руху; він писав листи й розсилав на всі боки післанців і емісарів. Його письма і проповіди дишуть революційним фанатизмом, який навіть після його попередніх писем мусить викликувати здивування. Наївний молодечий гумор революційних памфлєтів Мінцера щез цілковито; спокійна, вияснююча мова фільософа, давніше така

йому близька, не появляється більше. Мінцер стає тепер цілком революційним пророком; він ширить без перестанку ненависть до пануючих кляс, він підсичує найбільш дикі пристрасти і говорить ще лиш тільки насильними фразами, які вкладало в уста старозавітнім пророкам релігійне і національне божевілля. Після стилю, до якого він мусів привикати, можна бачити, на якому ступні освіти стояла публика, на яку він мав впливати.

Приклад Мільгавзену і Мінцерова аґітація мали скоро широкий вплив. **У Турингії, Айхсфельді, на Гарці, у саксонських герцоґствах, в Гесії і Фульді, в горішній Франконії і Фоґтлянді,** всюди піднімали селяне повстання, збиралися в ватаги і палили замки й монастирі. Мінцер був більш-меньш признаний провідником цілого руху, а Мільгавзен лишився головним осередком руху, зате в Ерфурті переміг чисто міщанський рух, а пануюча там партія займала супроти селян постійно двозначне становище.

У Турингії були князі з початку таксамо безрадні і безсильні супроти селян, як у Франконії і Швабії. Аж в останніх днях квітня вдалося гесенському ляндґрафові стягнути один корпус — тому самому ляндґрафові Пилипові, побожність якого вміють стільки розхвалювати протестантські і міщанські реформаційні історії. Про його ганебні вчинки проти селян ми почуємо зараз маленьке слівце. Кількома швидкими рухами і певним виступом ляндґраф Пилип покорив швидко найбільшу частину свого краю, стягнув нові війська і рушив потім в область свого дотеперішнього ленного зверхника, опата з Фульди. 3-ого травня побив він фульдську селянську ватагу під Фрауенберґом, покорив цілий край та використав цю нагоду, щоб не тільки звільнитися цілком від опатового зверхництва, але щоб перемінити навіть фульдську опатію в гесенське ленно — очевидно, з застереженням її пізнішого секуляризовання. Потім він заняв Айзенах і Лянґензальцу, злучився з військом саксонського герцоґа і вирушив проти

головного осідку повстання — Мільгавзену. Мінцер зібрав свої військові сили, біля 8000 люда з одною гарматою, під Франкенгавзеном. Але туринґська ватага не мала цілковито тої боєздатности, яку виказувала частина швабських і франконських ватаг супроти Трухзеса; вона була лихо узброєна і лихо здисциплінована, мала мало вислужених вояків і не мала цілком провідників. Сам Мінцер не мав, очевидно, найменьшого військового знання. Та проте князі вважали потрібним ужити і тут тої тактики, яка стільки разів помогла Трухзесові до перемоги: то б то віроломства. 16-ого травня почали вони переговори, заключили перемирря та, ще заки минуло перемирря, напали нагло на селян.

Мінцер стояв зі своїми на так званій ще сьогодня „горі битви“ (Schlachtberg), за укріпленнями з возів. Знеохочення серед ватаги зросло вже дуже. Князі обіцювали амнестію, коли ватага видасть їм живцем Мінцера. Мінцер уставив всіх в коло і піддав під дискусію пропозицію князів. Один лицар і один піп висловилися за здачею; Мінцер казав випровадити їх посеред кола і зрубати їм голови. Цей акт терористичної енерґії, принятий рішучими революціонерами з радістю, привернув знову деякий порядок у ватазі; але врешті була б вона таки розійшлася в більшій части без опору, коли б не завважено, що княжі ляндскнехти окружили цілу гору і, не зважаючи на перемирря, починають наближатися густою лавою. Швидко почав формуватися поза возами фронт, але кулі з гармат і рушниць почали вже бити в напів безборонних, непривичних до бою селян, і незабаром ляндскнехти дійшли були до возів. Після короткого опору лінія возів була проломана, селянські гармати були здобуті, а самі селяне розігнані. Вони розбіглися в дикому неладі та попадали легко в руки околюючих кольон і кінноти, які уладили між ними нечувану різню. На 8000 селян вбито було понад 5000; решта втекла до Франкенгавзену, а за ними рушила княжа кіннота.

Місто було заняте. Раненого в голову Мінцера відкрито в одній хаті і взято в полон. 25-ого травня піддався теж Мільгавзен; Пфайфер, що був там лишився, втік, але його зловили в айзенахськім окрузі.

Мінцера тортуровали в присутности князів, а потім стяли йому голову. Він ішов на місце кари з тою самою відвагою, з якою жив. Коли його карали, мав він найбільше двацятьвісім років. І Пфайфера теж покарали на горло; крім їх обох ще багато иньших. У Фульді почав свій крівавий суд чоловік божий, Пилип гесенський; він і саксонські князі приказали між иньшим покарати на горло в Айзенаху 24 повстанців, в Лянґензальці 41, по битві під Франкенгавзеном 300, в Мільгавзені понад 100, біля Гермару 26, біля Тунґеди 50, біля Занґергавзену 12, в Ляйпціґу 8, не згадуємо вже про калічення і иньші лагідніші кари, граблення і палення сіл і міст.

Мільгавзен мусів зректися своєї державної безпосередности, його влучено до саксонських країв цілком так, як фульдську опатію до гесенського ляндґрафства.

Князі пішли тепер через туринґський ліс, де франконські селяне з більдгавзенського табору злучилися були з туринґськими селянами та спалили багато замків. Перед Майнінґеном прийшло до битви; селяне були побиті і уступили до міста. Але місто замкнуло нагло перед ними брами і грозило, що вдарить на них ззаду. Ватага опинилася через цю зраду своїх союзників у скрутнім положенню, почала з князями переговорювати щодо здачі і розбіглася ще підчас переговорів. Більдгавзенський табор розійшовся був уже давно, і так з розбиттям цеї ватаги були знищені останки повстанців із Саксонії, Гесії, Туринґії і горішньої Франконії.

В **Ельзасі** повстання вибухло пізніше, ніж на правім боці Райну. Аж у половині квітня підняли повстання селяне в штрасбурськім епископстві, а за ними незабаром селяне з горішнього Ельзасу і з Зундґав.

18-ого квітня одна селянська ватага в горішнім Ельзасі ограбила монастир Альтдорф; иньші ватаги потворилися біля Еберсгайму і Бару, також в долині Вілєру і Урбісу. Вони сконцентрувалися незабаром в одну велику долішно-ельзаську ватагу, займали міста й містечка та руйнували монастирі. Всюди покликали кождого третього мужчину до війська. Дванацять артикулів цеї ватаги були значно більше радикальні, ніж швабсько-франконські.

Одна долішно-ельзаська кольона сконцентрувалася з початком травня біля Ст. Гіполіту і, після невдачної спроби заняти це місто, захопила в свої руки в порозумінню з міщанами 10. травня Баркен, 13-ого Рапольдсвайлєр, 14-ого Райхенваєр, рівночасно друга вирушила під проводом Еразма Ґебера проти Штрасбурґу і думала несподівано напасти на нього. Спроба не вдалася і кольона звернулася тепер в напрямку Воґезів, зруйнувала монастир Мауерсмінстер та обложила Цаберн, який здався 13. травня. Звідсіль рушила вона на льотринську границю і зворохобила сумежну частину цього князівства, а рівночасно укріпила гірські переходи. Біля Гербоцгайму над Зарою і біля Найбурґу утворено великі табори; біля Зарґемінду окопалося 4000 німецько-льотринських селян; врешті дві висунені наперед ватаги: кольбенська в Воґезах під Штільценбруном і клєбурська під Вайсенбурґом, заслонювали фронт і праве крило, а ліве крило спиралося на горішніх Ельзасців.

Ці останні виступили в похід ще 20. квітня та примусили вступати в селянське брацтво 10. травня Зульц, 12-ого Ґебвайлєр, а 15-ого Зенгайм з околицею. Вправді австрійський уряд і сусідні державні міста злучилися зараз проти них, але вони були надто слабі, щоб могли ставити повстанцям поважний опір, а не то щоб на них ударити. Так, за виїмком кількох міст, до кінця травня був цілий Ельзас у руках повстанців.

Але ось зближалося вже військо, яке мало зломити сваволю елзаських селян. Це **Французи** переводили

тут відбудову шляхетського панування. Льотринський герцоґ Антон вирушив ще 6. травня в похід зі своєю армією в силі 30 000 люда, в якій був цвіт французької шляхти і еспанські, піємонтські, льомбардські, грецькі та альбанські помічні війська. 16. травня він наскочив під Ліцельштайном на 4000 селян, і розбив їх без труду, а вже 17-ого змусив до здачі Цаберн, що був занятий селянами. Але вже підчас входу льотринського війська до міста і роззброєння селян була зломана капітуляційна умова; ляндскнехти напали на безборонних селян і повбивали майже всіх. Решта долішно-ельзаських кольон розбіглася і герцоґ Антон звернувся тепер проти горішніх Ельзасців. Ці не хотіли йти під Цаберн на поміч долішнім Ельзасцям, тепер вдарили на них під Шервайлєром цілою силою льотринські війська. Селяне боронилися дуже хробро, але надмірна перевага — 30 000 проти 7000 — і зрада деяких лицарів, особливо війта з Райхенвайлєру, ударемнили все завзяття. Їх розбили і розігнали цілковито. Тепер герцоґ покорив зі звичайною звірскістю цілий Ельзас. Тільки до Зундґав він не заглядав. Тут змусив австрійський уряд селян з початком червня заключити в Ензінсгаймі умову, загрозивши, що інакше прикличе його до краю. Але зараз потім сам уряд зломив цю умову та приказав вішати масово проповідників і провідників руху. Тоді селяне зробили нове повстання, яке покінчилося нарешті тим, що зундґавських селян влучено до офенбурської умови (18. вересня).

Тепер лишається ще розповісти про перебіг селянської війни в **австрійських альпейських краях.** Ці околиці і сусідне **зальцбурське епископство** були від часів „старих прав“ безупинно в опозиції проти уряду і шляхти, а реформаційні науки найшли й тут пригідний ґрунт. Релігійні переслідування і самовільний податковий гніт довели до вибуху повстання.

Місто **Зальцбурґ** вело вже від 1522 р. з допомогою селян і гірників спір з архиепископом за свої

міські привілеї і за релігійні справи. При кінці 1524 р. архиепископ напав з найменими ляндскнехтами на місто, стероризував його замковими гарматами і переслідував єретичних проповідників. Рівночасно він розписав нові тяжкі податки і викликав через те крайнє обурення серед населення. Весною 1525 р., рівночасно зі швабсько-франконським і турингським повстаннями, піднялися нагло в цілім краю селяне і гірники, з'організувалися в ватаги під проводом ватажків **Прослєра** і **Вайтмозера,** увільнили місто і облягли замок Зальцбург. Як західно-німецькі селяне, так і вони заключили християнський союз і зібрали свої жадання в артикули, яких тут було чотирнацять.

На весну 1525 р. повстали теж селяне в **Стирії, Горішній Австрії, Каринтії і Країні,** де нові незаконні податки, мита і розпорядки кривдили нарід тяжко в його найбільш пекучих інтересах. Вони заняли багато замків і побили під Ґрісом переможця „старих прав", старого капітана Дітріхштайна. Урядові вдалося заспокоїти частину повстанців пустими обіцянками, але маса лишилася і злучилася з зальцбурськими міщанами так, що ціла зальцбурська область і переважна частина горішньої Австрії, Стирії, Каринтії і Країни була в руках селян і гірників.

У Тиролю найшли реформаційні науки теж багато прихильників; тут навіть ще більше, як в иньших австрійських альпейських краях, працювали з успіхом Мінцерові висланці. Архикнязь Фердинанд переслідував і тут проповідників нової науки і нарушував новими самовільними фінансовими розпорядками привілеї населення. Наслідком того, як і всюди, вибухло тут повстання на весну того самого 1525 р. Повстанці, верховним ватажком яких був учень Мінцера, Ґайсмаєр, одинокий визначний військовий талан між усіми селянськими ватажками, заняли силу замків і виступали дуже енерґічно проти попів, особливо на півдні, в области ріки Еч. Також мешканці Форарльберґу підняли повстання і прилучилися до Альґайців.

Архикнязь, загрожений зі всіх боків, робив повстанцям, яких ще недавно хотів винищити огнем і мечем, грабунками і вбивствами, одну уступку за другою. Він скликав сойми в своїх наслідних краях і до їх зібрання заключив з селянами перемирря. Рівночасно він зброївся що сили, щоб можливо скоро мати змогу говорити з повстанцями на иньшій мові.

Перемирря не було, очевидно, довго додержане. Дітріхштайн, якому виходили гроші, почав палити землі герцоґа. До того його славянські і мадярські війська допускалися найбільш безсоромних звірств над населенням. Отже Стирійці піднялися наново, напали в ночі з 2-ого на 3-ого липня в Шлядмінґу на капітана Дітріхштайна та вибили всіх, хто не вмів говорити по німецьки. Самого Дітріхштайна зловили; 3-ого липня вранці складено зі селян суд присяжних і засуджено на смерть зпоміж полонених 40 чеських і хорватських шляхтичів. Їм зараз же зрубано голови. Це мало успіх; архикнязь приняв зараз всі жадання станів пятьох герцоґств (горішньої і долішньої Австрії, Стирії, Каринтії і Країни).

Також в Тиролі були приняті жадання сойму, і північ успокоїлася. Але південь обстоював супроти слабших соймових ухвал свої первісні жадання і не кидав зброї. Аж у грудні з'умів герцоґ силою завести тут лад. Притім не забув він покарати на горло велику скількість провідників і орґанізаторів повстання, які попали в його руки.

Проти Зальцбурґу вирушило в серпні 10 000 Баварців під проводом Ґеорґа з Фрундсберґу. Ця величезна військова сила, а також суперечки, що вибухли були між селянами, змусили повстанців заключити 1. вересня умову з архиепископом, яку приняв також архикнязь. Одначе оба князі, зміцнивши достаточно свої війська, зломили дуже скоро цю умову і довели через те зальцбурських селян до нового повстання. Повстанці державися через цілу зиму; на весну прийшов до них Ґайсмаєр і розпочав блискучу

кампанію проти наступаючих з усіх боків військ. У цілім ряді знаменитих битв він побив — в травні і червні 1526 — по черзі Баварців, Австрійців, війська швабського союза і ляндскнехтів зальцбурського архиепископа та довгий час не допустив до злуки ріжних відділів. Рівночасно мав він ще змогу облягати Радштат. Коли нарешті окружила його зі всіх боків перевага, він мусів уступати, перебився через ворожі війська та вивів недобитки свого війська через австрійські Альпи на венецьку територію. Венецька республіка і Швайцарія дали цьому неструдженому селянському ватажкові притоку до нових інтриґ; ще цілий рік він пробував вмішатися у війну проти Австрії, щоб при тій нагоді викликати нове селянське повстання. Але підчас цих переговорів постигла його рука убийника; архикнязь Фердинанд і зальцбурський архиепископ не були спокійні, поки жив ще Ґайсмаєр; вони підплатили одного бандита, якому вдалося в 1527 р. згладити зі світа цього небезпечного ворохобника.

VII.

З переходом Ґайсмаєра на венецьку теріторію покінчився останній епільоґ селянської війни. Селяне опинилися всюди знову під владою духовних, світських або патриціївських панів; умови, заключені де-не-де з ними, були зломані, дотеперішні тягарі побільшені величезними контрибуціями, наложеними переможцями на переможених. Величава революційна спроба німецького народу покінчилася ганебною поразкою і хвилево здвоєним гнітом. Але положення селянської кляси не погіршилося на завсіди через здавлення повстання. Що могли шляхта, князі і попи видусити з них з року на рік, те вже було видушене напевно перед війною; тодішній німецький селянин мав те спільне з модерним пролєтарем, що його участь у продуктах власної праці обмежувалася до мінімум засобів удержання, потрібних для його прожитку і для дальшого істнування селян-

ської раси. Отже звичайно не було вже чого більше брати. Правда, багато заможних середніх селян було зруйнованих, багато підданих повернено в кріпаків, великі простори громадських земель були сконфісковані, багато селян зійшло через зруйнування їхніх жилищ і спустошення їхніх піль, а також через загальний нелад до стану волоцюгів або міських плєбеїв. Але війни і спустошення належали до буденних явищ того часу і селянська кляса стояла взагалі за низько, щоби можна було трівало погіршити її положення вищими податками. Слідуючі реліґійні війни і вкінці трицятьлітня війна зі своїми частими масовими спустошеннями і обезлюдненням діткнули селян далеко тяжше, як селянська війна; особливо трицятьлітня війна знищила найважнішу частину продуктивних сил в хліборобстві і довела через те, як і через рівночасне зруйнування багатьох міст селян, плєбеїв і зруйнованих міщан на довгий час до стану ірійської нужди в її найгіршій формі.

Найбільше потерпіло від селянської війни **духовенство.** Його монастирі і заклади були спалені, його коштовности ограблені, продані за границю або стоплені, його запаси були зужиті. Воно мало всюди найменьше сил, щоб ставити опір, а рівночасно ввесь тягар народнього гніву впав найтяжше на нього. Иньші стани, князі, шляхта і міщанство, раділи навіть потайки з горя ненависних пралатів. Селянська війна спопуляризувала секуляризацію духовних дібр на користь селян, світські князі і частина міст взялися за переведення цеї секуляризації на **свою** користь; незабаром опинилися в протестантських краях посілости пралатів в руках князів або патриціїв. Також панування духовних князів було нарушене і світські князі вміли використати народній гнів і проти них. Так бачили ми, як опат з Фульди був здеґрадований з ленного пана на слугу гесенського Пилипа. Так місто Кемптен змусило князя - опата продати собі за безцін багато вартісних привілеїв, які він мав у місті.

Шляхта потерпіла також значно. Її замки були переважно знищені, багато найвизначніших родів було зруйнованих і могло найти для себе прожиток тільки на службі у князів. Її безсильність супроти селян виявилася; вона була всюди побита і змушена до капітуляції; її вирятували тільки князівські війська. Вона мусіла тратити чим раз більше значіння як державно-безпосередній стан та попадати під владу князів.

Міста у цілому не мали ніякої користи зі селянської війни. Панування патриціїв було майже всюди наново скріплене; міщанська опозиція була на довгий час зломана. Старе патриціївське безладдя тягнулося далі аж до французької революції, звязуючи на всі боки промисл і торговлю. До того князі складали на міста відповідальність за хвилеві успіхи підчас боротьби міщанської або плєбейської партій. На міста, що вже давніше належали до князівських областей, спадали тепер важкі контрибуції, вони тратили свої привілеї і без пощади попадали в руки захланної самоволі князів (Франкенгавзен, Арнштат, Шмалькальден, Вірцбурґ і т. д.), державні міста були влучені в князівські території (напр. Мільгавзен) або попадали в моральну залежність від сусідніх князів, як багато франконських державних міст.

Одинокі, що серед таких обставин витягнули всю користь зі селянської війни, були **князі.** Ми бачили вже на початку нашої праці, як то недостаточний промисловий, торговельний і хліборобський розвиток Німеччини унеможливював всяку централізацію Німців як **нації,** як він допускав тільки льокальну і провінціональну централізацію і як через те князі, як репрезентанти тої централізації серед роздроблення, творили одинокий стан, якому виходила на пожиток кожда зміна істнуючих політичних і суспільних відносин. Ступінь розвитку тодішньої Німеччини був такий низький і рівночасно в ріжних провінціях такий неоднаковий, що побіч світських князівств могли істнувати ще ду-

ховні суверени, міські республіки і суверенні ґрафи та барони; але рівночасно, хоч дуже поволі і слабо, розвиток пер все таки до **провінціональної** централізації, т. зн. до підпорядкования иньших державних станів під владу князів. Через те з кінцем селянської війни могли винести користь тільки князі. Так і було на ділі. Вони скористали не лиш релятивно через те, що їхні конкуренти, духовенство, шляхта і міста, були ослаблені; вони скористали теж абсолютно, загарбавши головну добичу від усіх иньших станів. Духовні маєтки були секуляризовані в їхню користь; частина шляхти, зруйнована напів або цілковито, мусіла поволі піддатися під їх верховну владу; міські і селянські контрибуції спливали до їх скарбу, який крім того здобув далеко ширше поле для своїх улюблених фінансових операцій, усунувши багато міських привілеїв.

Роздроблення Німеччини, яке загострила і сконсолідувала селянська війна, було рівночасно причиною її невдачі.

Ми бачили, що Німеччина була розбита не тільки на безліч незалежних, майже цілком чужих для себе провінцій, а як нація розпадалася в кождій з тих провінцій на цілий ряд станів і станових фракцій. Крім князів і попів бачимо шляхту і селян на селі, патриціїв, міщан і плєбеїв по містах, отже стани, інтереси яких були для себе цілковито чужі, коли не противні і ворожі. Понад всіми тими скомплікованими інтересами стояв зверха ще інтерес цісаря і папи; ми бачили, як тяжко, неповно і, відповідно льокальним відносинам, нерівномірно почали ті ріжні інтереси формуватися вкінці в три великі ґрупи; як крім цього тяжкого ґрупування кождий стан ставив опір напрямкові національного розвитку, визначеному обставинами, робив свій рух на власну руку і через те попадав в колізію не тільки зі всіми консервативними станами, але теж зі всіми опозиційними та мусів врешті програти. Так робила шляхта в повстанню Зікінґена, селяне в селянській війні, міщане в цілій своїй лагідній реформації. Навіть селяне

і плєбеї майже у всіх околицях Німеччини не доходили до спільної акції і ставали одні другим в дорозі. Ми бачили теж, які були причини цього розбиття клясової боротьби і звязаної з тим цілковитої поразки революційного руху і частинної поразки міщанського руху.

Як руйнувало цілий рух льокальне і провінціональне розбиття і випливаюча безумовно з того льокальна і провінціональна обмеженість; як то ні міщане, ні селяне, ні плєбеї не здобулися на сконцентрований національний виступ: як напр. селяне виступали в кождій провінції на власну руку, відмовляли завсіди допомоги сусіднім селянським повстанцям і як через те розбивали їх по черзі в окремих битвах пани, не маючи звичайно навіть десятої частини тих сил, — це все буде певно ясно кождому з попереднього викладу. Ріжні перемирря і умови поодиноких ватаг з ворогом криють в собі стільки само актів зради спільної справи, а одиноко можливе тоді уґруповання ріжних ватаг не після більшої або меньшої спільности їх власної справи, але після спільности спеціяльного ворога, який їх переміг, це найсильніший доказ, в якому ступні були чужі супроти себе селяне з ріжних провінцій.

Тут теж насувається сама з себе анальоґія з рухом з 1848—50 рр. І в 1848 р. інтереси опозиційних кляс суперечили собі, кожда робила сама для себе. Буржуазія була надто розвита, щоби дальше зносити февдально-бюрократичний абсолютизм, але не мала ще досить сили, щоб жадання иньших кляс підчинити зараз своїм власним. Пролєтаріят був ще за слабий, щоб міг рахувати на те, щоб перескочити швидко буржуазний період і щоб самому захопити скоро владу, але він пізнав вже надто добре підчас абсолютизму солодощі міщанського режіму і був взагалі надто високо розвитий, щоби міг хоч би на хвилину вважати еманципацію буржуазії своєю власною еманципацією. Маса нації, дрібні міщане, ремісники і селяне, була наперед покинута своїм природним союзником, бур-

жуазією, як надто революційна, а подекуди пролєтаріятом, як надто мало поступова; сама в собі була вона поділена, не довела ні до чого та опонувала на право й на ліво своїм співопонентам. Врешті льокальна обмеженість не могла бути більша серед селян в 1525 р., як була вона серед всіх кляс, що брали участь в рухові з 1848 р. Сто льокальних революцій і сто льокальних контрреволюцій, що слідували за ними і були переведені теж без перешкоди, заховання дрібних держав, це все докази, шо говорять справді досить ясно. **Хто після обох німецьких революцій з рр. 1525 і 1848 та після їх висліду може ще плести про федеративну республіку, тому дорога тільки до дому божевільних.**

Але ж обі революції, з шіснацятого віку і з рр. 1848—1850, не зважаючи на всі анальоґії, ріжняться по суті дуже між собою. Революція з 1848 р. доказує, хоч і не поступ Німеччини, але поступ Европи.

Хто скористав з революції з 1525 р.? Князі. — Хто скористав з 1848 р.? **Великі** князі, Австрія і Прусія. За малими князями з 1525 р. стояли малі міщухи, що приковували їх до себе податками, за великими князями з 1850 р., за Австрією і Прусією стоять модерні великі буржуї, що поневолили їх швидко при помочі державних довгів. А за великими буржуями стоять пролєтарі.

Революція з 1525 р. була льокальною німецькою справою. Анґлійці, Французи, Чехи, Угри перебули вже свої селянські війни, коли Німеччина що тільки переходила їх. Коли Німеччина була вже розбита, Европа була ще далеко більше. Натомісць революція з 1848 р. не була льокальною німецькою справою, вона була одним епізодом великої европейської події. Її причини не обмежувалися підчас цілого її перебігу на вузкий простір одної країни, навіть не на одну часть світа. Що більше, краї, що були видовищем цеї революції, мають власне найменьшу участь в її спричиненню. Вони є тільки

більш або меньш несвідомим і пасивним сирим матеріялом, який перетворюється в рухові, в якому бере тепер участь цілий світ, в рухові, що видається нам серед теперішніх суспільних відносин тільки якоюсь чужою силою, хоч остаточно є лишень нашим власним рухом. Революція з рр. 1848—1850 не може отже так скінчитися, як революція з 1525 р.

/Elsnerdruck/
Berlin

ДРУКАРНЯ
ОТА ЕЛЬЗНЕРА
У БЕРЛІНІ

ВИДАВНИЦТВО
„ЗНАТТЯ ТО СИЛА"

Вийшли такі книжки:

О. Бауер. Шлях до соціялізму.
К. Каутський. Соціяльна революція.
— Терорізм і комунізм.
Ф. Енґельс. Селянська війна.

Друкується:

К. Каутський. Шлях до влади.
Г. Штребель. Німецька революція, її розвиток і дотепе-рішній перебіг.
Е. Бернштайн. Спомини про Драгоманова і Подолинського.

Готується до друку:

О. Ріле. Виховання до соціялізму.
К. Реннер. Працюючий люд і податки.
К. Маркс. Злидні фільозофії.
М. Бер. Карло Маркс, його життя та його наука.

Друк Ота Ельзнера у Берлині.

Видавництво
„Знаття то сила!"

Фридрих Енґельс

НІМЕЦЬКА СЕЛЯНСЬКА ВІЙНА

Зі вступом і увагами Фр. Мерінґа

З третього німецького видання
переклав
Володимир Левицький

Берлін — Київ